

Secundair Onderwijs

Onderwijssecretariaat van de
Steden en Gemeenten van de
Vlaamse Gemeenschap v.z.w.

Leerplan

Vak	<i>TV en PV</i>
Graad	<i>3de graad</i>
Leerjaar	<i>1ste leerjaar</i> <i>2de leerjaar</i>
Onderwijsvorm	<i>Technisch Secundair Onderwijs</i>
Studierichting	<i>JEUGD- EN</i> <i>GEHANDICAPTENZORG</i>

Bestelnummer: O/2/2002/264

Inhoudstafel

Woord vooraf	3
Lessentabel	4
Leerplan bestemd voor	5
1 Het leerplan	6
2 De leerlingen	8
3 Het onderwijs	13
3.1 Pedagogisch project	
3.2 Opdrachten van het gewoon voltijds secundair onderwijs	
3.3 Visie op de derde graad	
3.4 Specifieke klemtonen in het TSO	
4 Algemene doelstellingen voor de studierichting	18
5 Algemene didactische wenken	19
5.1 Uitgangspunten	
5.2 Organisatie: samenwerking en werkvormen	
6 Leerplandoelstellingen, leerinhouden, didactische wenken en hulpmiddelen	21
7 Het gebruik van informatie- en communicatietechnologie	88
8 Intercultureel onderwijs	89
9 Taalbeleid	91
10 Evaluatie	93
11 Leermiddelen	98
12 Bibliografie	98
13 Bijkomende informatie	130
14 Bijlagen	133
14.2 Instructiekaart beoordelingscriteria voor tekstmateriaal	
14.3 Instructiekaart leesvaardigheid	
14.4 Instructiekaart luistervaardigheid	
Colofon	138

Woord vooraf

Dit leerplan wordt ingevoerd bij de aanvang van het schooljaar 2002/2003.

Het werd ontwikkeld door de leerplancommissie van het OVSG. Het bestaande leerplan werd geëvalueerd en herwerkt volgens nieuwe inzichten. Zo bevat dit leerplan de neerslag van een jarenlange onderwijservaring. Het houdt niet alleen een verplichting tot realisatie in, maar is tevens een inspiratiebron voor de leerkracht, voor de vakwerkgroep en voor de pedagogische organisatie van de derde graad.

OVSG

Onderwijssecretariaat van de
Steden en Gemeenten van de
Vlaamse Gemeenschap v.z.w.

Ravensteingalerij 3 bus 7
1000 Brussel
tel (02) 506 41 50
fax (02) 502 12 64
e-mail: info@ovsg.be
www.ovsg.be

Lessentabel

De lessentabel is terug te vinden op de site van OVSG, www.ovsg.be onder Publicaties.

De lessentabel is indicatief. Zie ook hoofdstuk 'Autonomie van de school'.

**Leerplan bestemd voor de derde graad TSO
eerste en tweede leerjaar van de derde graad van het
Technisch Secundair Onderwijs**

Studierichting JEUGD- en GEHANDICAPTENZORG

Dit leerplan bevat de doelstellingen, leerinhouden en didactische wenken voor de vakken van het fundamenteel gedeelte:

FUNDAMENTEEL GEDEELTE	1ste lj.	2de lj.
TV Opvoedkunde	9	9
- <i>Orthopedagogiek</i>	1	2
- <i>Orthopedagogische methodiek</i>	2	3
- <i>Participatie in de arbeidswereld</i>	2	2
- <i>Psychologie en pedagogiek</i>	2	2
- <i>Sociale en communicatieve vaardigheden</i>	2	0
TV Verzorging	2	1
PV Stages Opvoedkunde/Verzorging	6	8
COMPLEMENTAIR GEDEELTE		

Het leerplan is opgebouwd als graadsleerplan. De volgorde is niet bindend, de leerkracht kan zelf oordelen wat in het eerste of in het tweede leerjaar van de derde graad behandeld wordt. Bij die keuze kunnen o.a. interesse en ervaringen van de leerlingen, de actualiteit, ... een rol spelen.

Indien bepaalde vakken in beide leerjaren niet door dezelfde leerkracht gegeven worden, is samenwerking en grondig overleg noodzakelijk, om zo te komen tot longitudinale leerstofplanning.

1 Het leerplan

Een leerplan is een document dat de essentiële gegevens bevat voor de concrete onderwijspraktijk. Het is afgestemd op een welomschreven leerlingengroep en het somt de algemene en specifieke doelstellingen en aansluitende leerinhouden op voor één of meer vakken of vakgebieden. Bovendien geeft het wenken voor de didactische aanpak en verschaft het gegevens die nuttig zijn voor de realisatie van het leerplan.

Ontwikkeling

Het leerplan wordt ontwikkeld door de inrichtende macht of door de overkoepelende onderwijsorganisatie, i.c. het OVSG, in samenwerking met representatieve leden van de inrichtende machten.

Onderwijs vertrekt vanuit expliciete doelstellingen. Het leerplan bevat algemene en specifieke doelstellingen voor het vak. Het is de taak van de leraar om de doelstellingen om te zetten in concrete lesdoelstellingen.

Goedkeuring

De gemeenschapsinspectie beoordeelt het leerplan op basis van vastgelegde criteria en adviseert de minister van onderwijs met betrekking tot de goedkeuring. De beoordeling slaat in hoofdzaak op de algemene en specifieke doelstellingen, de leerinhouden en op de aanwezigheid van een aantal elementen zoals de didactische wenken en de aanbevelingen voor de vakevaluatie. Deze elementen behoren tot de pedagogische vrijheid en zijn niet het voorwerp van de goedkeuring. De gemeenschapsinspectie neemt er kennis van maar beoordeelt ze niet.

Na de goedkeuring door de minister van onderwijs verwerft een leerplan een officieel statuut. Men kan stellen dat een goedgekeurd leerplan een contract is tussen de inrichtende macht en/of de onderwijsorganisatie en de Vlaamse Gemeenschap.

Verplichting

Alle scholen zijn verplicht een goedgekeurd leerplan te gebruiken voor elk onderwezen vak. De gemeenschapsinspectie controleert het gebruik van het leerplan en de realisatie van de basisdoelstellingen.

De uitbreidingsdoelstellingen (U) zijn niet verplicht.

Pedagogische vrijheid

De didactische aanpak (waaronder evaluatie) behoort tot de vrijheid van de inrichtende macht. Dit impliceert dat de school en haar leraren deze vrijheid zinvol invullen en er verantwoordelijkheid voor opnemen. De gemeenschapsinspectie gaat eventueel na hoe de school met deze vrijheid omgaat.

Graadlerplan

Het leerplan voor de graad uitgeschreven. De doelstellingen zijn consecutief, thematisch of volgens de vaardigheden opgebouwd. De volgorde in de opbouw is niet bindend voor de leraar of de school.

Voor de concrete invulling van het eerste en het tweede leerjaar van de graad ligt de bevoegdheid bij de school. De vakgroepen moeten overleggen en bepalen wat tot de invulling van het eerste en het tweede leerjaar behoort.

Ruimte voor eigen inbreng

Het volume aan leerinhouden is beperkt gehouden. De leraar moet niet onder tijdsdruk werken, maar heeft ruimte voor variatie in didactische werkvormen (zoals groepswork, leren opzoeken, computergebruik, excursie, experimenten) en voor vakoverschrijdend werken. Er is ruimte voor de eigen inbreng en creativiteit van de leraar en de school om o.a. thema's en projecten te ontwikkelen.

2 De leerlingen

2.1 Toelatingsvoorwaarden

De toelatingsvoorwaarden voor het gewoon voltijds secundair onderwijs worden opgesomd in de omzendbrief SO 64 van 25-06-1999 betreffende de organisatie van het voltijds secundair onderwijs.

In het eerste leerjaar van de derde graad van het TSO vinden we:

- de regelmatige leerlingen die het tweede leerjaar van de tweede graad van het ASO, het TSO of het KSO met vrucht hebben beëindigd;
- de regelmatige leerlingen die het tweede leerjaar van de derde graad van het BSO met vrucht hebben beëindigd;
- de houders van het getuigschrift van de tweede graad van het secundair onderwijs, uitgereikt in het ASO, het KSO of het TSO door de examencommissie van de Vlaamse Gemeenschap, onder de volgende voorwaarden: gunstig advies van de toelatingsklassenraad over de keuze van de studierichting.

In het tweede leerjaar van de derde graad van het TSO vinden we:

- de regelmatige leerlingen die het eerste leerjaar van de derde graad van het TSO met vrucht beëindigd hebben, onder de volgende voorwaarden: geen verandering van studierichting.

2.3 Psychologisch profiel van de leerlingen¹

Leerlingen van de derde graad doen hun intrede in de late adolescentiefase (17 tot 22 jaar) ook wel de jong-volwassenheid genoemd. Na de periode van veelvuldig en overvloedig experimenteren met heel wat keuzemogelijkheden zullen deze jongeren stilaan meer gerichtere en stabielere keuzen maken en gaan zij over tot het aangaan van ('volwassen') verplichtingen met betrekking tot maatschappelijke posities, zoals bijvoorbeeld beroeps- en/of studiekeuze, en van persoonlijke relaties, zoals bijvoorbeeld een vaste relatie, een stabiele vriendenkring, ...

2.3.1 De cognitieve ontwikkeling

Het denken verandert drastisch tijdens de adolescentie en heeft (normaliter) tegen het einde van de adolescentie een 'volwassen' vorm bereikt. Concreet betekent dit dat het abstractievermogen, het probleemoplossend denken, alsook het construeren van logische combinaties het hoogste ontwikkelingsniveau bereiken.

Jong-volwassenen hebben een grote interesse voor datgene wat niet waarneembaar is. Inhoudelijk betekent dit dat zij in staat zijn hun mening te vormen over maatschappelijke onderwerpen, zoals wereldproblemen, milieu, oorlog, culturele verschillen,... Zij kunnen zich een voorstelling maken van een probleem zonder dat dit probleem zich in hun directe omgeving voordoet. Zij kunnen actief nadenken over efficiënte en realistische oplossingen voor mogelijke of toekomstige problemen.

Bovendien wordt het denkproces van jong-volwassenen gekenmerkt door het vermogen om probleemoplossend te denken. Concreet betekent dit dat zij in staat zijn om voor een (abstracte) probleemstelling verscheidene oplossingen te bedenken, deze mogelijkheden naar waarde en efficiëntie in te schatten en tenslotte de meest accurate oplossing te beargumenteren. Dit alles kunnen ze zonder dat het probleem of de mogelijke oplossingen zich ervoor daadwerkelijk dienen voor te doen of uitgevoerd moeten worden. Jong-volwassenen hebben het vermogen probleemstellingen

---

¹ Met dank aan Prof. Dr. I. Ponjaert-Kristoffersen en Dra. Telidja Klai voor deze tekst.

inzichtelijk te benaderen en oplossingen te formuleren met de nodige bewijsvoering. Hun denkvermogen wordt dus wetenschappelijk van aard.

Verder kunnen deze jonge mensen ideeën, eigenschappen, factoren,... op een logische wijze combineren om zo tot een duidelijk allesomvattende gedachte, mening of oplossing te komen. Hun gedachtegang is holistisch en logisch van aard. Jong-volwassenen benaderen problemen of vraagstellingen in hun totaliteit en proberen zo ruim mogelijk het spectrum van componenten te analyseren om tot een zo volledig mogelijke oplossing of mening te komen.

Tot slot dient vermeld dat jong-volwassenen zeer gericht met hun aandachtscapaciteit kunnen omgaan. Deze vaardigheid betreft een tweetal richtingen. Enerzijds zijn deze jongeren in staat hun aandacht over verschillende zaken tegelijkertijd te verdelen. Anderzijds kunnen ze hun aandacht zeer selectief op een bepaalde taak richten. Concreet betekent dit dat zij meerdere zaken tegelijkertijd kunnen doen (bijvoorbeeld naar twee mensen tegelijk luisteren) en dat zij hun aandacht selectief kunnen richten naar één taak zonder dat andere stimuli aandacht krijgen (bijvoorbeeld de krant lezen met de radio aan).

Met het geheel van al deze vaardigheden zijn jong-volwassenen in staat op efficiënte wijze informatie te verwerken, deze informatie te relateren aan reeds bestaande informatie om ze tenslotte op gegeneraliseerde, abstracte en wetenschappelijke wijze te gebruiken.

De vakoverschrijdende eindtermen 'leren leren' (zie bijlage 14) ondersteunen dit groeiproces. In de derde graad worden de leerinhouden complexer en de contexten ruimer. Het geleerde moet toepasbaar en transferabel zijn op een grotere variëteit van situaties. Bovendien vertoont het leerproces een groeiende graad van zelfstandigheid.

2.3.2 De morele ontwikkeling

De cognitieve veranderingen eigen aan de adolescentieperiode hebben een belangrijke invloed op de morele ontwikkeling. Wanneer jongeren het einde van de adolescentie bereiken, worden ze zich meer bewust van morele en ethische vraagstukken. Zo zijn jong-volwassenen in staat om meer genuanceerd en gedistancieerd na te denken over ethische en morele kwesties. Zij kunnen zich een oordeel vormen over wat recht en billijk is en over wat sociale rechtvaardigheid omvat.

In eerste instantie zullen jongeren zich oriënteren naar waarden die binnen een bepaalde gemeenschap gedeeld worden. Met andere woorden bij het vormen van een moreel oordeel wordt uitgegaan van de sociale orde, de maatschappelijke afspraken en de regels binnen de samenleving. Concreet betekent dit dat jongeren zich bij hun morele oordeelvorming baseren op het waarden- en normensysteem dat geldend is binnen het gezin, hun leeftijdsgroep en de cultuur waarin zij leven. Correct handelen betekent dan datgene te doen wat anderen (in de eerste plaats leeftijdgenoten, maar ook ouders, leerkrachten,...) verwachten. Conformisme evenals het ondersteunen van de sociale orde is wat als ethisch en moreel correct wordt beschouwd.

In dit laatste komt geleidelijk verandering. Het vermogen na te denken over morele vraagstukken krijgt een andere dimensie. Jong-volwassenen oriënteren zich op meer universele ethische principes, waarbij zij zich bewust zijn dat dit mogelijks een conflict met zich meebrengt tussen de ethische kant van de vraagstelling enerzijds en de juridische kant anderzijds. Jong-volwassen ontwikkelen autonome morele principes. Deze principes hebben waarde en geldigheid onafhankelijk van de maatschappelijke maatstaven en onafhankelijk van persoonlijke relaties en gebruiken binnen de leeftijdsgroep en de jeugdcultuur. Dit betekent niet dat deze jongeren zich afzetten tegen wetten en sociale regels, want veelal komen deze overeen met wat als ethisch en moreel gefundeerd wordt beschouwd. Wanneer wet en sociale regels botsen met ethische principes, zal het principe echter de bovenhand halen en zal men handelen naar het principe. Het vermogen om morele vraagstukken ruimdenkend te benaderen is zeer duidelijk zichtbaar in heel wat ethische debatten, zoals bijvoorbeeld het euthanasiedebat, het abortusdebat,...

Binnen de zoektocht naar identiteit of, met andere woorden de zoektocht naar een 'ik', dat constant blijft tussen alle afwisselingen in de persoonlijke omgeving, wordt het nadenken over morele vraagstukken zeer belangrijk. Het geeft de jongere een eigen moreel en ethisch referentiekader. De

jong-volwassene heeft sterk behoefte aan dit eigen waardensysteem, in het bijzonder nu hij/zij de waarden die hem/haar door de ouders werden bijgebracht in twijfel trekt.

Verder kunnen we stellen dat de morele ontwikkeling door bepaalde omstandigheden bevorderd kan worden. Vooral een gevarieerde sociale stimulatie zou hier een belangrijke stimulans zijn. Met andere woorden jongeren zouden verschillende sociale rollen moeten kunnen vervullen. Een belangrijke voorwaarde hiertoe is dat jongeren in staat gesteld worden tot een bepaalde groep te behoren. Dit laatste geldt zowel binnen het gezin, de peergroep als de school of de werksituatie. Tevens is het belangrijk dat jongeren betrokken worden bij beslissingsprocessen. Zij kunnen daarbij algemeen aanvaarde morele conventies kritisch benaderen om zo tot de vaststelling te komen dat niet één oordeel geldend is.

Vanzelfsprekend zal in eerste instantie door de jongeren vanuit gegaan worden dat éénieder op een eigen manier over de zaken denkt. Jongeren vertrekken dus op dat ogenblik niet van aanvaarde conventies, maar laten zich vooral leiden door de gevolgen van hun gedrag. In de verdere ontwikkeling van het moreel redeneren zal de morele beoordeling opnieuw plaatsvinden vanuit centralere morele uitgangspunten. Deze zijn niet meer de conventies die de ouders, de peergroep of de school overdragen. Ze zijn geïntegreerd door de jongere zelf. Jong-volwassenen hebben hun morele waarden en normen dus aanvaard als zijnde geldig en universeel ethisch.

Een participatief schoolklimaat draagt bij tot deze ontwikkeling door elke jongere te vormen tot een democratisch denkende, voelende en handelende persoon. Dit omvat onder meer de volgende aspecten:

- emancipatorisch: elke jongere opleiden tot zelfstandigheid en mondigheid;
- maatschappelijk: de betrokkenheid van elke jongere bij het sociale gebeuren bevorderen;
- ethisch: jongeren vormen tot openheid voor en vaardigheid in waarde-analyse en waardeverheldering.

2.3.3 De psychosociale ontwikkeling

Naar het einde van de adolescentie toe zijn jongeren in staat duurzame relaties aan te gaan. In de eerste plaats kunnen deze relaties tot stand komen omdat jongeren begrip hebben voor de wijze waarop anderen denken en voelen en tevens aanvaarden dat dit anders kan zijn dan de wijze waarop zij zelf denken en voelen. Jong-volwassenen hebben immers inzicht in de uniciteit van elkeen en in het feit dat elkeen gekenmerkt wordt door een eigen levensgeschiedenis. Een gevolg hiervan is dat jongeren zich realiseren dat het niet altijd mogelijk is de beweegredenen en motieven van anderen te onderkennen. Bovendien zijn jong-volwassenen zich ook bewust van de relativiteit van standpunten, beweegredenen en maatstaven. Binnen vriendschappen wordt de gezamenlijkheid van standpunten gerelativeerd. De vroegere onvoorwaardelijke groepsloyaliteit vormt stilaan geen voorwaarde meer voor een duurzame relatie. Men kan stellen dat jongeren van 17-18 jaar eerder streven naar een evenwicht tussen afhankelijkheid en onafhankelijkheid binnen hun relaties, in het bijzonder binnen hun partnerrelatie. Afhankelijk geeft daarbij aan dat jongeren beseffen dat zij in hun relaties steun vinden en dat ze deze relaties nodig hebben voor hun verdere ontwikkeling. Onafhankelijkheid bestaat uit het groeiend besef dat men anderen de ruimte dient te geven en zelf ook de ruimte dient te krijgen om andere relaties te ontwikkelen.

Jongeren en hun ouders:

Ook voor ouders wordt het duidelijk dat jong-volwassenen een grotere zelfstandigheid vertonen. Zij ruilen de rol van afhankelijk kind in voor de rol van een autonoom beslissende jongere. Concreet betekent dit dat jongeren zelf opvattingen vormen, beslissingen nemen en individuele keuzen maken. Dit alles betreft niet alleen dagelijkse zaken, zoals kleding, inrichting van de eigen kamer, haardracht, televisieprogramma's,..., maar ook meer fundamentele beslissingen zoals studie- en beroepskeuze, relatievorming, ontspannings-mogelijkheden,... Het gedrag van jongeren wordt dus steeds minder bepaald door gebods- en verbodsbepalingen vanuit het gezin. Veelal wordt thuis en op school steeds meer rekening gehouden met de mening van jongeren en is men geneigd deze mondigheid tegemoet

te treden. Deze permissiviteit waarvan jongeren kunnen genieten, impliceert evenwel dat men verwacht dat ze zelfcontrole, verantwoordelijkheid en plichtsbesef tonen.

Bij dit alles kunnen we opmerken dat jongeren op financieel vlak nog geruime tijd afhankelijk blijven van hun ouderlijk milieu. Dit heeft te maken met de langdurige scholing, het feit dat jong-volwassenen minder snel het ouderlijke huis verlaten en over het algemeen sowieso later de arbeidsmarkt betreden. Deze sociaal-economische positie van jongeren staat haaks op de sociaal-culturele zelfstandigheid die hun wordt toegekend. Deze dubbele situatie kan voor jong-volwassenen tot emotionele verwarring leiden.

Jongeren en de school

De school heeft een belangrijke invloed op jongeren, vooral in een tijdperk waar jongeren een groot deel van de tijd binnen onderwijsinstellingen doorbrengen. Het is dan ook onontbeerlijk dat onderwijsinstellingen zich aansluiten bij het maatschappelijk gebeuren, waardoor jongeren de kans krijgen verschillende sociale rollen aan te gaan en daarbinnen hun verantwoordelijkheden op te nemen. Het is dan ook belangrijk dat jong-volwassenen binnen de school de mogelijkheid krijgen, naast stimulatie op cognitief vlak, zich te vormen op sociaal en moreel vlak.

Uit onderzoek blijkt dat deze holistische benadering van de leerlingen voornamelijk beïnvloed wordt door:

- de verwachtingen die binnen de onderwijsinstelling naar de leerlingen toe worden gesteld;
- het model dat de leerkrachten op de school bieden;
- de wijze waarop feedback aan de leerlingen wordt gegeven;
- de wijze waarop met de klas als groep wordt omgegaan;
- de wijze waarop leerstof aangereikt wordt evenals de verwachting naar het gebruik van deze leerstof.

Kortom, de kwaliteit van de sfeer binnen de onderwijsinstelling, alsook de helderheid van de doelstellingen en verwachtingen naar de leerlingen toe blijken zeer belangrijke predictoren te zijn voor de cognitieve, sociale en morele ontwikkeling van jong-volwassenen.

Bij het expliciet nastreven van deze sociale vaardigheden benadert de school ze mede vanuit het kinderrechtenperspectief. Welbevinden op school is een belangrijke randvoorwaarde bij het oefenen van sociale vaardigheden.

Jongeren en hun leeftijdgenoten

Duurzame relaties komen op de voorgrond. Dit brengt met zich mee dat jong-volwassenen minder in groepsverband vertoeven, maar de voorkeur geven aan een kleinere groep van vrienden. Zij spenderen meer tijd aan intiemere activiteiten met een beperkt aantal vrienden, met een 'beste' vriend(in) of met hun partner. Dit beperkt aantal vrienden is voor de jongere zeer bijzonder. De jong-volwassene deelt gedachten en gevoelens met deze leeftijdgenoten. Zij zijn een toeverlaat en steun. Daar waar gelijkheid in gedachten, meningen en gevoelens zeer belangrijk is tijdens de vroege en de midden-adolescentie, komt intimiteit nu op de eerste plaats. Deze intimiteit overstijgt tijdens de late adolescentie als het ware de nood aan conformiteit.

Wanneer men de activiteiten van jong-volwassenen met hun vrienden onder de loupe neemt, kan men stellen dat er geslachtsverschillen op te merken zijn. Meisjes geven aan dat ze vooral activiteiten met hun vrienden ondernemen die gericht zijn op het communicatieve, zoals bijvoorbeeld op café gaan, uit eten gaan, of gewoon gezellig thuis zitten kletsen. Jongens daarentegen geven aan dat ze voornamelijk meer actieve ontspanningsactiviteiten met hun vrienden ondernemen, die in de eerste plaats gericht zijn op beweging, zoals bijvoorbeeld sporten.

Wanneer men jongeren bevraagt over de onderwerpen waarover zij met elkaar praten, blijken deze zowel over maatschappelijke thema's te gaan, zoals bijvoorbeeld oorlog, religie,..., als over intieme onderwerpen, zoals partnerrelaties, vriendschap, seksualiteit,... Geslachtsverschillen zijn ook hier op te merken. Zowel jongens als meisjes praten over dezelfde onderwerpen, alleen bespreken meisjes meer intieme zaken in vergelijking met jongens. Jongens blijken meer een beroep te doen op anoniemere bronnen, zoals boeken, internet,... wanneer het gaat over het diepste van hun binnenste.

Jongeren en hun vrije tijd

Met betrekking tot de vrijetijdsbesteding zijn er niet echt veel veranderingen tussen de verschillende stadia binnen de adolescentie. Wel kan worden opgemerkt dat met het ouder worden de vrije tijd steeds meer buitenshuis doorgebracht wordt. De beeld- en muziekcultuur wordt zo bijvoorbeeld steeds meer buitenshuis opgezocht. Concerten, cafés, bioscoop, fuiven, discotheken... zijn dan ook favoriete ontmoetingsplaatsen voor jong-volwassenen. Maar ook de sport- en recreatiezalen blijven in de top tien van de meest bezochte plaatsen.

Toch is het zo dat de deelname aan deze activiteiten niet meer in grote groep gebeurt, wel in een kleinere, hechtere vriendenkring. Die beperkte vriendenkring krijgt dus binnen de vrije tijd een uitverkoren plaats.

2.3.4 Tot slot

Hoewel het veel moeilijker is de verschillende veranderingen tijdens de late adolescentie vast te leggen in vergelijking met deze binnen de vroege en midden-adolescentie, kunnen we toch stellen dat er zich tijdens deze fase een aantal ontwikkelingen voordoet. Deze resulteren in een vervollediging van de ontwikkelingstaken die tijdens de gehele adolescentieperiode moeten worden volbracht.

Zowel op cognitief, als op moreel en op sociaal vlak bereikt men aan het einde van de adolescentie een 'volwassen niveau'. Van jongeren in het laatste stadium van de adolescentie wordt een (volwassen) verantwoordelijke, plichtsbewuste houding verwacht. Zij zijn in staat complexere denkoperaties te verrichten. Zij gaan intieme en duurzame relaties aan. Zij denken na over allerlei maatschappelijke en morele vraagstellingen. Kortom, jongeren in de late adolescentiefase komen tot een eigen zelfstandige identiteit gekenmerkt door eigen keuzen, een persoonlijke levensstijl en een eigen sociale entourage.

Hier tegenover staat het feit dat deze jongeren sociaal-economisch gezien nog niet het statuut van volwassenen bereiken. Zij blijven afhankelijk van hun gezin van herkomst, van hun onderwijsinstelling en hebben de arbeidsmarkt nog niet betreden.

Deze dualiteit, eigen aan de jong-volwassenheid, verdient de nodige aandacht. Jongeren die de late adolescentie bereikt hebben, zijn volwassenen, maar dan ook weer niet. Deze dubbele boodschap kan voor verwarring zorgen. Aandacht en begrip voor deze emotionele verwarring is dan ook onontbeerlijk.

3 Het onderwijs

3.1 Het pedagogisch project

Een pedagogisch project is een document dat de algemene doelen opsomt die een inrichtende macht in haar onderwijs wenst te realiseren. Deze doelen hebben betrekking op opvoeding en onderwijs en op de mens en de maatschappij in het algemeen. Het pedagogisch project kan aldus worden gezien als een beginselverklaring van een inrichtende macht die de essentiële kenmerken van haar identiteit bevat.

Elke inrichtende macht is bevoegd voor het uitschrijven van haar eigen project. Daardoor bestaat er in het officieel gesubsidieerd onderwijs een interne verscheidenheid. Er is echter ook een gemeenschappelijkheid terug te vinden. Daarop is het gemeenschappelijk pedagogisch project gebaseerd. Dat is de synthese van de bestaande projecten die elementen bevat die alle inrichtende machten als gemeenschappelijke noemer aanvaarden. Die synthese is uitgeschreven als een tienpuntenplan.

Het Tienpuntenplan

De Raad van Bestuur van het OVSG keurde op 25.09.96 de volgende tekst goed als Gemeenschappelijk pedagogisch project van het officieel gesubsidieerd onderwijs - stedelijke, gemeentelijke inrichtende machten en Vlaamse Gemeenschapscommissie Brussel”.

- 1. Openheid** De school staat ten dienste van de gemeenschap en staat open voor alle leerplichtige jongeren, ongeacht hun filosofische of ideologische overtuiging, sociale of etnische afkomst, sekse of nationaliteit.
- 2. Verscheidenheid** De school vertrekt vanuit een positieve erkenning van de verscheidenheid en wil waarden en overtuigingen, die in de gemeenschap leven, onbevooroordeeld met elkaar confronteren. Zij ziet dit als een verrijking voor de gehele schoolbevolking.
- 3. Democratisch** De school is het product van de fundamenteel democratische overtuiging dat verschillende opvattingen over mens en maatschappij in de gemeenschap naast elkaar kunnen bestaan.
- 4. Socialisatie** De school leert jongeren leven met anderen en voedt hen op met het doel hen als volwaardige leden te laten deel hebben aan een democratische en pluralistische samenleving.
- 5. Emancipatie** De school kiest voor emancipatorisch onderwijs door alle leerlingen gelijke ontwikkelingskansen te bieden, overeenkomstig hun mogelijkheden. Zij wakkert zelfredzaamheid aan door leerlingen mondig en weerbaar te maken.
- 6. Totale persoon** De school erkent het belang van onderwijs en opvoeding. Zij streeft een harmonische persoonlijkheidsvorming na en hecht *evenveel waarde aan kennisverwerving als aan attitudevorming*.
- 7. Gelijke kansen** De school treedt compenserend op voor kansarme leerlingen door bewust te proberen de gevolgen van een ongelijke sociale positie om te buigen.

- 8. Medemens** De school voedt op tot respect voor de eigenheid van elk mens. Zij stelt dat de eigen vrijheid niet kan leiden tot de aantasting van de vrijheid van de medemens. Zij stelt dat een gezonde leefomgeving het onvervreemdbaar goed is van elkeen.
- 9. Europees** De school brengt de leerlingen de gedachte bij van het Europees burgerschap en vraagt aandacht voor het mondiale gebeuren en het multiculturele gemeenschapsleven.
- 10. Mensenrechten** De school draagt de beginselen uit die vervat zijn in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en van het Kind, neemt er de verdediging van op. Zij wijst vooroordelen, discriminatie en indoctrinatie van de hand.

Het leerplan

Vanuit het tienpuntenplan werden eigen doelstellingen geformuleerd met als bedoeling het pedagogisch project te concretiseren.

Op dezelfde basis werden aangepaste didactische wenken uitgewerkt.

3.2 Opdrachten van het gewoon voltijds secundair onderwijs²

Een volwaardige vorming aanbieden

De kerntaak van het onderwijs is aan elke leerling kansen bieden op een volwaardige vorming. Daaronder verstaat men de persoonlijke, sociale, culturele en arbeidsgerichte ontwikkeling van de leerlingen. Deze vorming impliceert een brede en harmonische persoonsvorming, een vorming gericht op een actieve, kritische deelname aan het maatschappelijk leven en een voorbereiding op een verdere studieloopbaan of op een vlotte intrede in het beroepsleven.

Dit sluit nauw aan bij de visie zoals het rapport Delors³ ze verwoordt aan de hand van volgende vier aspecten van leren:

- leren om te kennen,
- leren om te doen,
- leren om samen te leven
- leren om zichzelf te kunnen zijn .

Blijvende aandacht moet gaan naar algemene vorming en het ontwikkelen van attitudes gericht op "leren leren".

Volwaardige vorming krijgt in de tweede en de derde graad van het secundair onderwijs in principe op drie manieren vorm. Iedere leerling heeft recht op een relevante basisvorming.

Basisvorming bereidt een lerende voor op kritisch-creatief functioneren in de samenleving en de uitbouw van een persoonlijk leven. Daarnaast bereidt het secundair onderwijs jongeren voor op vervolgopleidingen.

Doorstroomgerichte vorming bereidt de lerende voor op de vereisten van vervolgopleidingen binnen het onderwijs, buiten het onderwijs en van levenslang leren. Ten derde bereidt het secundair onderwijs jongeren ook voor op een vlotte intrede in het beroepsleven. De beroepsgerichte vorming bereidt een lerende voor op de vereisten gesteld aan de beginnende beroepsoefenaar. Naargelang van de onderwijsvormen zullen twee of meer van deze vormingscomponenten in de opleiding worden gerealiseerd.

² In de hierna volgende teksten gebruiken we de termen 'secundair onderwijs' in de betekenis van het gewoon voltijds secundair onderwijs.

³ J. Delors, *Learning, the treasures within*. Report to UNESCO of the international Commission on Education for the Twenty-first Century, Highlights, s.l. Unesco, 1996

De studierichtingen in het secundair onderwijs zijn inhoudelijk niet alleen kennisgericht maar ontwikkelen ook vaardigheden en attitudes bij de leerlingen. Ze streven een harmonische ontwikkeling van cognitieve, dynamisch-affectieve, sociale en motorische componenten van de persoonlijkheid na.

De studierichtingen streven ook een brede vorming na, rekening houdende met de evenwicht tussen de verschillende cultuurcomponenten/kennisdomeinen. Elementen van diverse cultuurcomponenten kunnen als aanvulling op verschillende manieren functioneel in vakken worden opgenomen o.a. door te verwijzen naar contexten.

Recht doen aan verschillen: zorgbreedte

Het secundair onderwijs heeft als opdracht om jongeren een volwaardige vorming aan te bieden, rekeninghoudend met de verschillen tussen die jongeren. Ondanks de verschillen hebben al deze jongeren recht op gelijkwaardige toekomstperspectieven en een volwaardige integratie in de samenleving en het beroepsleven.

De verschillen tussen leerlingen kunnen zowel persoongebonden zijn (verschillende fysieke, psychische en intellectuele mogelijkheden, andere vaardigheden en belangstelling, jongens en meisjes), als sociologisch bepaald (culturele en etnische achtergrond, sociaal-economische herkomst, uit stedelijke en landelijke gebieden).

De Vlaamse gemeenschap heeft gekozen voor een emancipatorisch onderwijs. Hiermee wil ze hefboomen aanreiken voor de zelfontplooiing van alle leerlingen, met respect voor ieders eigenheid. Dit betekent dat emancipatorisch onderwijs leerlingen stimuleert tot een zo groot mogelijke autonomie en verantwoordelijkheidszin.

Recht doen aan verschillen gebeurt op macroniveau via een aangepast onderwijsaanbod, structureel en inhoudelijk. Het concept van de onderwijsvormen, met hun verschillende studierichtingen en hun verschillende leertrajecten moet een gelijkwaardige vorming aanbieden waarin de ontwikkelingsmogelijkheden van alle leerlingen optimaal worden benut en er voldoende brede opvangmogelijkheden gegarandeerd zijn. Mede in het licht van deze vaststelling is het pakket aan eindtermen voor de basisvorming gedifferentieerd voor de vier onderwijsvormen.

Op school- en klasniveau beschouwt de onderwijswereld zorgbreedte als een opdracht voor elke school. Dit gebeurt door leerlinggerichte begeleiding, gedifferentieerde leerwegen en gedifferentieerde doelstellingen.

Ontwikkelen van het zelfconcept van leerlingen

Om zichzelf optimaal te ontwikkelen, moeten leerlingen beschikken over een realistisch zelfconcept. Dit wil zegen dat ze inzicht krijgen in de eigen mogelijkheden en beperktheden, een eigen waardenkader opbouwen en de kans krijgen om hun eigen levensdoelen vorm te geven. Stimulering van een realistisch zelfconcept laat leerlingen toe om geleidelijk een toekomstperspectief te verwerven en voor zichzelf keuzes te maken waaronder een gepaste studie- en beroepskeuze. Zeker in de tweede en de derde graad van het secundair onderwijs is dit een belangrijk gegeven. Een goed realistisch zelfconcept is ook onontbeerlijk voor een optimale cognitieve, dynamisch-affectieve, sociale en harmonische ontwikkeling.

Een gepaste ontwikkeling van het zelfconcept veronderstelt dat leerlingen voldoende succes ervaren, geconfronteerd worden met een breed gamma van leerervaringen en de kans krijgen om hun eigen ideeën te toetsen aan die van medeleerlingen en volwassenen.

Leerlingen leren kiezen

Het secundair onderwijs stelt leerlingen in staat om verantwoordelijkheid op te nemen voor beslissingen. Keuzebekwaamheid is niet enkel een vereiste voor het maken van een studie- en beroepskeuze maar ook voor de vele keuzes die dagelijks worden gemaakt.

Voorwaarden om tot keuzebekwaamheid te komen, zijn: een helder zelfconcept, een ruim en objectief zicht op de keuzemogelijkheden, inzicht in keuzeprocessen, inzicht in extreme factoren die het keuzeproces kunnen beïnvloeden.

Leerlingen hebben bij hun studiekeuze recht op een gestructureerde studiekeuzebegeleiding. Dit omvat o.m. correcte en volledige informatie over de mogelijkheden, de beperktheden en de kenmerken van vervolgopleidingen. Inzake beroepskeuze hebben ze evenzeer recht op informatie over de waaier van mogelijke beroepen en mogelijkheden en beperktheden op de arbeidsmarkt.

De structuur van het onderwijs en de onderwijshouden zoals o.m. omschreven in vakoverschrijdende eindtermen bieden mogelijkheden om de ontwikkeling en de verfijning van het keuzeproces te bevorderen.

Leerlingen leren samenleven

Het secundair onderwijs in de tweede en de derde graad heeft niet alleen de taak leerlingen voor te bereiden op verdere studies of op een intrede in het beroepsleven. Het heeft ook de fundamentele taak leerlingen te leren samenleven met anderen. In de school wordt een basis gelegd op interpersoonlijke, familiale en maatschappelijke relaties op te bouwen en te onderhouden. Daarvoor volstaat het niet de anderen te leren kennen. De ontwikkeling van sociale vaardigheden is daartoe noodzakelijk.

Jongeren worden in de eigen omgeving meer en meer geconfronteerd met gevarieerde culturen. Om op een aangepaste manier in deze multiculturele samenleving te functioneren worden attitudes als een correcte omgang met anderen, respect voor elkaars cultuur, met eigen symbolen, waarden en cultuurintuïties, als essentieel gezien. Daarnaast zijn communicatieve vaardigheden zoals omgaan met conflicten en kennis van de eigen cultuur en andere culturen belangrijk. Die kennis en vaardigheden richten zich niet louter op het herkennen van en omgaan met verschillen, maar vooral op het besef van talrijke overeenkomsten.

De schoolcultuur speelt een belangrijke ondersteunende rol bij de ontwikkeling van de sociale en interculturele vaardigheden van de leerlingen door onder meer in de school- en onderwijsorganisatie te voorzien in inspraak- en participatiemogelijkheden voor leerlingen.

3.3 Visie op de derde graad

Een geprofileerde derde graad

Een polyvalente tweede graad wordt gevolgd door een scherper geprofileerde derde graad. De studierichtingen in de derde graad worden duidelijker en scherper geprofileerd. Een gedifferentieerd systeem zorgt ervoor dat alle leerlingen op een aangepaste manier een diploma secundair onderwijs of een studiegetuigschrift kunnen halen (minder drop-outs) en zorgt ook voor minder zittenblijvers. In de derde graad wordt de klemtoon gelegd op beroepskwalificaties die door het socio-economisch veld aanvaard zijn en eveneens op doorstroming naar het hoger onderwijs.

3.4 Specifieke klemtonen in het TSO

Het technisch secundair onderwijs (TSO) heeft een dubbele doelstelling: jongeren kunnen zich inschakelen op de arbeidsmarkt of doorstromen naar het hoger onderwijs. Hierbij dient wel erkend dat niet alle studierichtingen in dezelfde mate de dubbele doelstelling zullen realiseren. Sommige studierichtingen zijn meer gericht op het hoger onderwijs; andere leiden gemakkelijker naar een geslaagde instap in de arbeidswereld.

Deze dubbele finaliteit en de wisselende accenten die in de studierichtingen worden nagestreefd, zullen vooral tot uiting dienen te komen in het fundamenteel gedeelte van de optie, dit wordt ingevuld vanuit de eigenheid van de beroepsgerichte en/of doorstromingsgerichte vorming.

Het gaat hier om doorstromingselementen die niet gemeenschappelijk zijn voor de hele onderwijsvorm.

In het fundamenteel gedeelte worden de doelen afgestemd op het profiel van de studierichting. Ze zijn daarom sterk gedifferentieerd.

4 Algemene doelstellingen voor de studierichting

Bij het opstellen van dit nieuwe leerplan 'Jeugd- en gehandicaptenzorg' hebben we ons qua profilering laten leiden door:

- het belang van een degelijke 'opleiding tot het beroep' en de waarde van bepaalde vaardigheden en kennisinhouden in functie daarvan;
- het belang van een algemene vorming, met het oog op de mogelijke doorstroming naar verschillende vormen van hoger onderwijs.

Het is de bedoeling om via kennis en het beheersen van een aantal vaardigheden en attitudes de leerlingen voor te bereiden op het vormen van een positieve persoonlijkheid (evenwichtig, democratisch, open, empatisch,...) om een plaats te verwerven op de arbeidsmarkt of om bij het verder studeren, kansen op slagen te hebben.

Het werkterrein van de 'opvoeder' is erg ruim. Het blijft niet beperkt tot de gehandicapte in de ruime betekenis van het woord, maar het omvat ook heel de jeugdsector. Het is dan ook wenselijk en noodzakelijk dat in deze opleiding zowel algemene als specifieke kennis en vaardigheden worden aangeleerd.

Een degelijke wetenschappelijke en pedagogische basis is noodzakelijk, talenkennis is onmisbaar, maar vooral kritische zin, creativiteit op cognitief vlak, flexibiliteit en inzicht in de problematiek van jeugd en gehandicapten zijn vaardigheden en attitudes die een opvoeder moet bezitten.

Vaardigheden impliceren kennis. Vaardigheden moeten ook geconcretiseerd worden. Daarom werd er in het pakket meer dan vroeger aandacht besteed aan 'stages'.

5 Algemene didactische wenken

5.1 Uitgangspunten

In dit leerplan werd ervoor geopteerd de leerlingen ook vakoverschrijdende vaardigheden te laten oefenen. Leerplandoelstellingen i.v.m. 'Leren leren' en 'sociale vaardigheden' werden erin opgenomen. De leerling zal de kans moeten krijgen om deze vaardigheden te oefenen. Daardoor zal hij meer en meer zelf actief aan de slag moeten gaan, individueel of in groep. Zo wordt er ook meer verantwoordelijkheid bij de leerlingen gelegd.

5.2 Organisatie: samenwerking en werkvormen

De leerstof wordt aangeboden in een graadsleerplan om soepel te kunnen werken, rekening houdend zowel met voorkennis en kunde van het individu en de groep, als met praktijkmogelijkheden van het moment of periode. De werksituatie zal bij voorkeur zo levensecht mogelijk zijn.

Procesevaluatie is binnen deze studierichting zeker een must wil men zo vlug en efficiënt mogelijk kunnen bijsturen en remediëren. Individuele lacunes in het leerproces van de leerling kunnen weggewerkt worden door middel van differentiatie.

Samenwerking

De realisatie van het leerplan vereist zowel van het lerarenteam als van de schoolorganisatie een goed doordachte en flexibele organisatie van het onderwijsleerproces.

- Het technisch vak vormt één geheel met de praktijk. Daarom worden beide vakken in principe door dezelfde leerkracht gegeven.
- Bij de opstelling van de jaarplanning wordt rekening gehouden met de volgende elementen:
  - . het lessenrooster, d.w.z. de wijze waarop de lessen TV en PV in het rooster voorkomen;
  - . de samenwerking met andere vakken behorend tot het optioneel gedeelte en de basisvorming
  - . de mogelijke samenstelling met andere leerjaren
  - . de beschikbare uitrusting en infrastructuur

Het is niet noodzakelijk om de volgorde van de leerinhouden zoals aangegeven in dit leerplan op een identieke manier in het jaarplan over te nemen en vervolgens in analoge lesonderwerpen om te zetten. Integendeel, men dient de vormingscomponenten tot een harmonieus geheel uit te bouwen door middel van vakkenintegratie.

Een jaarplan is immers een planningsdocument dat de leerinhouden zowel op een logische als een creatieve wijze over het aantal lessen verdeelt. Een optimale samenwerking van alle leerkrachten is hierbij noodzakelijk. Groepswerk, thematisch of projectonderwijs zijn aangewezen ter afwisseling van de gewone lesvorm.

Op geregelde en bij het begin van het schooljaar vastgelegde tijdstippen, worden vakgroepvergaderingen georganiseerd. Deze vergaderingen kunnen zowel een vakgebonden als een vakoverschrijdend karakter aannemen.

Met een vakoverschrijdend karakter bedoelen we niet alleen overleg met collega's algemene vakken, maar ook overleg m.b.t. het uitwerken van de vakoverschrijdende eindtermen: leren leren, sociale vaardigheden, opvoeden tot burgerzin, milieu-educatie, gezondheidseducatie.

Het bereiken van de doelstellingen voor de technische vakken en de praktische vakken impliceert het werken aan de vakoverschrijdende eindtermen. Overleg en aansluiting met andere vakken is nodig om een schoolbeleid terzake uit te bouwen.

Didactische werkvormen

Er bestaat een samenhang tussen de doelstellingen en de leerinhouden van de technische en de praktische vakken.

In TV worden begrippen verduidelijkt, het hoe en waarom verklaard. De leerinhouden worden inzichtelijk verwerkt en er worden relaties en verbanden gelegd.

In PV worden basistechnieken verworven, de theoretische inzichten getoetst aan de praktijk en op een rationele en ergonomische wijze geïntegreerd.

Bij de concretisering van de leerinhouden dient men rekening te houden met:

- de inbreng en interesses van de leerlingen;
- soorten materiaal en technieken
- het leerproces

Overzicht van mogelijke didactische werkvormen:

Aanbiedende werkvorm	Doceervorm Demonstratie vertellen
Gespreksvormen	Onderwijsleergesprek Klasgesprek Groepsdiscussie
Groepswerk	Didactisch groepswerk Rollenspel Simulatiespel gevalsstudie
Individuele werkvormen	Zelfontdekkingsmethode Practicum Zelfstudiepakket Leeropdracht – leercontract
Strategieën	Beheersingsleren Projectmethode Excursie Vorbereidende taken
Affectieve vorming	Relatie leerling – leerkracht Helpend gesprek Modeling (voorbeeldfunctie) Feedback Waardeverduidelijking Aanbieden van structuur

6 Leerplandoelstellingen, leerinhouden, didactische wenken en hulpmiddelen

Leeswijzer

Het leerplan wordt schematisch voorgesteld in 6 kolommen. Deze zijn van links naar rechts te lezen.

Kolom 1: Numerieke volgorde

De doelstellingen zijn numeriek geordend per vak. Deze nummering heeft geen implicaties voor de chronologie in de realisatie van de doelstellingen. Er wordt geen volgorde vooropgesteld, het betreft een graadleerplan waarbij de vakwerkgroep dient uit te maken welke doelstellingen tot de invulling van het eerste en het tweede leerjaar behoren.

Kolom 2: Leerplandoelstellingen en leerinhouden

Leerplandoelstellingen (in grijs vak)

Deze geven de eigen doelstellingen weer die gericht zijn op het vak. Een leerplandoelstelling kan ook een vakoverschrijdende eindterm inhouden.

Leerinhouden (in wit vak)

Dit is leerstof die bedoeld is om de bijhorende leerplandoelstellingen te realiseren.

Kolom 3: Codering

Codering van de leerplandoelstellingen:

- EDV   *eigen doelstelling gericht op het vak;*

Kolom 4: Basis of uitbreiding

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen basis- en uitbreidingsdoelstellingen.

Basisdoelstellingen (B) vormen de criteria voor het slagen, moeten door nagenoeg alle leerlingen bereikt worden.

Uitbreidingsdoelstellingen (U) zijn bedoeld voor uitbreiding en differentiatie. Het realiseren ervan is afhankelijk van de beschikbare tijd en van de mogelijkheden binnen de leerlingengroep, ze kunnen niet verplicht worden voor alle leerlingen.

Kolom 5: Didactische wenken en hulpmiddelen

Didactische wenken zijn bedoeld als ondersteuning van de leerkracht, de vakwerkgroep en het schoolteam.

Zij kunnen:

- een leerplandoelstelling of leerinhoud verduidelijken;
  - didactische werkvormen of hulpmiddelen aangeven die leerplandoelstellingen helpen realiseren;
  - richtlijnen geven voor evaluatie;
  - verwijzen naar bibliografie, nuttige adressen;
  - verbanden leggen met andere vakken, met vakoverschrijdende eindtermen, met informatie- en communicatietechnologie, met intercultureel onderwijs, met taalbeleid.
- Zie ook overeenstemmende hoofdstukken elders in dit leerplan.

Kolom 6: Link

Deze kolom is bedoeld om het schoolteam te ondersteunen. De in kolom 5 omschreven verwijzingen worden gecodeerd weergegeven en vestigen de aandacht van de lezer op vakoverstijgende afspraken en vakoverschrijdende eindtermen.

Codering:

- ander vak, bijvoorbeeld AAR (aardrijkskunde), BIO (biologie), FRA (Frans), NED (Nederlands)
- informatie- communicatietechnologie: ICT
- intercultureel onderwijs: ICO
- taalbeleid: TA.BE

AV EXPRESSIE	$\frac{4}{2}$ u
---------------------	-----------------------------------

Algemene vakdoelstellingen

Het leergebied expressie omvat twee deelgebieden:

1. Een persoonsgericht expressiegebied.
Hierin wordt het eigen lichaam en zijn bewegingsmogelijkheden, de stem, de mimiek en pantomimiek gebruikt.
2. Een voorwerpgericht expressiegebied.
Hierin wordt gewerkt met allerlei materialen (steen, verf, stoelen, klei, pitriet, ...), muziekinstrumenten, voorwerpen, kledingstoffen, ...

In het leergebied expressie worden er **drie basisdoelstellingen** onderscheiden:

1. Het ontwikkelen van het eigen creatief gedrag.
2. Het aanleren van basistechnieken op de twee deelgebieden.
3. Het voorbereiden, uitvoeren en evalueren van expressie-activiteiten voor een doelgroep uit de Jeugd- en gehandicaptenzorg.

Creatief gedrag is een complex gebeuren, waarin vele vaardigheden meespelen, en dat, doorheen een creatief proces, aanleiding geeft tot het ontstaan van een creatief product.

Bij het ontwikkelen van creatief gedrag worden volgende vaardigheden voor ogen gehouden:

1. de eigen persoon, en elk willekeurig voorwerp of situatie anders leren waarnemen, en herdefiniëren;
2. het divergent denken oefenen, zodat de ideeënrijkdom vergroot (verrassende associaties maken, leren brainstormen, nieuwe oplossingen bedenken);
3. in de ideeënveelheid leren doelgericht selecteren en ordenen, in functie van een probleem, een opdracht of een eindproduct;
4. risico's durven nemen om bepaalde elementen van jezelf naar buiten te brengen, om moeilijke en nieuwe dingen te doen, en op die manier ook de zelfkennis en het zelfvertrouwen te vergroten.

Bij het **aanleren van basistechnieken** is het van belang dat de leerlingen met een veelheid van materialen en expressievormen in contact komen, en er vaardig leren mee om te springen. Er dient gewerkt te worden aan het overwinnen van "beginnersangst".

Bovendien moet het doorzettingsvermogen geoefend worden, door niet tevreden te zijn met het eerste idee, of de eerste realisatie. Blijven oefenen, proberen en bijschaven tot de kwaliteit van een product voldoende hoog is.

Het organiseren van **expressie-activiteiten** is vaak een groepsproces m.a.w. met en voor andere mensen. Dit veronderstelt dat de leerling in staat is mee te functioneren in dat groepsproces. Hierbij is het noodzakelijk:

1. Dat een vraagstelling kan opgebouwd worden.
Wat willen we doen? Welke inhoud willen we aan de activiteit geven?
Welk effect willen we bereiken? Welke vorm gebruiken wij? Voor welk publiek?
2. Dat men duidelijk leert communiceren in groep.
3. Dat men op een assertieve manier leert de eigen wensen en ideeën uit te drukken.
4. Dat men leert, democratisch, beslissingen te nemen.
5. Dat men tolerantie aankweekt voor "ander" gedrag, meningen, ...

Het leergebied expressie is in handen van een **team van leraars**, die samenwerken in een sterk en regelmatig **overleg**, en alle kansen om **vakkendoorbekend** te werken aangrijpen.

Het team bestaat enerzijds uit 'vakspecialiteiten' op het terrein van de persoonsgerichte en van de voorwerpgerichte expressiegebieden.

De voorkeur gaat uit naar en dient gegeven te worden aan leraars, die op dit gebied de nodige opleiding en/of ervaring hebben opgedaan.

Anderzijds wordt het leergebied gecoördineerd door een pedagoog:

- omdat het team in een sterk en regelmatig overleg het leergebied organiseert;
- omdat het team voortdurend oog blijft hebben voor het ontwikkelen van creatief gedrag;
- omdat er vaak vakoverschrijdend dient gewerkt te worden. Expressie moet niet in één vakje ondergebracht worden, maar liefst geïntegreerd worden in een groter verband; dit is in het belang van de leerling, die zelf vaak multidisciplinair zal werken.

Het leergebied expressie wordt **in blok** (één van 4 uur in het 1ste, en één van 2 uur in het 2de leerjaar van de derde graad) geprogrammeerd.

- Inhoudelijk kan dit op zeer verschillende wijzen ingevuld worden:
- er kan doorgewerkt worden met één expressiemedium;
- er kan in één blok een volledige cyclus opgebouwd worden:
  - het aanleren van een bepaalde techniek;
  - creatief met een bepaalde techniek leren omgaan;
  - het werken aan een eindproduct (voor een bepaalde doelgroep).
- er kunnen mengvormen geoefend worden (b.v. muziek + grote constructies, dansen + schilderen, drama + beeldend, body-painting, ...).

Het leergebied expressie is een belangrijke peiler binnen de studierichting Jeugd- en gehandicaptenzorg. Het verdient aanbeveling de nodige zorg te besteden aan de keuze van de betrokken leraars, en aan de organisatie van het leergebied.

De organisatie van een expressieweek (binnen of buiten de schooltijd) is ook aanbevolen.

Leerinhouden

Het persoonsgericht expressiegebied

Relaties met deelgebieden van het vak expressie mogen niet uit het oog worden verloren. Overlappingsen en combinaties van technieken zijn mogelijk en zijn zelfs wenselijk.

Doelstellingen:

- spanning opbouwen en vasthouden;
- gevoelens kunnen en durven uiten;
- fantasie durven gebruiken, ontwikkelen en naar buiten brengen;
- stem- en bewegingstechnieken verkennen en vergroten;
- communicatievaardigheden ontwikkelen, ageren en reageren.

Activiteiten of oefeningen (voor zichzelf en voor de doelgroepen):

- manieren van voortbewegen;
- nabootsen: b.v. spiegelbeeld maken;
- charades;
- spreekwoorden uitbeelden;
- combinaties van parameters woord (stem) en beweging b.v. vlug bewegen, traag spreken;
- bewegen op muziek;
- bewegingsoefeningen in groep, b.v. samen 1 dier uitbeelden;
- oefeningen op fysiek contact;
- klankdecor maken bij een tekst;

- verbale en non-verbale groepsimprovisaties vanuit een voorwerp en/of een situatie;
- tableaux vivants;
- oefeningen op afzonderlijke zintuigen en combinaties zowel via concrete voorwerpen als via fantasie;
- rollenspel, via bestaande teksten en improvisaties;
- poppenspel;
- werken met video-opnames;
- communicatiespelen: jabbertalk, vertrouwensoefeningen, ...
- ritme-oefeningen: zingen en dansen;
- exploratie van tijd en ruimte;
- coördinatie-oefeningen;
- improvisatie-oefeningen;
- mime en pantomime;
- maken van handschaduwbeelden en spelletjes.

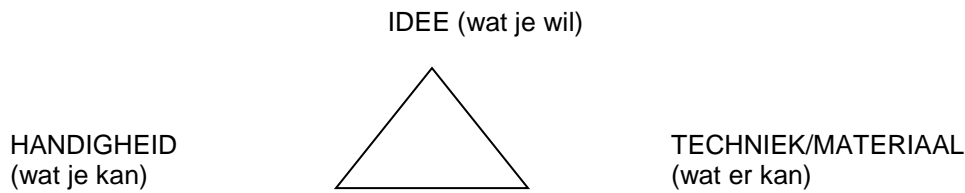
Het voorwerpgericht expressiegebied

Relaties met deelgebieden van het vak expressie mogen niet uit het oog worden verloren. Overlappingsen en combinaties van technieken zijn mogelijk en zijn zelfs wenselijk.

Enkele basistechnieken.

- Tekenen:
tekentechnieken met (kleur)potloden, krijt, viltstiften, houtskool, pentekenen met inkt.
- Schilderen:
  - technieken met waterverf, plakkaatverf, plasticverf, poederverf, spuitbusverf, ecoline, ...;
  - enkele voorbeelden: vingerschilderen, schilderen met papier/sponsen, ..., wand- en glasschilderen, verfspatten, blaastechniek, tamponneren, marmeren, dripping, schminken, ...
- Vermenigvuldiging (druk- en stempeltechnieken):
enkele voorbeelden: monotype, vouwdruk, kartondruk, stempelen, sjablonen, zeefdruk, lino, houtsnede, etsen (in karton), fotografie, video, ...
- Werken met “rest-materiaal”:
enkele voorbeelden: collages, montages, bladerdruk, mozaïeken, bloemschikken, pitrietvlechten, werken met water, zand, modder, sneeuw, ...
- Werken in de ruimte (drie-dimensioneel):
enkele voorbeelden: werken met klei, plasticine, darwi, houtpulp, gips, glazuren, ijzerdraadconstructies, assemblage (met dozen, rest-materiaal), environment, uitsnijden van sculpturen uit zeep, was, gips, ytongstenen, hout, ribkarton.
- Textielwerkvormen:
enkele voorbeelden: knooptechnieken (macramé), weven, lappenpoppen, kostumeren, batik, zeefdruk op T-shirt, verven op stof, quilts, textielcollages, ...
- Werken met papier:
enkele voorbeelden: vouwen, buigen, knippen, scheuren, invlechten, collage, ...
- Werken met geluidsmateriaal:
  - geluidscollages;
  - muziekinstrumenten maken, modiëren en bespelen;
  - klankdecor maken bij een tekst;
  - ritmische oefeningen met stem en instrumenten;
  - fanfare maken;
  - muziek beluisteren, ...

- Zelfexpressie

In het vak expressie is het de bedoeling, naast het kennismaken met technieken en materiaal, de activiteit van de leerlingen te stimuleren. De nadruk ligt dus op het EXPERIMENTEREN met, OEFENEN en UITPROBEREN van eigen ideeën, ontwerpen en uitvoeringen.

Ook hier zijn relaties met deelgebieden van het vak mogelijk, zelfs wenselijk..

Enkele mogelijke activiteiten, voortvloeiend uit de basistechnieken:

- groepsschilderijen en andere groepswerken (b.v. muurschilderingen, grote bas-reliëfs);
- maskers maken (+ bijpassende dans, beweging, muziek);
- kijkdozen;
- logo's ontwerpen en uitvoeren;
- affiches, wenskaarten, cadeaupapier, menu's, tafelversieringen ontwerpen en uitvoeren;
- stripverhaal maken;
- sieraden;
- totempalen;
- opknappen en inrichten van eigen lokaal of andere ruimte;
- ...

- Expressie gericht naar een doelgroep (kinderen, jongeren, personen met een handicap). De bedoelde doelgroep kan als publiek en/of als uitvoerder fungeren van de activiteiten.

Onderzoek naar de mogelijkheden voor een concrete uitwerking en de toepassing van zelfexpressie naar de doelgroep bij persoongerichte expressie moet gebeuren.

Enkele voorbeelden van toepassing:

- ontwerpen en uitvoeren van een snoezelruimte voor mentaal gehandicapten;
- poppenkastvoorstelling voor/met kinderen (met zelfgemaakte poppen);
- modeshow;
- allerlei feestactiviteiten i.v.m. carnaval, sinterklaas, kerstfeest, jaargetijden, moeder- en vaderdag, ...
- muziekinstrumenten maken en bespelen;
- stoeten en optochten (schmink, kostuums, attributen, aangeklede reuzen, ...);
- aangepaste gezelschapsspelen maken voor personen met een handicap (b.v. vergroot damspel met voet te hanteren, voel lotto);
- kinderen schminken en verkleeden (voor b.v. dans en dramatische expressie);
- houten blokpuzzels, domino ... maken;
- TV-kast, poppenkast, speelhuisje ... maken uit grote kartonnen dozen.

Methodologische wenken

Relaties tussen de deelgebieden van het vak expressie mogen niet uit het oog worden verloren.

De selectie van de behandelde techniek en activiteiten hangt van vele factoren af en kan dus ook per schooljaar wisselen, b.v. geplande projecten op school, lopende tentoonstellingen, 'hot items', toepasbaarheid op stage, materiële mogelijkheden en accommodatie, grootte van de klasgroep en/of de doelgroep, voorkennis van de leefwereld van de leerlingen, samenwerkingsmogelijkheden met andere leerkrachten, ...

Bij elke geziene techniek bekijkt men de toepasbaarheid ervan naar de verschillende doelgroepen, eventueel worden stage-opdrachten geformuleerd, begeleid en besproken (in samenwerking met collega's).

Bij de uitwerking van een thema kunnen verschillende technieken aan bod komen. Deze kunnen door alle leerlingen uitgetoetst worden of men kan met een taakverdeling werken.

De activiteiten hoeven niet noodzakelijk binnen de klasruimte gerealiseerd te worden, maar kunnen ook b.v. in de natuur, op stage, speelplaats, theaterpodium, ...)

Naast individuele activiteiten dient voldoende aandacht besteed te worden aan groepswork en projecten:

- organiseren van crea-weken;
- uitnodigen van deskundigen (ergotherapeuten, mimeacteurs, kindertheater, rolstoeldans, ...);
- deelnemen aan wedstrijden (b.v. Koning Boudewijnstichting, Vlaamse Vereniging voor Geestelijke Gezondheidszorg, ...)
- aanleggen van een individuele documentatiemap met bruikbare technieken en activiteiten.

Om het realiseren van projecten en buitenschoolse activiteiten mogelijk te maken is het gebruik van blokken in een lessenrooster aangewezen. Dit kan via ophaallessen en/of een combinatie met andere lessen (TV Opvoedkunde).

Op het moment dat de vakdoelstelling gerealiseerd worden, wordt er tevens aan de vakoverschrijdende eindtermen gewerkt. De "sociale vaardigheden" en "Leren Leren" komen zeer specifiek aan bod.

TV OPVOEDKUNDE	9 u
Orthopedagogiek	$\frac{1}{2}$
Orthopedagogische methodiek	$\frac{2}{3}$
Participatie in de arbeidswereld	2
Psychologie en pedagogiek	2
Sociale en communicatieve vaardigheden	$\frac{2}{0}$

TV OPVOEDKUNDE: Orthopedagogiek: $\frac{1}{2}$ u

Algemene vakdoelstellingen

- Orthopedagogisch kunnen situeren in een multidisciplinair kader.
- Reflecteren over de eigen houding tegenover personen met een handicap.
- Situeren van de problematiek in een ruimer maatschappelijk kader.
- Via begripsafbakening, etiologie, gevolgen voor functioneren en ontwikkeling, preventie en opvoeding inzicht krijgen in de orthopedagogische begeleiding.

ORTHOPEdagOGIEK

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
DOEL VAN DE ORTHOPEdagOGIEK					
1	Het doel van de orthopedagogiek kunnen omschrijven.	EDV TA.BE	B		
				Belang toelichten van samenwerking met andere disciplines.	TA.BE
OVERZICHT VAN BELANGRIJKE DOELGROEPEN					
2	De belangrijkste doelgroepen van de orthopedagogiek kunnen situeren.	EDV	B		
EIGEN HOUDING TEGENOVER PERSONEN MET EEN HANDICAP					
3	Kunnen reflecteren over de eigen houding tegenover personen met een handicap.	EDV	B		
RELATIE MAATSCHAPPIJ EN HANDICAP					
4	De relatie maatschappij-handicap kunnen situeren.	EDV	B		
				Visualiseren van de eigen houding met maatschappelijke toegankelijkheidsproblematiek zelf ervaren tijdens het gebruik van een rolstoel. Creatieve technieken aanwenden. In samenwerking met AV Expressie.	AV
5	De voor- en nadelen van de begrippen kunnen analyseren.	EDV	B		
6	De evolutie binnen deze problematiek kunnen verwoorden.	EDV	B		

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	Separatie Normalisatie Integratie Emancipatie			Opzetten van acties ten dienste van gehandicapten en hun problematiek.	SOC
GRONDIGE BESPREKING VAN DE VERSCHILLENDE DOELGROEPEN					
7	De verschillende doelgroepen kunnen afbakenen en situeren.	EDV	B		
8	Mogelijke oorzaken kunnen aangeven.	EDV	B		
9	Recente ontwikkelingen op het vlak van preventie kunnen opzoeken en situeren.	EDV	B		
10	De gevolgen van het fysische en psychosociaal functioneren kunnen verduidelijken en/of verklaren.	EDV	B		
	De doelgroepen: - mentale handicaps: licht, matig, ernstig, zwaar - motorische handicaps - visueel gehandicapten - auditief gehandicapten - gedragsproblematiek - pervasieve ontwikkelingsstoornissen (autisme) - leerstoornissen			De oorzaken kunnen apart of samen met de handicap worden besproken. In coördinatie met Toegepaste wetenschappen Biologie.	TA.BE
11	De gevolgen voor de verschillende ontwikkelingsaspecten kunnen toelichten.	EDV	B		

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
		TA.BE			
	<p>Bij deze verschillende doelgroepen worden volgende aspecten belicht:</p> <ul style="list-style-type: none"> - begripsafbakening - etiologie (oorzaken) - preventie - gevolgen voor het fysisch en sociaal functioneren en de ontwikkeling - orthopedagogische aanpak 			<p>Gebruik maken van videomateriaal, ICT.</p> <p>Externe deskundigen en ervaringsdeskundigen uitnodigen.</p> <p>Bezoeken brengen.</p> <p>Groepswerk.</p> <p>Onderwerpen zelfstandig of in groep laten uitwerken in het kader van de geïntegreerde proef. In coördinatie met PV Stages.</p> <p>Analyse van wetenschappelijke teksten en media.</p>	<p>ICT</p> <p>TA.BE</p> <p>PV</p>
12	De orthopedagogische aanpak en benadering kunnen in verband brengen met de problematiek.	EDV	B		
	Orthopedagogische aanpak				
13	De verschillende visies met betrekking tot de orthopedagogische aanpak kunnen omschrijven en vergelijken.	EDV TA.BE	B		
14	Specifieke orthopedagogische benaderingen kunnen beschrijven en illustreren.	EDV TA.BE	B		

TV OPVOEDKUNDE: Orthopedagogische methodiek: 2u 3

Algemene doelstellingen

- Verbanden tussen de theoretische modellen van didactiek en methodiek en de rol van de opvoeder kunnen leggen.
- Vaardigheden i.v.m. pedagogie en orthopedagogisch handelen kunnen toepassen binnen de relatie opvoeder/cliënt.
- De orthopedagogische methodiek kunnen toetsen aan concreet waarneembaar gedrag en praktijkervaring.
- Het belang van reflectie en zelfreflectie kunnen inschatten.

ORTHOPEdagogISCHE METHoDIEK

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
OBSERVEREN EN RAPPORTEREN					
1	De betekenis van observaties binnen de orthopedagogische methodiek kunnen verwoorden.	EDV TA.BE	B		
	Belang van de observatie binnen de orthopedagogiek			Verband leggen met gedrag, gedragsdeterminanten. In coördinatie met psychologie.	LER
2	Het belang van eisen waaraan observaties moeten voldoen kunnen inschatten en aantonen.	EDV	B		
	Eisen gesteld aan observaties: o.a. - objectiviteit - planmatigheid			Observatieopdrachten uitvoeren en bespreken.	TA.BE
3	Storende factoren in observatiesituaties kunnen herkennen.	EDV	B		
	Storende factoren bij de observatie: o.a. - fouten - valkuilen - vooroordelen			Situatieanalyse.	TA.BE
4	Verskillende soorten observaties kunnen onderscheiden.	EDV TA.BE	B		
5	De voor- en nadelen van deze observatiemethoden kunnen bespreken.	EDV	B		
	Soorten observaties: o.a.				

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	<ul style="list-style-type: none"> - beschrijvende observatie - participerend - niet-participerend 				
6	Een observatieplan kunnen hanteren.	EDV TA.BE	B		
	Werken met een observatieplan: <ul style="list-style-type: none"> - voorbereiden - registreren o.a. observatielijsten en schema's - verwerken - interpreteren 			Gebruik maken van beeldmateriaal met observatiefragmenten.	LER
7	Het belang van rapporteren kunnen verwoorden en de verschillende vormen kunnen omschrijven en uitvoeren.	EDV TA.BE	B		
	Rapporteren van observatiegegevens: <ul style="list-style-type: none"> - belang - vormen o.a. mondeling, schriftelijk 			Rapportage-oefeningen, case-study. Foutenanalyse. In coördinatie met PV Stages. Betekenis van intake-gesprekken.	LER TA.BE PV

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
DIDACTIEK EN METHODIEK					
8	Activiteiten binnen een didactisch kader kunnen situeren.	EDV	B		
	Didactisch model: - doel - middelen - proces - product - evaluatie			Activiteitenmiddag organiseren op school (o.a. kindernamiddagen, sportcompetitie, spelactiviteiten, tweedehands speelgoedmarkt, ...) Rollenspel; kan besproken worden a.d.h.v. stage-ervaringen.	TA.BE
9	Activiteiten, bezigheden, animatie en spel binnen het didactisch model kunnen plannen.	EDV	B		
	Activiteiten, bezigheden, animatie, spel: doelstellingen, beginsituatie, materiaal, afspraken, verloop			In coördinatie met AV Expressie. Vorbereidingen maken. Analyses van activiteiten maken (video). Activiteitenmap aanleggen. In coördinatie met PV Stages.	AV TA.BE LER PV
CREËREN VAN EEN LEEFWERELD					
10	Doelbepaling en orthopedagogische instellingen kritisch kunnen ontleden.	EDV	B		
	Doelbepaling en orthopedagogische instellingen				
11	De verschillende begrippen kunnen onderscheiden.	EDV	B		
12	De vraagstelling kunnen afleiden uit concreet waarneembaar gedrag.	EDV	B		

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	Vraagstelling Vraagstellingstype Orthopedagogisch behandelingstype				
13	De diversen middelen kunnen aanduiden en hanteren.	EDV	B		
	Hanteren van middelen: <ul style="list-style-type: none"> - materiële en ruimtelijke factor - tijdsindeling - dagelijks terugkerende opvoedingshandelingen (verzorgen, maaltijd, leren en werken, ontspanning en vrije tijd) - programma/activiteiten - sfeer - afspraken en regels - opvoedingsrelatie 			Videomateriaal gebruiken. Ontleden van praktijksituaties, reflecteren op praktijksituaties, creatieve opdrachten. B.v. maquette maken, een plan uitwerken voor een leefgroep.	LER
14	De verschillende aspecten in de relatie, opvoeder-cliënt kunnen onderscheiden en hanteren.	EDV			
	Zelfhantering: <ul style="list-style-type: none"> - soort relatie - vereiste vaardigheden - houding en beroepshouding - leiding en leiderschap, leiderschapstijlen - groepswerking - teamwerking - zelfevaluatie 			Aan de hand van beroepsprofiel.	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	functioneringsgesprekken en supervisie omgaan met stress en burn-out				
VERGADERTECHNIEKEN EN TEAMOVERLEG					
15	De verschillende soorten vergaderingen kunnen onderscheiden.	EDV	B		
	Soorten vergaderingen (informatief, probleemoplossend, besluitvormend)			Oefeningen, rollenspel, praktische toepassingen in coördinatie met Nederlands, sociale en communicatieve vaardigheden.	TA.BE
16	De functies bij de vergaderingen kunnen identificeren.	EDV	B	Leerlingen leiden om beurten een vergadering; verslag maken, uitnodigingen schrijven voor leerlingenraad.	TA.BE ICT
	Functies bij de vergadering, b.v. voorzitter, secretaris, ...			Participatief beleid. Ondersteuning via ICT	
17	De verschillende fasen bij het verloop van een vergadering kunnen weergeven en plannen.	EDV	B		
	Fasen in het verloop van de vergadering				
18	Groepsdynamische processen kunnen herkennen.	EDV	B		
	Groepsdynamische processen				
19	Vergadertechnieken kunnen toepassen.	EDV TA.BE	B		
	Vergadertechnieken				
SPECIALE BEHANDELINGSMETHODEN					
20	Paramedische therapieën kunnen verduidelijken en situeren.	EDV	B		
	Paramedische therapieën, o.a.: - kinesitherapie - logopedie - ergotherapie			Interviews en voordrachten door deskundigen. Contactname met opleidingsinstituten, opleidingen hoger onderwijs buiten de universiteit. Gegevens verwerken in de geïntegreerde proef. Gebruik maken van folders en brochure. In coördinatie met PV Stages.	TA.BE ICT

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
21	De voornaamste psychotherapeutische richtingen kunnen situeren en praktische oefeningen binnen het werkveld kunnen weergeven en kritisch kunnen bespreken.	EDV	B		
	Psychotherapeutische richtingen met mogelijke toepassingen binnen de sector: <ul style="list-style-type: none"> - dieptepsychologische richting: b.v. speltherapie - leertheoretische richting: b.v. gedragsmodificatietechnieken - interactionele richting: b.v. methodisch groepswork, o.a. groepsgesprek - humanistische richting: b.v. gentle teaching - sociologische richting: b.v. therapeutische leefgemeenschappen 			Analyseren van teksten. Verwijzen naar de op stage toegepaste therapieën. Praktische toepassingen. Organiseren van groepsgesprekken, rollenspel, kringgesprek. Videomateriaal: speltherapie.	TA.BE

TV OPVOEDKUNDE: Participatie in de arbeidswereld: 2u

Algemene vakdoelstellingen

- Inzicht hebben in de structuur en organisatie van de welzijnssector.
- Zich kunnen oriënteren in de wettelijke regelingen en sociale administratie.
- Inzicht hebben in het belang van de professionaliteit in de welzijnssector.
- De rol en functie van de opvoeder/begeleider binnen de verschillende sectoren en diensten kunnen situeren.

PARTICIPATIE IN DE ARBEIDWERELD

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
WELZIJNSZORG					
1	Het begrip welzijn kunnen omschrijven.	EDV TA.BE	B		
	Het begrip welzijn Indeling: - horizontaal: o.a. gezondheidszorg, maatschappelijke welzijnszorg, sociale wetgeving			De persoonlijke ervaringen van de leerlingen met de welzijnssector en hun kennis van bestaande diensten en organisaties in een ruimer theoretisch kader.	
2	De opbouw van de verschillende lijnen/echelons in de welzijnssector inzien.	EDV	B		
	- verticaal: de lijnen/echelons				
3	De sociale kaart kunnen raadplegen.	EDV TA.BE	B		
	De structuur van de sociale kaart			Opzoekingsopdrachten. Gebruik maken van internet	ICT
4	Kennis hebben van de actuele tendensen en noden.	EDV	B		
	Actuele tendensen en noden				

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
WERKVELD					
Algemeen kader					
5	De aandachtspunten van de professionaliteit van instellingen en organisaties kunnen onderscheiden.	EDV	B		
	Kenmerken van instellingen en organisaties: <ul style="list-style-type: none"> - doelgerichtheid - taakverdeling - organisatiestructuur - samenwerking met andere organisaties - teamwerk 			Gebruik maken van folders en brochures van instellingen.	LER TA.BE ICT
Specifieke uitwerking					
6	Het algemeen kader kunnen situeren binnen specifieke diensten en sectoren.	EDV	B		
				Video, zoekopdrachten: o.a. de sociale kaart, cd-rom, internet. Bezoeken, uitnodigen van sprekers/deskundigen.	LER ICT
7	De rol van de opvoeder/begeleider binnen de verschillende sectoren en diensten kunnen situeren.	EDV	B		

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
Algemene sociale dienstverlening					
8	Inzicht hebben in de betekenis van de algemene sociale dienstverlening binnen de welzijnszorg.	EDV	B		
	O.a.: - OCMW - kinder- en jongerentelefoon - dienst van tele-onthaal			In groepjes brochures, folders van instellingen (wie werkt er, doel, teamwork, activiteiten, ...) en tijdschriftartikels ter illustratie (b.v. ervaringen van ouders en leerkrachten, een dag in een auti-klas) laten bestuderen en mondeling voorstellen.	TA.BE LER
9	De sociale kaart kunnen raadplegen in functie van de professionaliteit in de welzijnssector en in functie van concrete toepassingen.	EDV TA.BE	B		
				De organisatiestructuur laten opstellen van bezochte instellingen en diensten, van stageplaatsen, enz.	TA.BE
10	Inzicht hebben in de werking en betekenis van de specifieke diensten binnen de algemene sociale dienstverlening.	EDV	B		
				Interview met verschillende personeelsleden van een instelling (klassikaal opgestelde vragenlijst). Uitnodigen psycholoog CLB-centrum.	TA.BE
11	Zich kunnen oriënteren in de voornaamste wettelijke regelingen en sociale administratie.	EDV	B		

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
				<p>Discussietechnieken, stellingen-spelen, panelgesprekken om voor- en n adelen tegenover elkaar af te wegen.</p> <p>Zoekopdrachten aan de hand van gevalsbeschrijvingen en specifieke vraagstelling.</p> <p>Gebruik maken van stage-ervaringen en stageopdrachten.</p> <p>Inhouden beperken tot de voornaamste wettelijke voorzieningen en nadruk leggen op recente ontwikkelingen.</p> <p>Bij alle opgenoemde inhouden kan men waar nodig de wettelijke regelingen toelichten (b.v. regeling ADL-hulp in de focuswoonvorm voor fysisch gehandicapten). De nadruk ligt op het aanbieden van hulpmiddelen om een weg te vinden in de vele wettelijke voorzieningen (b.v. brochures, adressen, organisaties, tijdschriften, boeken).</p>	<p>TA.BE LER BUR</p>
Gezondheidszorg				Alle didactische wenken van "Algemene Sociale dienstverlening" gelden ook voor Gezondheidszorg.	
12	Inzicht hebben in de betekenis van de gezondheidszorg binnen de welzijnszorg.	EDV	B		
	<p>O.a.:</p> <ul style="list-style-type: none"> - centra voor geestelijke gezondheid (CGGZ) - free clinics 				
13	De sociale kaart kunnen raadplegen in functie van de professionaliteit en de welzijnssector en in functie van concrete toepassingen.	EDV	B		
14	Inzicht hebben in de werking en betekenis van de specifieke diensten binnen de gezondheidszorg.	EDV	B		

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
15	Zich kunnen oriënteren in de voornaamste wettelijke regelingen en sociale administratie.	EDV	B		
Huwelijk en gezin					
16	Inzicht hebben in de betekenis van het huwelijk en gezin binnen de welzijnszorg.	EDV	B		
	O.a.: <ul style="list-style-type: none"> - centra voor levens- en gezinsvragen (CLG) - adoptiediensten - Kind & Gezin - kinderdagverblijf - dienst voor opvanggezinnen 				
17	De sociale kaart kunnen raadplegen in functie van de professionaliteit in de welzijnssector en in functie van concrete toepassingen.	EDV	B		
18	Inzicht hebben in de werking en betekenis van de specifieke diensten binnen het huwelijk en gezin.	EDV	B		
19	Zich kunnen oriënteren in de voornaamste wettelijke regelingen en	EDV	B		

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen
	sociale administratie.			
Arbeid en tewerkstelling				
20			B	
	O.a.: <ul style="list-style-type: none"> - beschutte werkplaatsen - activiteitencentrum - centra voor beroepsopleiding - revalidatiecentrum 			
21	De sociale kaart kunnen raadplegen in functie van de professionaliteit in de welzijnssector en in functie van concrete toepassingen.	EDV LER 6	B	
22	Inzicht hebben in de werking en betekenis van de specifieke diensten binnen arbeid en tewerkstelling.	EDV	B	
23	Zich kunnen oriënteren in de voornaamste wettelijke regelingen en sociale administratie.	EDV	B	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
Rechtshulp					
24	Inzicht hebben in de betekenis van de rechtshulp binnen de welzijnszorg.	EDV	B		
	O.a.: - jeugdrechtbanken - kinderrechtswinkel				
25	De sociale kaart kunnen raadplegen in functie van de professionaliteit in de welzijnssector en in functie van concrete toepassingen.	EDV	B		
26	Inzicht hebben in de werking en betekenis van de specifieke diensten binnen de rechtshulp.	EDV			
27	Zich kunnen oriënteren in de voornaamste wettelijke regelingen en sociale administratie.	EDV	B		
Huisvesting – beschut wonen					
28	Inzicht hebben in de betekenis van de huisvesting –beschut wonen- binnen de welzijnszorg.	EDV	B		

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
	O.a. focuswonen				
29	De sociale kaart kunnen raadplegen in functie van de professionaliteit in de welzijnssector en in functie van concrete toepassingen.	EDV LER 6	B		
30	Inzicht hebben in de werking en betekenis van de specifieke diensten binnen de huisvesting –beschut wonen.	EDV	B		
31	Zich kunnen oriënteren in de voornaamste wettelijke regelingen en sociale administratie.	EDV	B		
Jongeren					
32	Inzicht hebben in de voorzieningen voor jongeren binnen de welzijnszorg.	EDV	B		
	O.a.: - bemiddelingscommissies - centrum voor leerlingenbeleiding (CLB)				

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
	<ul style="list-style-type: none"> - comité voor bijzondere jeugdzorg - dagcentra - diensten BZW - JAC - kinderdag- en nachtverblijven - onthaal- en observatiecentra 				
33	De sociale kaart kunnen raadplegen in functie van de professionaliteit in de welzijnssector en in functie van concrete toepassingen.	EDV LER 6	B		
34	Inzicht hebben in de werking en betekenis van de specifieke diensten voor de jongeren.	EDV	B		
35	Zich kunnen oriënteren in de voornaamste wettelijke regelingen en sociale administratie.	EDV	B		
Bejaarden					
36	Inzicht hebben in de voorzieningen voor bejaarden binnen de welzijnszorg.	EDV	B		
37	De sociale kaart kunnen raadplegen in functie van de professionaliteit in de welzijnssector en in functie van concrete toepassingen.	EDV LER 6	B		

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
38	Inzicht hebben in de werking en betekenis van de specifieke diensten voor bejaarden.	EDV	B		
39	Zich kunnen oriënteren in de voornaamste wettelijke regelingen en sociale administratie.	EDV	B		
Gehandicapten					
40	Inzicht hebben in voorzieningen voor gehandicapten binnen de welzijnszorg.	EDV	B		
	O.a.: <ul style="list-style-type: none"> - begeleid wonen - buitengewoon onderwijs (BKLO, BLO, BuSO) - dagcentra niet-werkende - MPI - Speel-o-theken - tehuizen voor kort verblijf - tehuizen voor meerderjarige - thuisbegeleidingsdiensten 			In coördinatie met TV Opvoedkunde: pedagogiek.	TV

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
	- zelfstandig wonen				
41	De sociale kaart kunnen raadplegen in functie van de professionaliteit in de welzijnssector en in functie van concrete toepassingen.	EDV LER 6	B		
42	Inzicht hebben in de werking en betekenis van de specifieke diensten voor gehandicapten.	EDV	B		
43	Zich kunnen oriënteren in de voornaamste wettelijke regelingen en sociale administratie.	EDV	B		

TV OPVOEDKUNDE: Psychologie en pedagogiek: 2u

Algemene vakdoelstellingen

- De onderzoeksgebieden van de psychologie kunnen situeren en verklaren.
- De verschillende psychische processen kunnen onderscheiden, beschrijven en in verband kunnen brengen met de ontwikkeling.
- Aanknopingspunten voor pedagogisch handelen onderkennen.
- Inzicht hebben in de basisterminologie en basismethodiek van het vak pedagogiek.
- Inzicht hebben in de opvoedingsproblemen en –risico's.
- De betekenis van opvoeden kunnen omschrijven en kaderen in de westerse maatschappij en multiculturele context.
- Invloed en belang van de opvoedingsmilieus inzien.
- Inzicht hebben in de basisterminologie en basismethodiek van het vak pedagogiek.
- Inzicht hebben in opvoedingsproblemen en –risico's.
- De betekenis van opvoeden kunnen omschrijven en kaderen in de westerse maatschappij en multiculturele context.
- Invloed en belang van de opvoedingsmilieus inzien.

PSYCHOLOGIE

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
INLEIDING					
1	Het begrip psychologie kunnen verklaren.	EDV TA.BE	B		
	Begrip psychologie				
2	Binnen de psychologie de verschillende specialismen en hun werkdomein kunnen situeren.	EDV	B		
	Enkele specialismen, o.a.: klinische psychologie, ontwikkelingspsychologie, theoretische psychologie, bedrijf- en organisatiepsychologie			Analyseren van vacatures. Werken met krantenknipsels.	TA.BE LER
3	De psychologie in verband kunnen brengen met andere agogische wetenschappen.	EDV	B		
	Relatie met de agogische wetenschappen Het verband met o.a. (ped)agogiek, sociologie, antropologie.				
4	De verschillende methodes kritisch kunnen beschrijven.	EDV TA.BE	B		
	Onderzoeksmethode in de psychologie: o.a. psychotische test, enquête, gespreksmethodes			Demonstratiemateriaal (test, observatielijsten). Observatiemethode uitwerking binnen de orthopedagogische methodieken. Aan de hand van concrete voorbeelden wordt de toepassing van de verschillende methoden op wetenschappelijkheid getoetst.	LER TA.BE
5	De uitgangspunten van de verschillende richtingen kunnen onderscheiden en vergelijken.	EDV	B		
	Richtingen in de psychologie: o.a: dieptepsychologisch, leertheoretisch, cognitief,			In coördinatie met Orthopedagogische methodiek.	TA.BE

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	stysteemtheoretisch			Analyseren van teksten, videomateriaal.	
6	De verschillende psychische processen kunnen onderscheiden.	EDV	B		
7	De samenhang van de verschillende processen kunnen verwoorden.	EDV TA.BE	B		
8	De invloed van deze processen op het gedrag kunnen bespreken.	EDV TA.BE	B		
	Functieleer: <ul style="list-style-type: none"> - cognitieve processen, o.a.: waarneming, denken, leren, geheugen - affectieve processen, o.a.: stemmingen en emoties - vollutieve processen, o.a. strevingen en motivaties 			Intelligentie in coördinatie met orthopedagogiek. In coördinatie met sociale en communicatieve vaardigheden. Bespreking van onderzoeks- en experimentele gegevens. Gebruik maken van ervaringen van de leerlingen. Teksten en videomateriaal gebruiken.	TA.BE LER
9	De verschillende ontwikkelingsfasen kunnen onderscheiden en herkennen.	EDV	B		
	Ontwikkelingsleer				
10	De ontwikkeling per fasen en per gebieden kunnen beschrijven.	EDV TA.BE	B		
11	Aangrijpingspunten voor pedagogisch handelen kunnen herkennen.	EDV	B		
	Ontwikkelingsfasen: <ul style="list-style-type: none"> - prenataal - geboorte 			In coördinatie met orthopedagogische methodiek en PV Stages o.a. gebruik van observatiegegevens. De ontwikkelingsleer bespreken ofwel volgens ontwikkelingsfase ofwel volgens ontwikkelingsgebied.	PV TA.BE ICT

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	<ul style="list-style-type: none"> - pasgeborene - baby - peuter - kleuter - het schoolkind - puberteit en adolescentie - volwassene - de oudere 			Persoonlijke ervaringen bespreken.	
12	Typische gedragingen in de ontwikkelingsfase kunnen onderscheiden en verklaren.	EDV TA.BE	B		
	Ontwikkelingsgebieden: <ul style="list-style-type: none"> - lichamelijke ontwikkeling - verstandelijke ontwikkeling - sociale ontwikkeling - emotionele ontwikkeling - persoonlijkheidsontwikkeling - psycho-sexuele ontwikkeling 			Tekst en videomateriaal gebruiken.	TA.BE
13	Ontwikkelingsrisico's kunnen situeren.	EDV	B		
				In coördinatie met orthopedagogie.	

PEDAGOGIEK

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
INLEIDING					
1	Het doel van de pedagogiek kunnen verwoorden.	EDV	B		
	Doel van de pedagogiek			Aandacht voor democratische waarden: optimaliseren van de ontwikkeling. Multiculturele benaderingen.	ICO
2	De betekenis van opvoeden kunnen omschrijven.	EDV LER 1	B		
	Betekenis van het opvoeden binnen onze maatschappelijke culturele context			Multiculturele aandachtspunten.	ICO
BEÏNVLOEDENDE FACTOREN					
3	De factoren die de ontwikkeling beïnvloeden kunnen benoemen.	EDV LER 2	B		
	Overzicht van de factoren die de ontwikkeling kunnen beïnvloeden			De leerlingen zoeken voorbeelden van menselijke eigenschappen die door factoren beïnvloed worden b.v. intelligentie, persoonlijkheid, cultuur, enz.,	
4	De interactie tussen deze factoren kunnen weergeven.	EDV	B		
	Interactie van de verschillende factoren				
OPVOEDINGSMILIEUS					
5	De invloed en belang van verschillende opvoedingsmilieus inzien.	EDV	B		

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
	Gezin: o.a. gezinsstructuren, de rolverdeling hierin, de evolutie binnen de maatschappelijke context, de rol van kinderen binnen het gezin Gezinsvervangend: o.a. tehuis, pleeggezin Gezinsaanvullend: o.a. school, kinderopvang, vrijetijdsinitiatieven, buitenschoolse opvang			Multiculturele gelijkenissen en verschillen in eigen en andere culturen aantonen.	ICO
6	De relatie met de professionele opvoeder/begeleider tot het gezin kunnen toelichten.	EDV LER	B		
	De verhouding van de professionele opvoeder/begeleider tot het gezin			Illustreer aan de hand van verschillende situaties (waarden, loyaliteit).	ICO
ASPECTEN VAN HET OPVOEDINGSGEBEUREN					
7	Verskillende opvoedingsaspecten kunnen omschrijven.	EDV	B		
8	Positieve als negatieve invloeden met betrekking tot deze aspecten kunnen verwoorden.	EDV TA.BE	B		
	Psycho-motorische, affectieve, sociale, verstandelijke, seksuele, ethische en esthetische opvoeding			De leerlingen zoeken voorbeelden van de mogelijkheden tot zowel positieve als negatieve beïnvloeding b.v. stimuleren van de taal, onthouden van beperkte bewegingsruimte, enz.	
OPVOEDINGSTECHNIEKEN EN –VAARDIGHEDEN					
9	Verskillende opvoedingstechnieken en vaardigheden kunnen hanteren.	EDV	B		

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
10	De pedagogische waarde en de betekenis van de verschillende opvoedingstechnieken inzien.	EDV	B		
	O.a. opbouwen van een vertrouwensrelatie, belonen en straffen, grenzen stellen, afspraken maken, stimuleren en structureren, voorbeeldgedrag, gebruik van humor, gebruik van het pedagogisch milieu			Gebruik maken van teksten, tijdschriftartikels, rollenspel, kringgesprek. Reflecteren op praktijkervaringen. Zelfreflectie.	PV TA.BE
SPEL					
11	Het belang van spelen kunnen toelichten.	EDV	B		
12	Spel kunnen indelen naar niveau en aard.	EDV	B		
13	Weten wat pedagogisch verantwoord speelgoed is.	EDV LER	B		
	Functie en betekenis Indeling volgens niveau en aard Pedagogisch verantwoord speelgoed Pedagogische principes			Kinderen observeren in spelsituaties. Speelgoed meebrengen en bespreken. Speelgoed in andere culturen. Samenstellen van een documentatiemap met binnen- en buitenspelen. In coördinatie met AV Expressie. Reflecteren op praktijkervaringen. Het is niet de bedoeling het spel in enkele theoretische lessen te behandelen, het moet een dynamisch gebeuren worden, waar de ervaring centraal staat.	ICO
				Mogelijkheden: - observeren en bespreken van activiteiten tijdens de stage, doordenken op verdere mogelijkheden, zoeken naar alternatieven: exploreren van een speel-otheek, een speelgoedwinkel; - een speelgoedcatalogus;	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
				<ul style="list-style-type: none"> - opzetten van een thema-week; - analyseren en bespreken van teksten (eventueel als groepswerk); - bespreken van videofragmenten. 	
14	De voorwaarden tot spel kunnen verantwoorden.	EDV	B		
	Spelvoorwaarden: o.a. verkennen van materiaal, uitdagende spelvoorwaarden				
ANALYSEREN EN BESPREKEN VAN OPVOEDKUNDIGE THEMA's					
15	Pedagogische teksten kunnen analyseren en bespreken.	EDV LER	B		
16	Opvoedingsproblemen en hun aanpak kunnen toelichten.	EDV LER	B		
17	Opvoedingsrisico's en mogelijke preventieve maatregelen kunnen verwoorden.	EDV LER	B		
	O.a.: <ul style="list-style-type: none"> - rationele opvoeding - gezin (geschieden ouders, éénoudergezin, ...) - kind en ziekenhuis - rouwproces - verwenning - verwaarlozing - gedragsproblemen: o.a. angst, agressie, jaloersheid, weglopen 			Individueel of groepswerk waarbij de leerlingen zelf een onderwerp uitdiepen en naar voor brengen. In coördinatie met o.a. AV Nederlands, TV Opvoedkunde: Orthopedagogiek. Videofragmenten bespreken.	ICT TA.BE

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
	<ul style="list-style-type: none"> - kindermishandeling, oudermishandeling - conflictsituaties - invloed van de media 				

TV OPVOEDKUNDE: Sociale en communicatieve vaardigheden:

2
0

Algemene vakdoelstellingen

- Inzicht verwerven in communicatie en communicatieve processen.
- Sociale en communicatieve vaardigheden kunnen hanteren.
- Via zelfreflectie, analyse van doeltreffende communicatie, inzicht in luister- en gespreksvaardigheden sociale en communicatieve vaardigheden verwerven en kunnen toepassen.
- Groepsdynamische processen kunnen beschrijven, herkennen en analyseren.

SOCIALE EN COMMUNICATIEVE VAARDIGHEDEN

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
COMMUNICATIE					
1	Het begrip communicatie kunnen omschrijven.	EDV TA.BE	B		
	Het begrip communicatie				
2	Inzicht verwerven in het communicatieproces.	EDV	B		
	Het communicatieproces			De theoretische inzichten kunnen geïllustreerd, toegepast en inge oefend worden d.m.v. praktische opdrachten en spelsituaties. Verduidelijken van het communicatieproces (doorgeven van een bericht);	LER TA.BE
3	Soorten communicatie kunnen onderscheiden.	EDV	B		
	Soorten communicatie			Toepassingen op verbale en niet-verbale communicatie in coördinatie met Expressie. Toepassingen rond inhoud- en relatieniveau. Zelfbeeld verwoorden in coördinatie met expressie en pedagogiek. B.v. collage maken: vragenlijsten invullen.	TA.BE

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
4	Soorten niveaus kunnen onderscheiden.	EDV	B		
	Niveaus in de communicatie			- vormen en niveaus van communicatie (een bericht niet-verbaal overbrengen, discussiespelen i.v.m. inhouds- en reatieniveau, rollenspelen met symmetrische en complementaire communicatiepatronen);	TA.BE
5	Wetmatigheden in het communicatiegebeuren kunnen verduidelijken.	EDV	B		
	Communicatiewetten in regels.				
SOCIALE EN COMMUNICATIEVE VAARDIGHEDEN					
6	Kunnen reflecteren over eigen zelfbeeld.	EDV LER 16	B		
7	Richtlijnen voor doeltreffende communicatie kunnen toepassen.	EDV LER 6	B		
8	Het zelfbeeld in verband kunnen brengen met doeltreffende communicatie.	EDV	B		
	Zelfbeeld			Zelfbeeld en zelfvertrouwen worden benaderd als basis voor doeltreffende communicatie. Toepassing rond het bevorderen van het zelfbeeld: - themaweek - doe-activiteiten - vormingswerk	
	Doeltreffende communicatie:			toepassing op feedback-mechanisme.	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
	<ul style="list-style-type: none"> - feed-back mechanisme - richtlijnen bij het hanteren van feed-back: o.a. ik-boodschappen, concreet waarneembaar gedrag, positieve en negatieve feed-back in de richting van gewenst gedrag 				
9	Doeltreffende communicatie kunnen analyseren.	EDV LER 4	B		
	Herkennen van communicatie-initiatieven, reageren op initiatieven, beurtwisseling, contact afsluiten				
10	Luistervaardigheden kunnen verwoorden en toepassen.	EDV TA.BE LER 4	B		
	Luistervaardigheden			Toepassingen op actief luisteren, videobespreking. Oefen- en spelsituaties in coördinatie met Orthopedagogische methodieken	
11	Gespreksvaardigheden kunnen verwoorden en toepassen.	EDV TA.BE LER 4	B		
	Gespreksvaardigheden, o.a. vragen stellen, actief luisteren				
12	Fasen in de gespreksvoering kunnen onderscheiden.	EDV	B		
	Fasen in de gesprekken				
13	Soorten gesprekken kunnen onderscheiden.	EDV	B		
	Soorten gesprekken, o.a. slecht nieuwsgesprek, probleemoplossend gesprek				

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
14	Het belang van gespreksattitudes kunnen aangeven.	EDV	B		
	Gespreksattitudes				
15	Het belang van assertief gedrag binnen de communicatie kunnen duiden en hanteren.	EDV	B		
	Assertief gedrag			Vertrekken vanuit concrete situaties, vanuit de eigen leefwereld waarbij effect van passief, agressief en assertief gedrag besproken wordt.	TA.BE
GROEPEN					
16	Groepsdynamische processen kunnen herkennen.	EDV	B		
	Groepsdynamica Kenmerken van groepen, o.a.: - groepsdoel - leiderschap - groepsnormen - groepsrollen - groepscohesie - groepsstructuur			De verschillende groepskenmerken kunnen besproken worden a.d.h.v. ervaringen van de leerlingen met verschillende groepen waarvan ze deel uitmaken (gezin, klas, vrije tijd,...) Opmaken en analyseren van sociogrammen. Het opmaken van de groepsstructuur van de klasgroep. Een groepsstructuur opmaken en analyseren (leiders, subgroepen, affectieve relaties, rollen, alleenstaande figuren, ...)	LER TA.BE
17	Soorten groepen kunnen onderscheiden.	EDV	B		
	Soorten groepen			Spel- en oefensituaties.	
18	Groepsvormingsproces kunnen beschrijven.	EDV TA.BE	B		

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	
	Groepsvorming			Bespreking van experimenteren. Organiseren van een buitenschoolse werkweek waarbij alle aspecten van groepsvorming en groepsdynamica aan bod komen.	TA.BE

TV VERZORGING: 2 u 1

Algemene vakdoelstellingen

- Inzicht hebben in gezondheid, gezondheidspreventie en gezondheidsversturende factoren.
- Inzicht hebben in kwaliteitsvolle zorgverlening.
- Inzicht hebben in systematisch verzorgend handelen.
- Basisbehoeften van jeugdige en gehandicapte zorgvragers kennen.
- Verschillende verzorgings- en hygiënische methodieken kunnen toepassen.
- Gericht zijn op nauwkeurigheid, ordelijkheid en efficiëntie.
- In noodsituaties spontaan hulp kunnen bieden binnen de grenzen van de bevoegdheid.
- Rekening kunnen houden met de vigerende reglementering inzake veiligheid en welzijn.

Algemene methodologische wenken

Het is aangewezen dat het volledige leerstofpakket in coördinatie met de vakken PV Stage, TV Opvoedkunde en TV Toegepaste Wetenschappen onderwezen wordt.

De leerstof wordt zoveel mogelijk aangebracht vanuit concrete probleemsituaties, door de leerkracht gedemonstreerd en via een rollenspel ingeoeffend door de leerlingen.

Het is wenselijk dat de leerkracht PV Verzorging betrokken wordt bij de Stages.

Leerlingen zoveel mogelijk via opzoekingswerk actuele informatie laten verzamelen o.a. folders, krantenknipsels, ICT, enz.

Het is belangrijk om de klassen op te splitsen bij het bepalen van het lessenpakket (max. 15 leerlingen) om de demonstraties gekoppeld aan de theorie op een pedagogisch verantwoorde manier aan te leren.

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
GEZONDHEID EN ZIEKTE					
Gezondheid					
1	De verschillende componenten van de definitie volgens WGO kunnen onderscheiden.	EDV	B		
	Definitie volgens WGO: - fysisch welzijn - psychisch welzijn - sociaal welzijn			Via kringgesprek de leerlingen de kans geven hun eigen aanvoelen te verwoorden en respect opbrengen voor elkaar situaties.	LER
2	Een helder inzicht verwerven in het begrip gezondheid en in de factoren die haar kunnen beïnvloeden.	EDV LER	B		
	Maatstaven voor de gezondheid			Aan de hand van probleemsituaties het belang van het in stand houden van de individuele gezondheid aantonen.	
Gezondheidszorg- en opvoeding					
3	De gezondheidszorg- en opvoeding kunnen omschrijven en toepassingsvormen kunnen aangeven.	EDV LER	B		
	Belang van GVO, preventie en hygiëne Enkele toepassingsvormen			Het theoretische aan hun eigen werkveld projecteren. In coördinatie met PV Stage en TV Opvoedkunde.	TV PV
Bevorderen van de eigen gezondheid					
4	Gezondheidsbevorderende activiteiten kunnen integreren in het privé- en beroepsleven.	EDV	B		
	Persoonlijke verzorging o.a.: - belang van handen wassen - zuivere en aangepaste kledij			Leerlingen sensibiliseren om permanent aandacht te schenken aan het verbeteren van de levensvoorwaarden en de gezondheidstoestand. Gast sprekers uitnodigen.	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	- ademhaling: roken en passief roken				
Verstoring van de gezondheid					
5	Begrip ziekte kunnen omschrijven en de gevolgen van ziek zijn kunnen verwoorden.	EDV	B		
	Ziekte: - begripsomschrijving - weerslag op individu en maatschappij: fysisch psychisch psychosomatisch sociaal			Belang onderstrepen: de mens leeft immers permanent in een vijandige omgeving. Aantonen met behulp van audiovisuele middelen.	ICT
Doelgericht optreden bij specifieke ziekteverwekkers					
Micro-organismen					
6	De belangrijkste micro-organismen kunnen onderscheiden.	EDV	B		
	Micro-organismen			In coördinatie met TV Toegepaste Wetenschappen	TV Toeg. Wet
7	De besmettingswijze en verloop van de infectie kunnen verwoorden.	EDV	B		
	Bacteriën: besmettingswijzen en verloop van de infectie o.a. impetigo blaasontsteking tetanos			Toetsen aan de praktijkervaring. Risicogroepen benadrukken. Gast sprekers uitnodigen. Aandacht vestigen op het belang van goede handhygiëne en hygiënische verzorging.	PV

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	TBC meningococcus type C chlamydia				
8	De positieve en negatieve invloeden van antibiotica kunnen toelichten.	EDV	B		
	Belang van antibiotica en wondontsmetting				
9	Gepaste preventieve maatregelen kunnen treffen.	EDV	B		
	Preventieve maatregelen			Actuele problemen rond bestrijding a.d.h.v. het dagelijks leven tonen (media).	ICT
10	Kunnen omschrijven hoe je infecties kunt voorkomen.	EDV	B		
11	Eenvoudige zelfzorghandelingen kunnen toepassen en motiveren.	EDV	B		
	<u>Virussen:</u> - besmettingswijzen en verloop van de infectie o.a.: rubella varicella herpes HIV influenza hepatitis A, B en C - preventieve maatregelen - problematiek rond bestrijding <u>Protozoa:</u>				
					PV

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	<ul style="list-style-type: none"> - besmettingswijzen en verloop van de infectie o.a. toxoplasmose trichomonas - preventieve maatregelen - problematiek rond bestrijding <p>Schimmels:</p> <ul style="list-style-type: none"> - besmettingswijzen en verloop van de infectie o.a. zwembadeczeem - preventieve maatregelen - problematiek rond bestrijding 				
12	De belangrijkheid van doelgerichte vaccinaties kunnen toelichten.	EDV	B		
	<p><u>Vaccinaties:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - wettelijk verplichte en aanbevolen - vaccinatieschema met nadruk op herhalingsinenting 			<p>Uit praktijkgerichte voorbeelden de grootse risicogroepen opzoeken.</p> <p>Het belang bespreken van het stipt navolgen van vaccinatieschema's.</p> <p>Verwijzen naar arbeidsgeneeskundig onderzoek uit de school.</p>	PV
Macro-organismen					
13	De belangrijkste macro-organismen kunnen onderscheiden.	EDV	B		
	Macro-organismen				PV
14	De besmettingswijze en het verloop van de infecties kunnen verwoorden.	EDV	B		
	<p><u>Wormen:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - besmettingswijzen en verloop van de infectie o.a. 			<p>In coördinatie met TV Toegepaste Wetenschappen.</p> <p>Toetsen aan de praktijkervaring.</p>	TV Toeg. Wet.

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	aarsmade runderlintworm spoelworm			Aandacht vestigen op het belang van goede handhygiëne en hygiënische verzorging.	PV
15	Preventieve maatregelen kunnen toepassen.	EDV	B		
	- preventieve maatregelen - problematiek rond bestrijding				
16	De besmettingswijze en het verloop van de infecties kunnen verwoorden.	EDV	B		
	<u>Arachniden</u> (spinachtigen) - besmettingswijzen en verloop van de infectie: o.a. schurftmijt stofmijt teken			Risicogroepen benadrukken. Aandacht vestigen op de gevaren bij het verwijderen van "teken".	PV
17	Preventieve maatregelen kunnen toepassen.	EDV	B		
	- preventieve maatregelen - problematiek rond bestrijding				
18	De besmettingswijze en het verloop van de infecties kunnen verwoorden.	EDV	B		
19	De sociale problematiek rond hoofdluizen kunnen inschatten en	EDV	B		

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	toelichten.				
	<u>Insekten</u> - besmettingswijzen en verloop van de infectie o.a. luizen vlooien vliegen			CLB medewerkers als gastsprekers uitnodigen. Risicogroepen benadrukken. Actuele problematiek rond bestrijding a.d.h.v. het dagelijks leven aantonen (media).	
20	Preventieve maatregelen kunnen toepassen.	EDV	B		
	- preventieve maatregelen - problematiek rond bestrijding				
BASIS- EN BIJZONDERE TECHNISCHE VAARDIGHEDEN				In coördinatie met PV Stages Opvoedkunde/Verzorging	
Kwaliteitszorg					
21	Het begrip kwaliteitszorg kunnen omschrijven.	EDV	B		
	Begrip				
22	De nodige voorbereidingen kunnen treffen voor een efficiënte zorgverlening.	EDV SVM	B		
	Doel van systematisch verzorgend handelen (SVH)				
23	Kunnen toelichten dat een gestructureerde opbouw nodig is om veilig, ergonomisch en economisch een verzorgende taak te kunnen uitvoeren.	EDV	B		
	Fasen van de zorgverlening				PV

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	Gegevensverzameling: <ul style="list-style-type: none"> - zorgvrager - zorgplan - zorgverleners - familie Probleembepaling Doelstelling Actieplan opstellen Actie uitvoeren Evaluatie Plannen nieuwe actie				
24	De noden van de zorgvrager kunnen onderkennen en bereid zijn er spontaan rekening mee te houden.	EDV	B		
	Omschrijving van de verschillende fasen van de techniek Aanpassing aan de noden van de zorgvrager			Aan de hand van demonstratie en oefeningen. Rollenspel.	
25	Kunnen identificieren van eigen bevoegdheden en de daaraan verbonden grenzen kunnen toelichten.	EDV	B		
	Hoedanigheid van de zorgverlener				
BEHOEFTE VAN KINDEREN EN GEHANDICAPTE ZORGVRAGER					
26	Basisvaardigheden bezitten en bijzondere technische handelingen kunnen uitvoeren om kinderen, adolescenten en de gehandicapte	EDV	B		

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	zorgvragers te kunnen verzorgen.				
	Voldoen aan basisbehoeften van verschillende doelgroepen			Leerstof demonstratief aanbrengen.	ICT
27	Probleemsituaties kunnen inschatten en problemen op een vindingrijke en realistische manier kunnen oplossen.	EDV	B	Opzoekingswerk.	
				Bezoek brengen aan o.a. mediatheken, gespecialiseerde inrichten (CTO), gespecialiseerde beurzen, bedrijven van typische materialen, rugscholen, revalidatiecentra.	
28	De nodige voorbereidingen kunnen treffen voor een efficiënte zorgverlening.	EDV	B		
29	Het nut van het ergonomisch werken kunnen omschrijven en spontaan kunnen toepassen.	EDV	B		
	Hef- en tiltechnieken bij verschillende leeftijden en in verschillende situaties - gebruik van hulpmiddelen Het dagelijks toilet Bijkomende zorgen o.a. - oogverzorging: o.a. reiniging en indruppeling aandacht reinigen van bril en contactlenzen hulpmiddelen bij het lezen - oor- en neusverzorging			Inoefenen in de vorm van een rollenspel. Tips aanbieden om problemen op te lossen. Uitnodigen van gastsprekers. De leerlingen sensibiliseren om zelfredzaamheid bij diverse zorgdragers te stimuleren.	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	<ul style="list-style-type: none"> - hand- en voetverzorging - nagelverzorging - haarverzorging - mondverzorging - tandhygiëne - scheren - intieme hygiëne van de puber <p>Het bad:</p> <ul style="list-style-type: none"> - kinderbad - volledig toilet op de verzorgingstafel - bad - douche - haarwassing 			<p>Vorbereiding bezoek tandarts</p> <p>Folders van kind en gezin, apotheek, enz. gebruiken.</p>	
30	Het nut van genoeg slaap en rust kunnen aantonen.	EDV	B		
	<p>De kamer/slaapruimte: o.a.</p> <ul style="list-style-type: none"> - verluchting, orde, ... <p>Het bed:</p> <ul style="list-style-type: none"> - eigenschappen - bijhorigheden 			<p>Toetsen aan eigen ervaringen.</p> <p>Alert zijn voor irriterende prikkels in de kamer o.a. licht, geluid, ...</p>	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	- hulpmiddelen tillen				
31	De aangeleerde bedtechnieken kunnen aanpassen i.f.v. de behoefte van de zorzvager.	EDV	B		
	Bedtechnieken: <ul style="list-style-type: none"> - opmaken (met 2) - onderhoud - hef- en tiltechnieken - houding in bed - toezicht op de slaap 			Bedtechnieken toepassen in functie van de behoeften van de stageplaats. Ergonomische principes toepassen. Rekening houden met slaaprituelen. Belang hechten aan de nodige nachtrust.	
32	De nodige gevolgen van immobiliteitsproblemen kunnen verhelpen.	EDV	B		
	Gevaren en nadelige gevolgen bij immobiliteitsproblemen Hulp bij het aanleggen van bewegingsprothesen Installeren en vervoeren van rolstoelgebruikers				
33	De groei en ontwikkeling kunnen opvolgen.	EDV	B		
34	Na nauwkeurige observatie correct kunnen registreren en doelgericht kunnen handelen.	EDV	B		
	Algemeenheden Wegen met personenweegschaal Meten van de lengte met meter, meetlat				

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	Metten van de schedelomtrek				
35	Kunnen omgaan met uitscheiding en mictie.	EDV	B		
	Algemene begrippen Observatie Verversen van luiers en beschermmateriaal				
36	Incontinentiemateriaal kunnen kiezen en gebruiken i.f.v. de doelgroep.	EDV	B		
	Plaatsen en verwijderen van hulpmiddelen i.v.m. incontinentie				
37	Correct kunnen toepassen van de diverse handelingen.	EDV	B		
	Transfer van rolstoel naar toilet Transfer van toilet naar rolstoel			In coördinatie met TV Opvoedkunde: orthopedagogiek.	TV Opv
38	De voeding hygiënisch, doelgericht en functioneel doelgericht en functioneel kunnen voorbereiden en toelichten.	EDV	B		
	Algemene maatregelen Flesvoeding/vaste voeding Comfortabel installeren Hulp bij maaltijden: - aanbieden - toedienen - afdienen Gebruik van speciale hulpmiddelen met het oog op zelfredzaamheid Doelgericht observeren en rapporteren o.a. hoeveelheden, tijdstip, ...			In coördinatie en in functie van PV Stages.	PV

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	Correct opvolgen van dieet Hulp bieden bij probleemsituaties: - kauwproblemen - verslikken/braken - verstikken - deshydratatie			Observeren en alert zijn tijdens het toedienen van voedsel.	
39	De vereisten van een aangepaste kleding kennen.	EDV	B		
	Hulp bij aan- en uitkleden Hulpmiddelen voor ADL stimulans			Bezoeken aan gespecialiseerde firma's (Revabeurs Gent).	ICT
40	Symptomen van koorts herkennen en kunnen handelen binnen de grenzen van eigen bevoegdheid.	EDV	B		
	Observeren, handelen, registreren van/bij: - temperatuur - polsslag - ademhaling				
SPECIFIEKE ZORGEN					
41	Oorzaken kunnen onderkennen en de aangepaste preventieve handelingen kunnen toepassen.	EDV	B		
	Oorzaken en preventieve maatregelen i.v.m.: - drukletsels - intertrigo			In coördinatie en in functie van de stages. Gebruik maken van videomateriaal.	PV

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	<ul style="list-style-type: none"> - incontinentie - verlamingsverschijnselen - droge huid/schimmels 				
EHBO					
42	In noodsituaties helpend kunnen optreden binnen hun bevoegdheid.	EDV	B		
	Actiemiddelen tot hulpverlening			Rollenspel. Gastsprekers uitnodigen – Rode Kruis.	
43	Eenvoudige wondverzorging kunnen toepassen.	EDV	B		
	Principes toepassen naar dagelijks gebruik toe o.a. kleefpleister, gaasverband			Demonstreren van de verschillende technieken en inoefenen door middel van een rollenspel en simulatieoefeningen.	
44	Sensibiliserend kunnen optreden tegen de gevaren van zelfmedicatie.	EDV	B		
	Ongevallenpreventie thuis en in de instelling Raadgevingen Huisapotheek/reisapotheek			Belang van stipte toediening, gevaren van zelfmedicatie. Bijsluiters lezen en toelichten. Groepswerk samenstellen van apotheek. Gevaren inschatten bij overconsumptie van geneesmiddelen.	
45	De noodzaak van ongevallenpreventie kunnen aantonen.	EDV	B		
46	Zichzelf veilig kunnen opstellen in diverse situaties.	EDV	B		
	Benadering van noodsituaties Observatie slachtoffer: <ul style="list-style-type: none"> - shocktoestand 			Leerlingen voorbeelden laten aanhalen om preventief op te treden. Gastsprekers vragen. Voor CO-vergiftiging, brandweer en Rode Kruis.	

Nr.	Leerplandoelstelling en leerinhoud	Code	B/U	Didactische wenken en hulpmiddelen	Link
	<ul style="list-style-type: none"> - kunstmatige ademhaling en hartmassage - verdrinking - intoxicaties, o.a. medicatie, CO-vergiftiging - bloedingen 				
47	Eerste hulp kunnen toepassen binnen hun bevoegdheden.	EDV	B		
	Kneuzingen, verstuikingen Breuken Brandwonden Wondverzorging: o.a. schaafwonden, snijwonden en insectenbeten			Bezoek brengen aan o.a. brandwondencentrum. Gebruik maken van video's.	
48	Verschillende vormen van epilepsie kunnen herkennen en adequaat kunnen optreden.	EDV	B		
	Epilepsie			Gericht observeren bij epilepsie.	PV
49	Eenvoudige verbanden kunnen aanleggen.	EDV	B		
	Praktische toepassingsvormen			Demonstratie en inoefenen.	

PV STAGES

VERZORGING - OPVOEDKUNDE

1 DOELSTELLINGEN

Algemene doelstellingen

Het is noodzakelijk de schoolopleiding regelmatig bij te sturen dank zij de betrokkenheid van de instellingsverantwoordelijken en de stagementoren. In het perspectief van een voortdurende afstemming van de schoolopleiding op de arbeidswereld is het voorzien van een 'leerkrachtenstage' aangewezen.

- Ontwikkelen van beroepsgerichte attitudes.
- Nieuwe werkmethodes aanleren en gebruik maken van specifieke apparatuur.
- Verantwoordelijkheid dragen en samen werken met anderen.
- Communicatieve vaardigheden kunnen toepassen.
- Ontwikkelen van assertieve vaardigheden.
- Opbouwen van zelfstandigheid met betrekking tot methodisch handelen.
- Activiteiten kunnen aanbieden en begeleiden.
- Inzicht ontwikkelen in eigen mogelijkheden en beperkingen onderkennen, binnen deze polyvalente opleiding.
- Methodisch en procesmatig kunnen handelen, rekening houdend met de doelstellingen van het betrokken instelling.
- Zin voor organisatie, efficiëntie, accuratesse en kwaliteitsbewustzijn ontwikkelen.
- Contactbereidheid en zin voor samenwerking ontwikkelen.
- Een dienstverlenende en empathische ingesteldheid ontwikkelen.
- In staat zijn informatie te verzamelen, te verwerken en te verstrekken.
- Veiligheids- en milieubewustzijn ontwikkelen.
- Kunnen omgaan met stress.
- (Ped)agogisch kunnen optreden t.o.v. het individu en de hulpgroep.
- Openstaan voor en rekening kunnen houden met feed-back.
- De theoretische opleidingsaspecten kunnen toepassen in diverse praktijkgebieden.
- Kunnen omgaan met het personeel, het team.
- Inzicht hebben in het toekomstig werkterrein en de concrete functie van de opvoed(st)er.

2 ALGEMENE ORGANISATORISCHE ASPECTEN EN METHODOLOGISCHE WENKEN

2.1 Voorwaarden tot organisatie

Raadpleeg SOZ(91) 15 dd 10 juli 1991 paragraaf 2, omtrent

- het stagereglement
- de verwantschap tussen stagegever en stagiair
- het inlopen van lessen

2.2 Voorbereiding

Type stage

De stageperiode kan in een blokperiode of als alternerende stage ingericht worden.

Keuze stageplaats

- De mogelijkheden die de stageplaats kan bieden, moeten zoveel mogelijk in overeenstemming zijn met de stagedoelstellingen.
- Gezien de polyvalente opleiding moeten de leerlingen de kans krijgen om in contact te komen met diverse stageplaatsen, waardoor de mogelijkheid geboden wordt om zich te oriënteren naar een bepaald werkveld.
- Diverse stage-activiteiten worden vastgelegd door de stagebegeleider en de stagementor in onderlinge verstandhouding. Er moet gestreefd worden naar het geleidelijk opvoeren van de moeilijkheidsgraad van de stage-activiteiten en naar de diversiteit ervan, zodat alle aspecten van de opleiding aan bod komen. Een aldus opgemaakte lijst van stage-activiteiten dient aan de stage-overeenkomst te worden gehecht.

Raadpleeg SOZ (91) 15 dd 10 juli 1991 paragraaf 4.

Praktische voorbereiding

Dit is hoofdzakelijk het werk van de stagebegeleider, eventueel is samenspraak met de stagementor.

- Men dient tijdig duidelijke afspraken te maken in verband met:
  - . de beoogde stagedoelen
  - . de leer- en werkopdrachten nodig om deze gestelde stagedoelen te helpen realiseren, rekening houdend met het geleidelijk opvoeren van de moeilijkheidsgraad
  - . de evaluatie
- Raadpleeg SOZ (91) 15 dd 10 juli 1991 paragraaf 3, in verband met het stageregister.
- Naast het register van de stagebezoeken dat een doorlopend karakter heeft, wordt per schooljaar op de school een algemeen stagedossier bijgehouden.
Raadplaag SOZ (91) 15 dd 10 juli 1991 paragraaf 3

Voorbereiden van de leerlingen op de stage

(zie ook A.R.A.B. art.28, opgenomen in de Welzijnswet)

- Door de school worden voor elke stagiair in het individueel stagedossier de vereiste documenten gebundeld.
Raadplaag SOZ (91) 15 dd 10 juli 1991 paragraaf 3.
- Naast de onderwijsinhoudelijke informatie moeten de leerlingen ook inlichtingen krijgen over hun stageplaats.
- Bezoek aan de stageplaats en duidelijke afspraken met de stagegever of de stagementor, waar de stagiair actief bij betrokken is, is zeer belangrijk in de stagevoorbereiding.
Deze afspraken betreffen:
  - . de contactpersoon op de stageplaats; de stagementor
  - . de werkuren
  - . de verplaatsing
  - . het zich melden bij aankomst / vertrek; melden van afwezigheid
  - . speciale eisen in verband met kleding, schoeisel, kapsel, ...

- . algemene regels in verband met hygiëne en orde
- . het verblijf tijdens de pauze.

De stagebegeleider kan de stagiair een formulier bezorgen waarop deze afspraken kunnen worden genoteerd.

Leerlingenactiviteitenlijsten en attitudelijst:

1. Leerlingenactiviteitenlijst.

De leerlingenstageactiviteitenlijst concretiseert een aantal leerplandoelstellingen op het vlak van kennis en vaardigheden. De stage-activiteiten moeten de theoretische opleiding ondersteunen of praktisch toepassen. Bijgevolg zal de stageactiviteitenlijst verschillend zijn naargelang de studierichting, het leerjaar en de specifieke mogelijkheden die een welbepaalde stageplaats biedt. Het is ook mogelijk om deze lijst aan te passen aan de capaciteiten van de leerling-stagiair.

Het is noodzakelijk dat de stageactiviteitenlijst in samenspraak wordt opgemaakt. De stagebegeleider kent immers de doelstellingen van het leerplan en de mogelijkheden van de leerling-stagiair, terwijl de stagementor op de hoogte is van de vormingsmogelijkheden van de reële arbeidspost. Met deze gegevens kunnen ze samen een meest optimale lijst opstellen. Een aldus opgemaakte lijst van stageactiviteiten dient aan de stageovereenkomst te worden gehecht. Raadpleeg SO2 (91) 15 dd 10 juli 1991.

2. Attitudelijst

De attitudelijst concretiseert een deel van de leerplandoelstellingen op het vlak van persoonlijke en arbeidsattituden.

De lijst van stageactiviteiten en de attitudelijst worden best opgemaakt door de stagebegeleider in samenspraak met de stagementor – met de bedoeling een optimaal leerproces bij de leerling-stagiair te bereiken. Voornoemde lijsten zijn de basis voor een correcte evaluatie van de prestaties van de leerling-stagiair. Daarnaast geven ze de leerling-stagiair duidelijke informatie en kunnen ze hem helpen na te denken over zijn eigen prestaties en bij zijn zelfevaluatie.

De attitudelijst is de opsomming van de eigenschappen die de leerling-stagiair dient te verwerven om op een volwaardige manier te kunnen functioneren als werknemer en als lid van een team.

Persoonlijke attitudes

- Persoonlijke verzorging
- Zelfdiscipline
- Sociaal gedrag
- Milieubewustzijn
- Brede interesse
- Leergierigheid
- Initiatief
- Assertiviteit
- Inzet en doorzetting
- ...

Arbeidsattitudes

- Resultaatgerichtheid
- Kwaliteitszorg
- Respect voor regels
- Klantgerichtheid
- Werkmethodiek
- Kostenbewustzijn
- Zin voor veiligheid
- Zin voor teamgeest
- Zin voor leiderschap
- ...

2.3 Stagebegeleiding

- Omwille van het polyvalent karakter van de studierichting kan de stage opgesplitst worden over verschillende leerkrachten.
- Geregelde stagebezoeken laten de stagebegeleider toe de vorderingen van de stagiair op te volgen, mee te werken en eventueel nieuwe afspraken te maken met de stagementor en de stagiair, zowel op het vlak van deskundigheid als op sociaal vlak.
- De directe werkbegeleiding wordt vooral uitgevoerd door de stagementor.
- Zoals uitdrukkelijk vermeld wordt in het stagereglement houdt de stagiair een stageschrift bij. Raadplaaig SOZ (91) 15 dd 10 juli 1991 artikel 3.

Dit stageschrift moet gebruikt worden als communicatiemiddel tussen de betrokken partijen, in functie van de begeleiding, waardoor het voor de stagiair een vormend instrument wordt.

In dit stageschrift wordt niet enkel een verslag gegeven van de stage-activiteiten (stagedag, datum, gepresteerde uren en activiteiten), maar wordt de stagiair er toe aangezet een beoordeling te maken die aangeeft in welke mate de opdrachten vlot wordt uitgevoerd of nog verdere oefening en begeleiding vraagt. Tevens kan er gevraagd worden naar het geven van een beoordeling over zichzelf. Het is aangewezen om hiertoe een invulformulier te voorzien.

2.4 Stage-evaluatie

- Evaluatiedossiers moeten gebruikt worden als begeleidingsinstrumenten. Ze dienen gericht te zijn op het realiseren van een doorlopende geïntegreerde evaluatie van de vorderingen van de stagiair. Indien men als richtsnoer vaste beoordelingspunten hanteert dienen alle bij de stage betrokken partijen op de hoogte te zijn van deze zo concreet mogelijk omschreven items. Voor de inhoudelijke opvulling ervan moeten telkens de stagedoelen geraadpleegd worden.
- Het moet de stagiair voldoende oriënteren en opleiden naar een bepaald tewerkstellingsdomein.
- De tussentijdse evaluatiefiche moet ruimte bieden om naast het waarde-oordeel suggesties te geven ter bevestiging en verbetering van het leren. Het invullen gebeurt liefst door stagementoren en stagebegeleider samen, in aanwezigheid van de stagiair.
- Het is immers noodzakelijk dat de leerling tijdig deze terugkoppelingsinformatie ontvangt.
- Het waarde-oordeel over het bereikte verwerkings- en beheersingsniveau van de stagiair op het einde van de stageperiode moet gebaseerd zijn op de bevindingen van stagementor en stagebegeleider en op mondelinge/schriftelijke evaluatie van de voorbije stageperiode door de stagiair.
- Het stageschrift geeft een globaal beeld van het stagegebeuren. Het laat evaluatie toe van het bevattingvermogen van de stagiair, van zijn zelfvormingsvorderingen en van zijn stage-instelling, onder meer via de geformuleerde appreciatie over de stage. Het stageschrift is dus tevens een evaluatie-instrument.

Noot:

De stagegegevens mogen geen elementen bevatten die de belangen van de stagegever zouden kunnen schaden. De stagiair moet gewezen worden op het beroepsgeheim dat niet geschonden mag worden. Daarom worden alle documenten en verslagen in verband met de stage in de school bewaard.

- Het verzamelen van relevante informatie als middel tot bijsturing van het onderwijs- en begeleidingsproces kan onder meer gebeuren:
    - via stagebespreking tussen de bij de stage betrokken partijen
    - via de schriftelijke neerslag van de stage-ervaringen van de stagiair.
- Uit deze gedachtenwisseling en schriftelijke gegevens kunnen suggesties groeien inzake wijzigingen die aan de organisaties en uitvoering van de stage zouden moeten worden aangebracht ten bate van het leren van de stagiair.

7 Het gebruik van informatie- en communicatietechnologie (ICT)

7.1 Instructie, differentiatie en remediëring met behulp van ICT

ICT kan het lesgeven ondersteunen. ICT biedt immers de mogelijkheid om bepaalde leerinhouden op verschillende manieren voor te stellen en aan te brengen via tekst, geluid, stilstaand en bewegend beeld.

Bepaalde programma's verhogen het inzicht d.m.v. visualisatie, simulatie, door schema's op te bouwen, iets wat zonder computer maar in beperkte mate mogelijk is.

Sommige softwareprogramma's zijn interactief zodat een meer geïndividualiseerd leerproces kan worden doorlopen. De leerling kan dan op eigen tempo werken en eventueel een eigen parcours kiezen. Een aantal programma's oefenen vaardigheden en oplossingsstrategieën of zijn geschikt om individueel of in groep te differentiëren en te remediëren.

Via tests kan worden nagegaan in hoeverre kennis en vaardigheden verworven zijn. Dit heeft zeker voordelen als het programma een goede feedback aan de leerling geeft en toelaat op verschillende niveaus te werken.

7.2 Informatie verwerven en verwerken met ICT

Bij dit belangrijke deelaspect van 'leren leren' kan ICT een uitgelezen rol spelen. Er bestaan heel wat cd-roms die allerlei informatie interactief aanbieden. De informatie wordt hier op een andere manier aangeboden dan met een 'lineaire' informatiebron. Via de talrijke 'links' bouwt de leerling een individueel parcours op en komt zo tot zijn eigen 'hypertekst'. Er zijn dus andere 'leesstrategieën' nodig dan bij een lineaire tekst. Om leerlingen hierbij te ondersteunen zijn gerichte zoekopdrachten en verwerkingstaken noodzakelijk (informatie ordenen, schema's aanvullen, informatie vergelijken, verbanden leggen, woordbetekenissen afleiden, ...).

Ook het internet is een onuitputtelijke bron van informatie. Om zich een weg te banen door het grote aanbod is een kritische ingesteldheid noodzakelijk. Deze houding moet aangeleerd worden. Als leerlingen binnen of buiten de klas informatie op het web zoeken, moeten ze over een aantal beoordelingscriteria voor 'tekstmateriaal' beschikken. Hiervoor kunnen ze met de instructiefiche in bijlage werken.

Sommige opdrachten kunnen de leerlingen van 'huiswerksites' plukken. Opgaven zullen met deze nieuwe realiteit moeten rekening houden, willen ze zinvol blijven: bronvermelding eisen, meer vergelijkende opdrachten, meer persoonlijke en kritische verwerking.

Aan groepsopdrachten en -eindproducten kunnen kwalitatief hogere eisen worden gesteld qua vormgeving en presentatie. Aan bepaalde opdrachten kan een mondelinge presentatie gekoppeld worden: 'powerpoint' kan hier ondersteunend werken. Samenwerken met de leerkracht (toegepaste) informatica behoort tot de mogelijkheden.

7.3 Communiceren met ICT

Een belangrijke meerwaarde voor 'leren leren' is dat ICT de mogelijkheid geeft aan jongeren om met elkaar te communiceren over de leerstof via e-mail of elektronische briefwisseling. E-mail laat samenwerken van leerlingen toe. Deze samenwerking kan gebeuren binnen een klas of school, maar ook met leerlingen van andere scholen in binnen- en buitenland. Een gezamenlijk interscolair project opzetten behoort tot de mogelijkheden.

Communicatie tussen leerkracht en leerling(en) is ook mogelijk: de leerkracht kan cursusmateriaal elektronisch beschikbaar stellen, voorbeelden van toets- en examenvragen, jaarplanning, ... Leerlingen kunnen verslagen, huistaken e.d. elektronisch naar de leerkracht sturen.

8 Intercultureel onderwijs

Conform met de uitgangspunten van intercultureel onderwijs wordt in het leerplan rekening gehouden met het feit dat de huidige maatschappij een multiculturele samenleving is.

Intercultureel Onderwijs stelt zich tot doel bij de leerlingen de nodige inzichten, vaardigheden en houdingen te ontwikkelen die nodig zijn om, op basis van gelijkwaardigheid, harmonieus te kunnen omgaan met mensen die een andere cultuur hebben, andere talen spreken en andere waarden bezitten.

8.1 Uitgangspunten

8.1.1 *ICO is een onderwijsprincipe.*

ICO is meer dan 'aandacht besteden aan andere culturen'. ICO wil jongeren voorbereiden op deelname aan de samenleving, een samenleving waar diversiteit volop aanwezig is. Het is dus noodzakelijk hen te leren omgaan met die diversiteit, hen te leren samenleven op basis van gelijkwaardigheid en respect.

8.1.2 *Etnisch bewustzijn*

ICO wil een bijdrage leveren tot een beter samenleven van verschillende etnische groepen die elk een culturele eigenheid hebben. In die zin confronteert dit onderwijsprincipe leerkrachten en leerlingen met hun eigen etnisch bewustzijn. Je kan immers als leerkracht maar op een eerlijke en degelijke manier hierover praten wanneer je zelf de nodige openheid aan de dag kunt leggen t.o.v. andere culturen. Aangewezen is een kritische ingesteldheid t.o.v. de eigen cultuurelementen en die van anderen.

8.1.3 *Interactie*

De aard en de frequentie van de interacties die zich tussen individuen en groepen ontwikkelen kunnen leiden tot een harmonieus samenleven van de verschillende participanten.

8.2 Doelstellingen

8.2.1 *Affectieve doelstellingen*

- een positief zelfbeeld bij de leerlingen ontwikkelen;
- zich bewust worden van zelfperceptie en de wijze waarop we anderen percipiëren;
- de eigen identiteit en cultuur en de daarbij horende waarden en normen relativiseren;
- openstaan voor andere culturen om elkaars identiteit te leren aanvaarden en respecteren;
- de multiculturele samenleving beleven als positief en verrijkend;
- zich bewust worden van ethnocentrisme, vooroordelen, stereotypen en maatschappelijke achterstelling.

8.2.2 Cognitieve doelstellingen

- inzicht verwerven in andere culturen;
- inzicht hebben in de eigen cultuur en die van anderen;
- inzicht verwerven in het dynamische van culturen en in de regionale en individuele verschillen;
- inzicht verwerven in de oorzaken en de uitingen van racisme.

8.2.3 Vaardigheidsgerichte doelstellingen

- relationele vaardigheden verwerven: de taal beheersen, zich inleven in de andere, respect tonen voor meningsverschillen, geweldloos oplossen van conflicten, trouw zijn aan een engagement;
- leren observeren (zichzelf, de anderen, andere culturen, de eigen maatschappij);
- verschillende informatie kritisch beoordelen;
- probleemoplossend werken;
- meningsverschillen uiten;
- argumenteren, aanvoelen en samenvatten;
- actief meewerken aan keuze- en beslissingsprocessen.

8.3 Intercultureel onderwijs: geen vak apart

ICO is een manier van handelen en denken. Het hoort doorheen de verschillende vakgebieden verweven te zitten in het gehele curriculum. Niet alleen in leerinhouden, werkvormen, pedagogische activiteiten, leermiddelen,... maar ook binnen het beleid en de organisatie van de school (in de omgang met leerlingen en ouders, bij het hanteren van conflictsituaties, in de samenwerking met de buurt) zou interculturaliteit een vanzelfsprekende leidraad moeten zijn.

De omschreven doelstellingen worden in het leerplan systematisch opgenomen naast de leerinhouden en de didactische wenken. Bij didactische wenken en hulpmiddelen zijn in de mate van het mogelijke suggesties gedaan i.f.v. het intercultureel referentiekader. Er wordt aandacht besteed aan aangepast lesmateriaal. Eventueel kan bestaand lesmateriaal getoetst worden op al dan niet verborgen discriminatie en racistische vooroordelen.

De ICO-doelstellingen zijn soms overlappend met leerplandoelstellingen en de vak-overschrijdende eindtermen. In dit geval wordt in de kolom LINK de afkorting ICO vermeld.

9 Taalbeleid

Naast de aandacht voor de vakinhoud is er **tijdens alle lessen** (AV en KV) ook aandacht voor de taal waarmee de vakinhoud wordt overgebracht en verwerkt: van taalgericht vakonderwijs worden alle leerlingen beter.

Bij taalgericht vakonderwijs luisteren leerlingen niet alleen, ze krijgen ook uiteenlopende tekstsoorten aangeboden: opdrachten, gebruiksaanwijzingen, teksten uit boeken, maar ook uit tijdschriften, van internetsites, mondeling of schriftelijk, geïllustreerd, audiovisueel, ... Bovendien voeren de leerlingen taken uit die hen helpen om verbanden te leggen tussen woorden en begrippen. Ze lezen en luisteren niet alleen, maar ze doen ook zoveel mogelijk. Ze komen zelf uitgebreid aan het woord.

9.1 Lessen en lesmateriaal taalgericht maken

In het algemeen kan men stellen dat een didactiek die de leerlingen activeert, aanzet tot taalproductie: gebruik werkvormen die de leerlingen aanzetten tot onderlinge interactie. Allerlei vormen van groepswork kan je terugvinden in de kolom didactische wenken bij het leerplan. Werk samen met de leerkracht Nederlands i.v.m. de aangeleerde lees- en luisterstrategieën: als leerlingen herkennen dat de aanpak in Nederlands ook vereist wordt bij de andere vakken, zullen deze leerstrategieën voor hen beter renderen (zie instructiekaarten 'lezen' en 'luisteren' in bijlage).

9.2 Enkele tips

- Leg moeilijke woorden en vaktermen uit: geef heldere definities, gebruik non-verbale middelen, geef synoniemen of tegengestelden (of laat ze geven), laat de betekenis van woorden raden (uit de context afleiden), laat informatie in een schema zetten, herhaal samen schooltaal (woorden zoals 'veronderstel', ...).
- Naast vaktaal moet je er ook op letten welke schooltaal de leerlingen moeten verwerven en oefenen: beschrijven, identificeren, classificeren, ordenen, definiëren, oorzaak en gevolg bepalen, een proces volgen en uitvoeren.
Bijvoorbeeld om een rangorde te bepalen moeten de leerlingen in begrippen 'groter, meer omvattend ...' kunnen denken en spreken. Voor het bepalen van oorzaak en gevolg moet een leerling 'als ...dan'-redeneringen kunnen uitvoeren.
- Bedenk een activiteit die uit een schema is af te leiden (tekstdelen bij het schema brengen, sleutelwoorden aanbrengen, schema verwoorden).
- Bedenk een activiteit waardoor leerlingen schema's leren onthouden en reproduceren. Laat leerlingen hierbij samenwerken en maak de opdracht toepasbaar in andere reële contexten.
- Laat leerlingen elkaar beoordelen, laat ze na de toets bespreken wat ze geleerd hebben, hoe ze dit aanpakten en hoe ze hun aanpak kunnen bijsturen.
- Bij groepswork moeten de leerlingen elk afzonderlijk een bijdrage leveren. Bij zo'n opdracht moeten ze gestimuleerd worden om de taal actief te gebruiken. Dit kan door elk groepslid een rol te geven met een eigen opdracht: gespreksleider, tijdbewaker, verslaggever, procesbewaker, materiaalmeester, ... tijdens het groepswork, bij de besluitvorming en bij de presentatie van de opdracht.
- Leer de leerlingen de leerstof in eigen woorden omzetten.

- Geef bij aanvang de structuur van de les op het bord weer, laat dit overzicht de hele les staan.
- Bekijk de structuur van het handboek (of de cursus) met de leerlingen bij aanvang van het schooljaar; duid aan hoe deze structuur hen kan helpen bij het leren.
- Bekijk de 'buitenkant' van teksten (lay-out, illustraties, ...), laat de betekenis ervan verwoorden.
- Laat de leerlingen actief met de schriftelijke leerstof bezig zijn: laat samenvatten, in een schema zetten.
- Maak leerlingen duidelijk wat er bij een vraag (bv. op een toets) van hen verwacht wordt: beschrijven, ordenen, verbanden leggen, oordeel weergeven, ...

10 Evaluatie

Een belangrijk maar moeilijk element in het onderwijsproces is het evalueren. Wat evalueren we? Hoe evalueren we? Weten de leerlingen dat?

Evalueren heeft zowel een productgericht als een procesmatig karakter. Niet alleen het resultaat dat door de leerling wordt bereikt, maar ook de weg daarheen is belangrijk.

Procesevaluatie wil bijdragen tot de evaluatie van het zelfstandig denken en handelen van leerlingen. Ze geeft aan leerkrachten de mogelijkheid om het leerproces van de leerlingen van dichtbij te volgen en indien nodig bij te sturen of te differentiëren.

Ze geeft aan ouders de kans om een reëel beeld te verkrijgen van de schoolse vorderingen van hun kinderen en hen eventueel te ondersteunen in hun leerproces.

Evaluatie bepaalt in grote mate hoe de leerlingen naar het vak zullen kijken, toetsing stuurt a.h.w. het 'leren leren'. Het is dus uitermate belangrijk dat leerlingen steeds de bedoeling van de les weten, er zelf een duidelijke structuur in zien en dat ze vooral weten wat en hoe er getoetst zal worden.

10.1 Het goed functioneren van evaluatie wordt gekenmerkt door volgende eigenschappen

Planmatigheid:

de leerlingen en hun ouders weten op welk moment er wordt geëvalueerd; dit betekent niet dat elk evaluatiemoment moet worden aangekondigd: men kan onverwachts bepaalde zaken toetsen, mits iedereen weet dat zoiets tot de mogelijkheden behoort.

Voorspelbaarheid:

(het zgn. "Test as you teach"-principe): de leerlingen hebben een zicht op de manier waarop wordt geëvalueerd en dit zowel voor dagelijks werk als voor de proefwerken. De opdrachten komen overeen met de doelstellingen en de onderwijsmethode. Verrassingen zijn slechts zinvol, indien ze als stimulans overkomen.

Efficiëntie:

evalueren is een noodzakelijk deel van het didactisch proces, maar geen doel op zich. Evaluatie moet gezien worden als een middel om de leerlingen beter te begeleiden bij hun studies en geeft de mogelijkheid tot een meer geïndividualiseerde begeleiding. Het evaluatiebeleid van de school richt zich op de responsabilisering van de leerlingen.

Snelle verwerking:

Om te kunnen remediëren hebben leraar en leerlingen binnen de kortste tijd de resultaten in handen.

Validiteit:

evaluatie levert zo objectief en volledig mogelijke gegevens over de vorderingen van elke leerling. De diversiteit van het aangeleerde komt aan bod de verschillende onderdelen van elk vak worden geëvalueerd.

Relevantie:

enkel persoonlijk werk wordt beoordeeld;
het belang van de quotering van taken dient afgewogen te worden t.a.v. de totale evaluatie;
groepswork dient regelmatig te worden opgevolgd door de leraar om te controleren of ieder lid van de groep een bijdrage levert.

Diversificatie:

niet enkel het cognitieve wordt geëvalueerd, ook vaardigheden en vakattitudes komen in aanmerking. Dit moet niet noodzakelijk via een cijfer, het kan ook in woorden vermeld worden; belangrijk is het feit dat er degelijke afspraken gelden.
Voor het rapportcijfer wordt gesteund op verscheidene resultaten van evaluatie. Een rapportcijfer is niet uitsluitend het rekenkundig gemiddelde van presentatiecijfers.

Er is een systematische progressie in de opbouw van kennis, inzicht, vaardigheden en vakattitudes.

Objectiviteit:

als evaluatie planmatig, voorspelbaar, efficiënt, valide, relevant en gediversifieerd is, kan men stellen dat de leerkrachten en de school de objectiviteit bij het evalueren maximaal benaderen en dat ze streven naar een optimale professionaliteit.

10.2 De invloed van permanente evaluatie (of procesevaluatie) op het leren van de leerlingen

Een rendabel leerproces hangt af van de gerichtheid op het einddoel en de concrete evaluatieopdrachten die daaraan verbonden zijn, m.a.w. het einddoel gebruiken om het didactisch proces tot een goed einde te brengen.

Een doordachte evaluatie van het proces:

- is een weergave van de mate waarin doelstellingen bereikt zijn;
- toont aan iedere betrokken leerkracht hoe elke leerling evolueert;
- schept ruimte voor bijsturing, remediëring en differentiatie;
- betreft de leerlingen bij de evaluatie van het eigen leerproces;
- motiveert leerlingen voor de bijsturing van het eigen leerproces;
- evalueert niet enkel op opgedane kennis maar ook het proces dat nodig was om inzichten, vaardigheden en attitudes te bereiken.

10.3 Een doordachte evaluatie is gebaseerd op het samenspel van verschillende factoren.**Beoordelen vanuit doelstellingen**

Wanneer men beoordeelt vanuit doelstellingen, is de beoordelvingsvraag niet: 'Welk cijfer of welk percentage behaalt de leerling op de toets?' maar wel: 'Wat kent of kan de leerling? Beheerst de leerling op voldoende wijze de leerdoelen?'

Hierbij wordt nagegaan in welke mate de leerling de vooropgestelde leerdoelen heeft bereikt. Dit is maar mogelijk als de leerdoelen vooraf duidelijk, concreet en specifiek omschreven zijn.

Het geeft de leerkracht ook de mogelijkheid om voor zichzelf na te gaan in welke mate hij/zij de leerdoelen heeft helpen bereiken. Hij/zij kan zo informatie bekomen over de kwaliteit van het didactisch proces in de klas.

Vorderingsgerichte evaluatie

Een vorderingsgerichte evaluatie onderzoekt in welke mate de leerling vorderingen heeft gemaakt t.o.v. zijn prestaties op een vroeger tijdstip.

De leerling krijgt een beeld van de eigen progressie.

De leerkracht krijgt informatie over de vorderingen van de leerlingen en aanwijzingen waar er eventueel moet bijgestuurd of geremedieerd worden.

Een goed uitgebalanceerd vorderingsplan is een bruikbaar instrument op de begeleidende klassenraad en is een duidelijke weergave van het kennen en kunnen van leerlingen.

10.4 Permanent evalueren betekent:

Evalueren van vaardigheden en attitudes

Vaardigheden kan men beschouwen als welbepaalde methodes, strategieën, werkwijzen, procédés die men gebruikt om probleemstellingen (taken of opdrachten) op te lossen.

- Algemene vaardigheden zoals experimenteren, observeren, beoordelen, controleren, plannen, ... zijn vaardigheden die ook in andere vakken voorkomen en dus vakoverschrijdend zijn.
- Vakvaardigheden zoals basisprincipes uitvoeren, planning uitvoeren, technieken toepassen, ... zijn vaardigheden die meer specifiek zijn voor het vak en dus meer vakgebonden.

Attitudes zijn algemene sociale houdingen, het kunnen ook beroepshoudingen of houdingen eigen aan een vak zijn. Het evalueren van attitudes is gevoelige materie. Nochtans moet het voor de leerlingen duidelijk zijn dat zij op vakgebonden attitudes kunnen/zullen geëvalueerd worden. Deze attitudes staan in leerplan vermeld en kunnen te maken hebben met bv. stiptheid, zorg, luisterbereidheid, inzet, kunnen samenwerken, tegen een deadline kunnen werken.

Ook hier geldt het principe van de voorspelbaarheid voor de leerlingen. Zij moeten vooraf weten welke vaardigheden en attitudes voor evaluatie in aanmerking zullen komen.

Permanent evalueren betekent ook:

- observeren;
- feedback geven;
- een goede relatie tussen de leerkracht en de leerling bewerken;
- differentiëren;
- remediëren;
- doelgerichte vragen stellen;
- meten, beoordelen, beslissen;
- rapporteren;
- teamoverleg;
- efficiënt klassenraad houden.

10.5 Permanent evalueren kan verwerkt worden in een document dat tegelijkertijd bruikbaar is:

- voor de begeleidende klassenraad;
- voor de delibererende klassenraad;
- als bewijs van permanente evaluatie wanneer geen proefwerken worden ingericht;
- om de resultaten van de GIP (GP) te beoordelen;
- om de beginsituatie van de leerling te bepalen;
- om de leerlingen te betrekken in hun eigen evaluatie (zelfevaluatie);
- om preventief te werken met leerlingen;
- om remediërend te werken met leerlingen;
- voor de rapportering naar de ouders;
- om de evolutie en resultaten weer te geven van de leerlingbegeleiding;
- als puntenboek.

11 Leermiddelen

Algemene normen:

- aangepast lokaal
- voldoende opbergkasten
- voldoende verlichting/verluchting
- stromend water
- stopcontacten met aarding

Algemeen didactisch materieel:

- video-apparatuur en TV
- PC en internetaansluiting

Meubilair:

- bed (volwassene en kind);
- nachtkastje
- luiertafel en kinderbad
- patiëntenzetel;
- verzorgingswagen
- rolstoel
- linnenman

Oefenpoppen:

- type volwassene
- type baby

Verzorgingsmaterieel:

- toiletbenodigdheden (volwassene en kind)
- sanitair materieel
- personenweegschaal

Linnen voor volwassene en kind:

- bed
- persoonlijke kledij
- verzorgingslinnen

Eetgerief voor volwassene en kind.

Bedbenodigdheden volwassene en kind.

Verzorgingsproducten.

EHBO-materieel en-materiaal.

12 Bibliografie

Expressie

BOETES, B., NIEUWENHUYTS, D., SCHUITEMA, R.,
Spel en sport, leerboek voor agogisch werkenden en activiteitenbegeleiding
Intro, Baarn, 1999

BOUDRY, C, VANDENBROECK, M.,
Een handboek over creatieve activiteiten met peuters
VBJK, Gent, 1998

DELCOUR, H.,
Spel en groepsproces. Een agogische benadering
Nelissen, Baarn, 1994

DIEHO, B.,
Speloefeningen
International Theatre Bookshop
Amsterdam, 1993

FLORQUIN, V.,
Speelkriebels voor kleuters
Acco, Leuven, 2000

HENNEKEMPER, G.,
Groot ideeënboek voor kinderfeestjes
Casterman, Amsterdam, 1991

HOPER, C.J.,
Spelen voor de groep
Nelissen, Baarn, 1981

KOPPERS, P., DEWINTER, W.,
Kinderen leren tekenen
Cantecleer, De Bilt, 1994

LINSEN, R.,
Warming-up's voor groepen
Nelissen, Baarn, 1984

OEHLEN, W.M.F.M.,
Zelf gezelschapsspelen maken
Spruyt, Van Mantgem & De Poes, Leiden, 1999

PIJS, E.,
Grote vaardigheden boek
Angereustein, Enschede

RIETVELD-ROOS, I.,
Wij maken muziek met peuters en kleuters
SWP, Amsterdam, 2001

ROOYACKERS, P.,
Honderd dramaspelen
Phanta Rhei, Enschede

VANE, S.,
Drama-activiteiten
Nelissen, Enschede

VLIET, A.,
Muziek actief: in opleiding en praktijk SPW-SCW (inclusief cd)
Intro, Enschede

Tijdschriften

KIDDO – Pedagogisch tijdschrift voor de kinderopvang
(ISSN 1381-5296) Verschijnt 8 maal per jaar

TV Opvoedkunde

ADLER, J.,

De groepsovoeder, begrippen, taken en relaties

Van Loghum Slaterus, Deventer, 1980

ADRIAENSSENS, P.,

Opvoeden is een groeiproces. Wegwijzer voor vaders en moeders

Lannoo, Tielt, 1997

Idem,

Van hieraf mag je gaan. Over het opvoeden van tieners

Lannoo, Tielt, 2000

ANTONS, K.,

Groepsdynamica in de praktijk

Samson, Alphen a/d Rijn, 1990

BAARTMAN, H.E.M.

Opvoeden kan zeer doen. Over de oorzaken van kindermishandeling

SWP, Amsterdam, 1996

BILO, R., VOORHOEVE, H.,

Kind in ontwikkeling

Tijdstroom, Lochem, 1990

BISSCHOP, M.,

Je kind kan het zelf. Een vlotte en plezierige methode voor het aanleren van zelfredzaamheid

Standaard, Antwerpen, 1997

BOGERD, A., HENDRIKS, A., RENDERS, H.,

Begeleiding van verstandelijk gehandicapten

Nelissen, Baarn, 1990

BRANDS, M.,

Pedagogiek en psychologie voor SPW. Deel I: Agogiek

Spruyt, Van Mantgem, 1995

BRANTS, D., e.a.,

De school is uit ! Een handboek voor medewerkers buitenschoolse kinderopvang

Vormingscentrum voor de Begeleiding van het Jonge Kind, Gent, 1993

BROEKAERT, E. (red.),

Handboek bijzondere orthopedagogiek

Garant, Leuven/Apeldoorn, 1993

Idem, e.a.,

Orthopedagogische werkvelden in kaart

Garant, 1996

COKELAERE, M., CRAEYNEST, P.

Onze genen. Handboek menselijke erfelijkheid

Acco, Leuven/Amersfoort

COMPERNOLLE, T.,

Alles went, ook een adolescent. Wegwijzer bij het opvoeden van jongeren

Lannoo, Tielt, 1999

CRAEYNEST, P.,

De levensloop van de mens. Inleiding in de ontwikkelingspsychologie

Leuven, Acco, 1995

CUVELIER, F.,

De stad van axen. Gids bij menselijke relaties

Antwerpen/Amsterdam, De Nederlandsche Boekhandel, 1983

CUYVERS, G.,

Gedrag als menselijke ervaring

Leuven, Wolters, 1995

Idem,

Inleiding tot de psychologie

Wolters, Leuven, 1995

DE BLOCK, A., e.a.,

Inleiding tot de algemene didactiek

Standaard educatieve uitgeverij, 1986

DE FEVER, F., e.a.,

Handboek jeugdhulpverlening. Een orthopedagogisch perspectief

Acco, Leuven/Amersfoort, 2001

DE JONG, F., VISSER, P.,

En nu de praktijk. Een leer- en oefenboek voor groepsleiding

Intro, Nijkerk, 1987

DE LAENDER, J.,

Algemene psychologie. Een analyse van het gedragsproces

Leuven, Acco, 1995

DELCOUR, H.,

Spel en groepsproces. Een agogische benadering

Nelissen, Baarn

DELFOS, M.,

Een vreemde wereld. Over autisme, het syndroom van Asperger en PDD-NOS

SWP, Amsterdam, 2001

Idem,

Luister je wel naar mij? Gespreksvoering met kinderen tussen 4 en 12 jaar

SWP Amsterdam, 2000-2001

DELFOS, M., VISSCHER, N.,

Vreemd gedrag. Afwijkend gedrag bij jongeren en kinderen in 16 thema's

SWP, Amsterdam, 2001

DE MAN, L., e.a.,

Psychologie – deel 1

De Sikkkel, 1998

DE MEY, W., MOENS, E., e.a.,

Preventie van anti-sociaal gedrag: starten bij de (pre-)conceptie?

V.B.J.K., Gent, 2000

DIDDEN, R., DEMOOR, J., e.a.,

Gedragsproblemen bij jonge gehandicapte kinderen

SWP, Amsterdam, 1998

DIEHO, B.,

Speloefeningen

International Theatre Bookshop, Amsterdam, 1993

DIEKMAN, J.R.,

Wat wil je daarmee zeggen? Over effectief communiceren

Intro, Nijkerk, 1993

DOELMAN, G.,

Methodisch handelen

Nelissen, Enschede

DOLTE, F.,

Kinderen aan het woord. Psychoanalyse, kind en psychose

Kritak, 1998

DRIESSEN, L.,

Straffen? Een boek voor ouders en andere opvoeders

Garant, Leuven, 1996

DUMONT, J.J.,

Dyslexie. Theorie, diagnostiek, behandeling

Lemniscaat, Rotterdam, 1990

EBSKAMP, J., KROON, H.,

Ethisch leren denken

Nijkerk, Intro, 1993

EISENBACH, M.,

Psychologie in het werk met oudere mensen

Van Loghum, 1981

ENGELN-SNATERSE, T., KOHNSTAMM, R.,

Kinder- en jeugdpsychologie

Trends, Reeks: Psychologie en praktijk, Lisse, Swets en Zeitlinger, 1997

ERDTSIECK, G.,

Psychologie voor het MBO

Nelissen, Baarn, 1995

FELIUS-TACKEN, R.,

Kinderen in het ziekenhuis

Boom, Meppel, Amsterdam, 1991

FREIBERG, S.,

De magische wereld van het kind

Unieboek, Houten, 1988

FRITH, U.,

Autisme: sleutel tot het raadsel

Hadewych, Antwerpen/Baarn, 1996

FROLICH, A.,

Basale stimulatie

Garant, Leuven/Apeldoorn, 1995

GABELER, J., WEEDA, W., e.a.,

Kinderen zijn zichzelf. Werken met kinderen volgens Thomas Gordon

SWP, Amsterdam, 1999

GIELES, F.,

Groepsleider, een vak apart

Bohnstafleu/Van Loghum, Houten, 1998

GORDON, T.,

Beter omgaan met kinderen. De nieuwe manier van samen-werken op school en thuis

Amsterdam, Elsevier, 1982

Idem,

Luisteren naar kinderen

Elsevier, Amsterdam, 1998

Idem,

Opvoeden tot zelfdiscipline. Nieuwe manieren voor ouders en leerkrachten om zelfbeheersing, zelfwaardering en zelfvertrouwen bij kinderen te bevorderen

Tirion, Baarn, 1989

GROOTHUIS, R.,

Training sociale vaardigheden

Utrecht, Lemma, 1995

HERMANNNS, J.,

Kijken naar opvoeding. Opstellen over jeugd, jeugdzorg en jeugdbeleid

SWP, Amsterdam, 2001

HOLZHAUER, F.F.O., VAN MINDEN, J.J.R.,

Psychologie. Theorie en praktijk

Stenfert Kroese, 1999

HULSEGGE, J.,

Snoezelen – een andere wereld. Een praktijkboek voor de zwakzinnigenzorg

Intro, Nijkerk, 1986

HUSMAN, M., BAKKER, I.,

Positief omgaan met kinderen. Praktijkboek voor ouders met andere opvoeders

Van Gorcum, Assen, 1997

JANSEN, H.,

Als kinderen niet luisteren. Een werkboek voor ouders

Meppel, Boom, 1994

JANSSEN, H.,

Als praten bij je werk hoort. Gespreksvaardigheden voor hulp- en dienstverleners

Boom, Amsterdam, 1999

Idem,

Kinderen vragen om duidelijkheid

Meppel, Boom, 1989

Idem,

Omgangskunde in het verpleeghuis, Deel 1: Agogiek

Rijswijk, Nijgh & Van Ditmar, 1994

KEIRSE, M.,

Psychosociale aspecten van patiëntenzorg

Leuven, Acco, 1987

KIJNE, M.,

Ik ben waarschijnlijk groot. Werken met kinderen volgens Célestin Freinet

SWP, Amsterdam, 2000

Kind aan huis. Een handboek voor medewerkers kinderopvang

VBJK, 1996

KOHNSTAMM, R.,

Kleine ontwikkelingspsychologie. I. Het jonge kind

Bohn Stafleu Van Loghum, Houten/Diegem, 1987

Idem,

Kleine ontwikkelingspsychologie. II. De schoolleeftijd

Bohn Stafleu Van Loghum, Houten/Diegem, 1992

Idem,

Kleine ontwikkelingspsychologie. III. De adolescentie

Bohn Stafleu Van Loghum, Houten/Diegem, 1997

KOK, J.,

Opvoeding en hulpverlening in behandelingstehuizen

Lemniscaat, Rotterdam, 1981

Idem,

Brieven over opvoeden

Garant, Leuven, 1990

Idem,

Specifiek opvoeden. Orthopedagogische theorie en praktijk

Elsevier, Maarsse, 1997

Idem,

Opvoeden als beroep. Een inleiding voor groepsopvoeders en leraren

Nelissen, Baarn, 1998

Idem,

Effectief opvoeden

Garant, Leuven, 2000

KUIPER-BSO, A.,

Werkwijzer 50 tips, conflicthantering

Samson Bedrijfsinformatie, Alphen a/d Rijn-Zaventem, 1992

LAMING, C.,

Activiteiten methodiek

Intro, Baarn, 1998

LIEVENS, S.,

Veldverkenning in de psychologie

Garant, 1992

LOMBAERT, P.,

Sociologie, deel 1

De Sikkel

LONCKE, F., NIJS, M., SMET, L.,

SMOG. Spreken met ondersteuning van gebaren

Garant, Leuven/Apeldoorn, 1998

LOONEN, H., DIDDEN, R.,

Kind te gast. Handboek in de kinderopvang

SWP, Amsterdam, 1996

MEYKENS, S., CLUCKERS, G.,

Kindertekeningen in ontwikkelingspsychologisch en diagnostisch perspectief

Acco, Leuven, 2000

MIETZEL, G.,

Wegwijs in psychologie. Psychologie voor de praktijk

Thieme, Zutphen, 1987

MULLER, L.,

Thuisbehandeling & hometraining. Een staalkaart van visies, methoden, ontwikkelingen en projecten

SWP, Amsterdam, 1997

NAGY, I.B.,

Grondbeginselen van de contextuele benadering

De Toorts, Haarlem, 2000

OOMKENS, F.,

Handboek voor gesprekstraining

Meppel, Boom, 1984

PEETERS, J.,

Moeilijke adolescenten

Garant, Leuven/Apeldoorn, 1995

Idem,

Autisme. Van begrijpen tot begeleiden

Hadewych, Antwerpen/Baarn, 1994

Idem,

Kind aan huis. Een handboek voor medewerkers kinderopvang

V.B.J.K., Gent, 1993

Idem,
Antisociale jongeren
Garant, Leuven, 2000

RATERINK, N.,
Groepsdynamica
Nelissen, Enschede

RIETDIJK, L.E.
Behandeling in de leefgroep
SWP, Amsterdam, 1996

ROEDIGER, e.a.,
Psychologie. Een inleiding
Academia Press, 1996

SCHEPENS, A.,
Leren in kindercentra (verschillende delen):
deel 1: De individuele ontwikkeling van het kind
deel 2: De lichamelijke verzorging
deel 3: Observatie en rapportage
deel 4: Individuele begeleiding en groepsbegeleiding
deel 5: Zorg voor leefruimten en speelmateriaal
deel 6: Het aanbieden van individuele en groepsgerichte activiteiten
deel 7: Omgaan met ouders
deel 8: Intercultureel werken
deel 9: Het begeleiden van kinderen met opvallend gedrag
deel 10: De werkorganisatie
deel 11: Werken in teamverband
Nijgh & van Ditmar Educatief

SCHOUTEN, J.,
Ik ben d'r ook nog, Handleiding voor assertiviteitstraining
Meppel, Boom/Amsterdam, 1986

SCHUTTER, J.,
Met elkaar. Omgangskunde voor het middelbaar beroepsonderwijs
Thieme, Zutphen, 1987

Idem,
Omgaan met elkaar
Thieme & Cie BV, Enschede

SMITH, H.,
Observeren en rapporteren
Nelissen, Enschede, 1995

SMITH, M.,
Als ik nee zeg, voel ik mij schuldig
Ambo, Baarn, 2000

SOCIALE KAART,
Kluwer – Van Loghum Slaterus, bijgewerkte editie, 1999 met cd-rom

SOCIALE LANDKAART,
Informatiewijzer. Federale en Vlaamse Voorzieningen
Vanden Broele, Brugge, 2000

SOLTHER, A.,

Baby's weten wat ze willen

De Toorts, 1991

SPIESSCHAERT, F.,

Lettertjes in de soep. Kinderrechten en preventie

Garant, 1997

STADEUS, A., e.a.,

Tandemlijst voor jonge kinderen met ontwikkelingsmogelijkheden

Garant, Leuven/Apeldoorn, 1994

STEMERDING, A.H.S.,

Vergadertechniek en groepsgesprek

Samson, Alphen a/d Rijn, 1987

TER HORST, W.,

Het herstel van het gewone leven

Wolters-Noordhoff, Groningen, 1999

TIMMERS-HUIGENS, D.,

Opvoeden praktisch bekeken

Van Loghum Saterus

TRAAS, M.,

Opvoeding in verandering. Een veranderende maatschappij en de opvoeding van jongeren

Intro, Nijkerk, 1986

Traject van Nijgh & Van Ditmar Educatief (serie):

- ABRAHAMSE, C.A., *Praktijkboek lichamelijk verzorgende werkzaamheden*
- ABRAHAMSE, C.A., VAN DEURSEN, G.J.M., *Lichamelijke verzorging 1*
- ABRAHAMSE, C.A., VAN DEURSEN, G.J.M., *Lichamelijke verzorging 2*
- BEMELMANS, H.A.M., TALSMA, A., *Communicatieve vaardigheden*
- BOON, G.G., VAN DEURSEN, G.J.M., VERHOEF, A.C., *Groepsbegeleiding 2*
- HAUTVAST-HAAKSMA, H. (red.), *Groepsbegeleiding 1*
- HAUTVAST-HAAKSMA, H., *Inleiding in de methodiek*
- *Sociaal-Pedagogisch Werk*, 1994
- SPOLER, R.H.M., *Sociaal-agogische vaardigheden*
- VAN DE LAAR, M.J.J.L., *Methodisch handelen*
- VAN DEURSEN, G.J.M., *Anatomie en fysiologie*
- VAN DEURSEN, G.J.M., *Gezondheidskunde VZ 1*
- VAN DEURSEN, G.J.M., *Gezondheidskunde VZ 2*
- VERHOEF, A.C., m.m.v. VAN DEURSEN, G.J.M., ABRAHAMSE, C.A., *Gezondheidskunde SPW*
- VERHOEF, A.C., *Ontwikkeling en opvoeding*
- VERHOEF, A.C., VISSER, L., *Omgangskunde 1*
- VERHOEF, A.C., VISSER, L., *Omgangskunde 2*
- *Verzorging*, 1994

UITTENBOGAARD, B.P., BUITENHUIS, M., e.a.,

Stap voor stap. Een stappenplan om ouders met jonge kinderen te begeleiden bij opvoedingsvragen

SWP, Amsterdam, 2000

VAN BERCKELAER-ONNES, I.,

Kinderen en autisme: onderkenning, behandeling en begeleiding

Boom, Meppel/Amsterdam, 1992

VAN BERCKELAER-ONNES, I., VAN WEELDEN, J.,

Taal of teken. Over de taalontwikkeling van kinderen met een handicap

Garant, Leuven/Apeldoorn, 1993

VAN BESOUW, L.,

Samen werken, samen leren. Werkboek sociale vaardigheden, theorie en oefeningen

Nelissen, Baarn, 1993

VAN CRAEN, W.,

Omgaan met anderen, een communicatiekunst

Acco, Leuven, 1997

VAN DEN BROECK, H.,

Opvoeden in de klas

Lannoo, Tielt, 1998

VANDENBROEK, M.,

De blik van yeti. Over het opvoeden van jonge kinderen tot zelfbewustzijn en verbondenheid

SWP, Amsterdam, 1999

VAN DER DOEF, P.,

Systematiek van orthopedagogisch handelen

SWP, Amsterdam, 2000

VANDEREYCKEN, W., e;a.,

Handboek psychopathologie – deel 2

Bohn Stafleu van Loghum, 1991

VAN DER HEIJDEN, T., RUTGERS, H.,

Werken met kinderen volgens Alice Miller en Eric Berne

SWP, Amsterdam, 2000

VAN DER HILST, K.,

Psychologie voor beroepsopleidingen.

Deel 1: Stromingen en benaderingen

Deel 2: Basisvakken en thema's

Deel 3: Begeleiden en helpen

PM Reeks Nelissen, 1991

Idem,

Psychologie voor opvoeders en hulpverleners

Nelissen, Baarn, 1989

VAN DER LEIJ, A.,

Leesproblemen. Beschrijving, verklaring en aanpak

Lemniscaat, Rotterdam, 1998

VAN DER MAATS, S.,

Communicatie tussen personen met een diep mentale handicap en hun opvoed(st)ers

Garant, Leuven/Apeldoorn, 1992

VAN DER PLOEG, J.,

Had me dat eerder verteld; opvoedkundige antwoorden op veel voorkomende problemen

SWP, Amsterdam, 1998

VAN DER PLOEG, J., SCHOLTE, E.,

ADHD in kort bestek

SWP, Amsterdam, 1999

VAN HETEREN, M., SMITS, P.J.M., e.a.,

Orthopedagogiek. Antwoorden op vraagstellingen

SWP, Amsterdam, 2000

VAN HOUTEN, E.E., VAN DEN BERG, G.,

Interacties in de leefgroep

SWP, Amsterdam, 1997

VAN IERSEL, J.,

Veranderen. Leer- en oefenboek omgangskunde

De Tijdstroom, 1987

VAN KNEGSEL, M.,

Begeleiden in de leefsituatie

Nelissen, Enschede

VAN KEULEN, A.,

Poppen zoals wij. Opvoeden zonder vooroordelen

SWP, Amsterdam, 2001

VAN LONDON, A.,

Vaardigheden voor ouders

Swerts & Zeitlinger, 1990

VAN MEER, K., VAN NEIJENHOF, J.,

Elementaire sociale vaardigheden

Rijksuniversiteit Limburg, Transferpunt Vaardigheidsonderwijs, 1994

VAN SPRANG, A.,

Pedagogiek voor het MBO, basisleerboek

Nelissen, Baarn, 1995

Idem,

Orthopedagogiek. Een eerste oriëntatie

Nelissen, Baarn, 2000

VERHEIJ, F.,

Behandelingsplanning in de jeugdzorg en het speciaal onderwijs

SWP, Amsterdam, 2000

VERHOEF, VISSER,

Traject. Omgangskunde –reeks

Nijgh & Van Ditmar, Rijswijk

VERHOFSTADT-DENEVE, L.,

Adolescentiepsychologie

Garant, Leuven, 1992

Idem,
Zelfreflectie en persoonsontwikkeling
Acco, Leuven, 1994

VERHOFSTADT-DENEVE, L., e.a.,
Handboek voor Ontwikkelingspsychologie
Bohn Stafleu Van Loghum, 1991

VERHULST, F.C.,
De ontwikkeling van het kind
Koninklijke Van Gorcum, Assen, 1991

VERMEULEN, P.,
Brein bedriegt. Als autisme niet op autisme lijkt
VDA & EPO, Gent/Berchem, 1999

Idem,
Dit is de titel. Over autistisch denken
VDA & EPO, Gent/Berchem, 1999

Idem,
Communicatie is de kunst om verkeerd te begrijpen
VDA, Gent, 1999

VIJVERBERG, P.,
Handleiding "leren in kindercentra", Deel 3: Observatie en rapportage
Nijgh & Van Ditmar Educatief, Rijswijk, 1991

VROLIJK, A.,
Gesprekstechniek
Bohn-Stafleu Van Loghum, Houten, 1991

WALL, P.,
Pijn. Weten en voelen
SWP, Amsterdam, 2001

WATZLAWICK, P., BEAVIN, J.H., JACKSON, D.D.,
De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie
Van Loghum Slaterus, Deventer, 1997

WEG, F.,
Omgaan met probleemgedrag van verstandelijk gehandicapten
Nelissen, Enschede

Tijdschriften

INTERNATIONAL JOURNAL OF CHILD & FAMILY WELFARE

KLASSE, Maandblad voor onderwijs in Vlaanderen
Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap departement onderwijs, Brussel

SPH, Tijdschrift voor Sociaal Pedagogische Hulpverlening

TGV, Tijdschrift Gezondheidsvoorlichting

TOKK, Tijdschrift voor orthopedagogiek, kinderpsychiatrie en klinische psychologie
Acco, Leuven

TRIANGEL, MBO-tijdschrift voor Sociaal Pedagogisch Werk (SPW) en Sociaal Cultureel Werk (SCW)

WELISWAAR, Welzijnsmagazine voor Vlaanderen

Nuttige adressen

Bijzondere Jeugdbijstand in Vlaanderen
Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1994

Gerechtelijke Jeugdbijstand voor minderjarigen
Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1997

Het centrum voor leerlingenbegeleiding: een nieuwe aanpak
Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1999

www.ond.vlaanderen.be/clb
www.jeugdhulp.vlaanderen.be

Kinder- en jongerentelefoon
vzw Kinder- en jongerentelefoon
www.kindengezin.be/kjt/

Seksueel misbruik. Vertrouwenscentra Kindermishandeling
www.kindengezin.be
of via Ministerie van Justitie

Twee jaar jo-lijn. Een luisterlijn van de B/B.
Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1999

Vlaamse Vereniging voor Geestelijke Gezondheidszorg
Tenderstraat 14
9000 Gent
vvgg@x54all.be

Brochures:

Onderwijs in Vlaanderen. Een brede kijk op het Vlaamse onderwijslandschap
Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2001

www.ond.vlaanderen.be/publicaties

- Vlaams Fonds: werking, takenverdeling, inschrijvingsprocedure
- Vlaams Fonds: Een collega met een handicap, ook in uw bedrijf
- Beleidsplan VFSIPH 1197-2000

www.vlafo.be

Welzijn Volksgezondheid. Cultuur in Beeld.
Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap

Toegepaste Wetenschappen

Biologie

BASTIAANSEN, C.A.,

De mens: bouw en functies van het lichaam

Bohn Stafleu Van Loghum, 1995

COELHO, M.B.,

Zakwoordenboek der geneeskunde

Standaard, Antwerpen, 1997

COKELAERE, M.,

Functionele anatomie van de mens I en II

Aurelia Books, Gent, 1998

DECONINCK, W., VANHAVERBEKE, L.,

De levende materie

Pelckmans, Kapellen, 1989

DE JONG, J.T.E., e.a.,

Interne geneeskunde

Bohn Stafleu Van Loghum, Houten/Antwerpen, 1991

DELBAERE, M., DUBOIS, D.,

Leven in evolutie

Standaard Educatieve Uitgeverij, Antwerpen

DELEU, P.,

Het menselijk lichaam

Standaard, Antwerpen, 1995

DE SCHUTTER, P., e.a.,

Bioskoop, 3, 5, 6

Pelckmans, 1994-1999

GREGOIRE, L.,

Inleiding tot de anatomie/fysiologie van de mens

Spruyt, Van Martgem & De Poes BV, Leiden, 1997

KIRCHMANN, L.-L., e.a.,

Anatomie en fysiologie

De Tijdstroom, Lochem, 2001

ROOSWINKEL-KREUTZER,

Biologie van de mens

Wolters-Noordhoff, Groningen, 1984

SUSANNE, C.,

Menselijke genetica

De Sikkell, Malle, 1987

VERSCHUUREN, G.M.N., e.a.,

**Grondslagen van de biologie, deel 1 Cellen, deel 2 Organismen, deel 3
Populaties**

Stenfert Kroese, Leiden/Antwerpen, 1990

WIELSON, E.O.,

The Diversity of Life

Penguin Service

Gezien de uiterst snelle evolutie binnen het computergebeuren, zowel wat betreft de hardware als de software, is het weinig zinvol om veel titels op te geven van boeken en handleidingen daar deze binnen een paar maanden reeds achterhaald zijn.

Het is echter wel een feit dat de fabrikanten van hardware en software duidelijke handleidingen bijleveren die didactisch bruikbaar zijn. Bij de meeste programma's zitten leerpakketten die van een beginsituatie uitgaan tot en met handleidingen voor gevorderden.

In de gespecialiseerde boekhandel zijn ook handboeken en leerpakketten te verkrijgen voor specifieke programma's, op cd of op diskette.

Toegepaste Fysica

BIJKER, W.E., KORTLAND, J., DE WEVER, A.J.,

Exact Natuurkunde 3

Meulenhoff Educatief, Amsterdam, 1989

DE CLIPPELEIR, K., FRANS, K., HOFKENS, R., OPDEWEEGH, J.,

Focus op de fysica. Elektromagnetisme. Elektrische centrales

Wolters, Leuven, 1989

DEPOVER, A., HERREMAN, W., PERSOONE, N., VANDEKERCKHOVE, A.,

Fysica Vandaag

Pelckmans, kapellen, 1992

DE VALCK, L., GANTOIS, J.M., JESPERS, M., PEETERS, F.,

Pulsar 2

Novum, Deurne, 1991

FAST, J.D.,

Energie uit atoomkernen

Uitgave van Natuur en techniek

MACAULAY, D.,

Over de werking van de kurketrekker en andere machines

Vertaling door Van Holkema en Warendorf

PERGOOT, J., THYS, L., VAN DERSTAPPEN, E.,

Natuurkunde 3

De Garve, Brugge, 1985

VEKENS,

Installatiepraktijk voor de elektriciens – deel I en II

Standaard, Antwerpen, 1992

WALKER, J.,

The flying Circus of Physics with Answers

John Wiley en Sons

Gezien de uiterst snelle evolutie binnen het computergebeuren, zowel wat betreft de hardware als de software, is het weinig zinvol om veel titels op te geven van boeken en handleidingen daar deze binnen een paar maanden reeds achterhaald zijn.

Het is echter wel een feit dat de fabrikanten van hardware en software duidelijke handleidingen bijleveren die didactisch bruikbaar zijn. Bij de meeste programma's zitten leerpakketten die van een beginsituatie uitgaan tot en met handleidingen voor gevorderden.

In de gespecialiseerde boekhandel zijn ook handboeken en leerpakketten te verkrijgen voor specifieke programma's, op cd of op diskette.

Encarta Encyclopedie

Tijdschriften

ARCHIMEDES

EOS

Nelelaan 14
2900 Schoten
Tel. 03-680 24 80
Fax. 03-680 25 64

MENS EN WETENSCHAP

Uitgeverij Aarde en Kosmos
Gesloten Stad 28
3823 DP Amersfoort
Tel. 0031-33 4566359
info@mens.wetenschap.demon.nl

NATUUR EN TECHNIEK

Postbus 256
1110 AG Diemen
Tel. 0031-20 5310 980
redactie@natutech.nl

VELEWE

Nuttige adressen

BIN – Belgisch Instituut voor Normalisatie
Info i.v.m. grootheden, eenheden, symbolen
Brabançonnellaan 29
1000 Brussel
Tel. 02-738 01 11
www.bin.be

De Sikkel – Uitgeverij
Nijverheidsstraat 8
2150 Malle
Tel. 03-312 86 30
Fax. 03-311 77 39

DNB – Uitgeverij Pelckmans
Kapalsestraat 222
2080 Kapellen
Tel. 03-660 27 00
Fax. 03-660 27 01
uitgeverij@pelckmans.be
www.pelckmans.be

Electrabel
Naargelang de regio

Hogeschool Limburg
Limburgs Universitair Centrum
Universitaire campus (gebouw D)
3590 Diepenbeek
Tel. 011-26 81 11
Fax. 011-26 81 99

IBM – Belgium NV
Informatica & Onderwijs
Uitgave educatieve software – jaarlijkse catalogus
Bourgetlaan 42
1130 Brussel
Tel. 02-225 21 11
Fax. 02-225 34 78

MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP (dep. Onderwijs)
Centrum voor onderwijsmedia
o.a. distributie VRT programma's, films, audio-visuele hulpmiddelen
Koning Albert II-laan 15
1210 Brussel
Tel. 02-553 86 11

Stedelijke Openbare Bibliotheek Antwerpen
Diatheek Deurne en Antwerpen

Stichting Lodewijk de Raet
Bijscholingen i.v.m. onderwijs
Liedtstraat 27-29
1030 Brussel
Tel. 02-240 95 00
Fax. 02-242 26 10
info@stichtingderaet.be

UIA – Dep. Didactiek en Kritiek
Universiteitsplein 1
2610 Wilrijk (Antw.)
Tel. 03-820 20 20
Fax. 03-820 22 49
ariaene@uia.ua.ac.be

Uitgeverij De Boeck
Belgiëlei 147a
2018 Antwerpen
Tel. 03-285 72 00
Fax. 03-285 72 99
uitgeverij@standaardedu.be
www.standaardedu.com

Van In – Uitgeverij
Nijverheidsstraat 92-95
2160 Wommelgem
Tel. 03-480 55 11
Fax. 03-480 76 44
uitgeverij@vanin.be

VELEWE – Vereniging van leraars in de wetenschappen
Jan Vaernewijck
Boswegel 8
9070 Heusden
Tel. 09-230 68 25
www.fys.kuleuven.ac.be/velewe

VRT – Instructieve Omroep
Schooluitzendingen
Didactisch materiaal en gratis programmagids
VRT

August Reyerslaan 52
1043 Brussel
Tel. 02-741 31 11
Fax. 02-734 93 51
e-mail: info@vrt.be
www.vrt.be

Toegepaste chemie

ANDRIES, W., e.a.,
Chemie Actief (reeks)
Pelckmans, Kapellen

DE VROEY, J.C.,
Explosief (reeks)
De Sikkel, Malle

LAMBERS, P., e.a.,
Chemie (reeks)
Pelckmans, Kapellen

PUT, J., e.a.,
Chemie in-zicht
Wolters

Naslagwerken

BRUGGEMANS, G., DE VROEY, VAN DE WEERDT,
Chemie in contexten 2
De Sikkel

Idem,
Toegepaste chemie
De Sikkel

BRUGGEMANS, G., HERZOG, DE BOECK,
Fundamentele begrippen van algemene chemie

Idem,
Organische chemie

Idem,
De chemische reactie

Chemie actief : Thema 4
DNB Pelckmans

Chemie-eenheid
Standaard Educatieve Uitgeverij

Chemiekaarten
Kluwer edit., Zaventem

DEWEGHE, MORTIER,
Eten – Meten – Weten
KVCV – Voeding, Leuven

HANOT,
Periodiek Systeem van de Elementen
De Sikkel

LEENE,
Het chemisch practicum, een laboratoriumhandboek
Nib, 1995

PUT, J.,
Chemie in-zicht: organische chemie
Wolters Plantijn

SMET, F. dr., LAMBERS, P.,
Biochemie
Bohn, 1996

VAN DE WEERDT,
Chemie en voeding
De Sikkel

Idem,
Tabellenboekje voor Chemie,
De Sikkel

Idem,
Explosief
De Sikkel

Tijdschriften

CHEMIE MAGAZINE
Koninklijke Vlaamse Chemie Vereniging, Leuven

EOS

JIJ EN CHEMIE
Publ. van de Federatie van de Chemische Nijverheid van België

NATUUR EN TECHNIEK

TESTAANKOOP

VELEWE
Tijdschrift van de vereniging van leraars in de wetenschappen

TV Verzorging + PV Praktijk Verzorging (stages) Opvoedkunde/Verzorging

AFINK, G., e.a.,

Vaardigheden basiszorg

Bohn – Stafleu, Van Loghum, Diegem, 1997

Algemeen reglement voor de Arbeidsbescherming. Codex over het welzijn op het werk

Commissariaat-generaal voor de bevordering van de arbeid, Brussel, 9de druk

BELGISCHE RODE KRUIS,

Handboek voor helpers, D/1984/0665/12

Vlaamse Gemeenschap, Dienst Leergangen, Vleurgatsteeuweg 98, 1050 Brussel, 1992

BILLIAU, A.,

Algemene begrippen over bacteriën, sterilisatie, desinfectie en asepsie

Acco, Leuven, 1991

Idem,

Vaccins tegen virusziekten

Acco, Leuven, 1992

BISSCHOP, M., COMPERNOLLE, T.,

Je kind kan het zelf

Elsevier, Amsterdam, 1981

BONTE, M., VOORDOUW, A.C.,

Verantwoorde voedingszorg. Leerboek voor verpleegkundigen

Lemma, Utrecht, 1994

Cahiers Ouderenzorg

Verschillende delen; mogelijkheid om zich te abonneren

Kluwer Editoriaal, Diegem

CASSELMAN, J., e.a.,

Jongeren en drugs, andere dan drugs

Van Loghum Slaterus, 1984

BELGISCHE RODE KRUIS,

Gezondheidsopvoeding voor onderwijzend personeel en ouders

Belgische Rode Kruis, Brussel, 1979

Complete gids voor jonge ouders. Alles over zwangerschap, bevalling, verzorging en opvoeding

Uitgeverij Lannoo, Tiel, 1999

DE CUYPER, C.,

Plichtenleer

Aurelia Paramedica, St. Martens-Latem, 1980

DE JONE, J.,

Gezondheidskunde

Bohn – Stafleu, Van Loghum, Diegem, 1997

DESMYTER, J. e.a.,

Menselijke parasitologie en mycologie

Acco, Leuven, 1995

DITO, J.C., STAVAST, T., ZWART, D.,

Basiszorg

Bohn – Stafleu, Van Loghum, Diegem, 1997

DOOGHE, G., e.a.,

Verantwoordelijkheid voor eigen gezondheid

Centrum voor bevolkings- en gezinsstudies, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1984

DUTS, S., e.a.,

Algemene hygiëne, deel 1

Acco, Leuven, 1996

EYSSEN, H., BILLIAU, A.,

Medische microbiologie

deel 2: Antibiotica

deel 3: Immunologie

Acco, Leuven, 1992

GORDON TH.,

Luisteren naar kinderen

Tirion, Baarn, 1998, 20ste druk

Handigids

Ministerie van Sociale Zaken, Volksgezondheid en Leefmilieu, Dienst Gehandicaptenbeleid

HATTINGA VERSCHUERE, J.C.M.,

Algemene zorgkunde

De Tijdstroom, Poperinge, 1981

Idem,

Het verschijnsel zorg

De Tijdstroom, Poperinge, 1981

HEYES, M.,

'101 succesvolle tips voor gezond leven'

Kosmos, Z&K Uitgevers, Utrecht/Antwerpen, 1996

Je bent wat je eet, 't is maar dat je het weet

Cd-rom, Transposia, Gent, 2000

JUCHLI, L.,

Leerboek voor Verpleegkunde 1, Basisverpleegkunde

Bohn, Scheltema en Holkema, Utrecht, 1989

KERCKHOFS, M., LAGROU, G., MARESCAUX, J., WIJNANTS, M.,

Hygiënische verzorging, deel 1 – deel 2

Acco, Leuven, 1994

KREUTZER, P.J.M.,

Gezondheid en ziekte

Wolters-Noordhoff, Groningen, 1982

LAMMERTIJN, F.,

Vrijwilligerwerk in de welzijns- en gezondheidssector

Vlaamse Gemeenschap, Brussel, 1994

LEACH, P.,

Baby en kind. Het volledige en praktische handboek voor de verzorging van kinderen

Kosmos Z & K, Utrecht, 1998

MERTENS, J.,

Welzijnsgids en sociale kaart van Vlaanderen + Cd-rom

Van Loghum Slaterus, Deurne

MORREN, P.,

De rechten van de mens

v.z.w. Vereniging voor de Verenigde Naties

Garant, Leuven, 1999

NATIONALE KRUISVERENIGING/NEDERLANDS ASTMAFONDS?

Als het gaat om CARA

Acco, Leuven, 1990

Provinciaal Veiligheidsinstituut Welzijn op het Werk

1999

Provincie Oost-Vlaanderen

Oost-Vlaamse voorzieningen voor Personen met een Handicap

2000

RENAER, Prof. dr. M.,

Geneeskundige deontologie

Acco, Leuven, 1978

Sociale Gids

SBB (Sociaal Secretariaat Belgische Boerenbond), Leuven, 1995

Sociale Kaart Gent

Welzijnsraad Gent in samenwerking met de Provinciale Welzijnscommissie Provincie Oost-

Vlaanderen, 2001

STOCKMAN,

Deontologie voor verpleegkundigen

Aurelia Paramedica, St. Martens-Latem, 1984

TE RIET, N.,

Zorgcategorieën

Bohn – Stafleu, Van Loghum, Diegem, 1998

VAN KAATHOVEN, N.,

Voeding en diëten in de verzorging

SMD Educatieve uitgaven, Leiden, 1991

VAN KOEKENBERG, M.,

Het kind

Tweemaandelijks tijdschrift, Kind en gezin

VAN PARYS, L.,

Gezondheidsvoorlichting en –opvoeding voor de gezondheidswerker

Acco, Leuven, 1991

VBJK

Kind aan huis. Een handboek voor medewerkers kinderopvang

Veiligheid en hygiëne in de verzorgingsinstelling

Uitgegeven door Commissariaat-Generaal voor de bevordering van de arbeid, Brussel, 1983

VERHOEF, A.C. m.m.v. VAN DEURSEN, G.J.M. EN ABRAHAMSE, C.-A.,

Gezondheidskunde SPW

Traject van Nijgh & Van Ditmar Educatief

VISSER, A., e.a.,

Seksualiteit en relatievorming – anticonceptie in België

Acco, Leuven, 1991

VIOR,

Map i.v.m. leerlingenstages in het TSO en BSO

2000

VOORDOUW, A.C., BAUTE, M.,

Verantwoorde voedingszorg. Leerboek voor Verpleegkunde

Lemma, Utrecht, 1994

WILLEMSEN, M., e.a.,

Gezondheidsbevordering in de arbeidsstudie, in: *Gezondheidsvoorlichting en gedragverandering*

Damoiseaux, V., e.a., Van Gorcum, Assen, 1991, pp.449-468

Tijdschriften

Natuur en techniek (maandelijks)

Cahier Biowetenschappen en maatschappij (driemaandelijks)

Goed gevoel

Fit en gezond

Brochures mutualiteiten

Folders

Werkmap + videoprogramma's

Jongeren en relaties

O.V.S.G. in samenwerking met C.V.P.O.

Aarlenstraat 53, bus 5

1040 Brussel

Thema's rond gezondheidsproblemen zoals tabak, voeding, verslaving, veiligheid (jan. 1992)
PROGES
Eendrachtstraat 56
1050 Brussel

Gezien de uiterst snelle evolutie binnen het computergebeuren, zowel wat betreft de hardware als de software, is het weinig zinvol om veel titels op te geven van boeken en handleidingen daar deze binnen een paar maanden reeds achterhaald zijn.

Het is echter wel een feit dat de fabrikanten van hardware en software duidelijke handleidingen bijleveren die didactisch bruikbaar zijn. Bij de meeste programma's zitten leerpakketten die van een beginsituatie uitgaan tot en met handleidingen voor gevorderden.

In de gespecialiseerde boekhandel zijn ook handboeken en leerpakketten te verkrijgen voor specifieke programma's, op cd of op diskette.

Veiligheid, hygiëne en EHBO

Het ARAB (Algemeen Reglement voor Arbeidsbescherming)/CODEX voor het welzijn op het werk

Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid
Belliardstraat 53
1040 Brussel

ARAB/Codex voor het welzijn op het werk
cd-rom 'Preventie & Wetgeving'
AREI (Algemeen Reglement op Elektrische Installaties)
Uitgeverij UGA n.v., Kortrijk-Heule

Arbeidshygiëne
Vereniging van diensthooften voor veiligheid en hygiëne van België
Kleine breemstraat 7 bus 4
3500 Hasselt

Belgisch Brandtijdschrift + Technische Dossiers
Nationale Vereniging voor Beveiliging tegen Brand
Louvain-La-Neuve

Diverse publicaties
Nationale Vereniging ter Voorkoming van Arbeidsongevallen
Brussel

Hygiëne-code
Kadercode voor de voedingsverzorging in instellingen in de gezondheidszorg en ouderenzorg
Den Haag, 1996, publicatie 410
Informatie- en voorlichtingsmateriaal
Vereniging voor Alcohol en andere Drugproblemen
Brussel
Vlaams Instituut voor Gezondheidspromotie, Brussel

Inspiratiehandboek voor een veilige, gezonde, toegankelijke en aantrekkelijk school
Vlaamse Onderwijsraad Afdeling TSO-BSO
Brussel, 1995

Praktijkboek eerste hulp
Het Belgisch Rode Kruis
Brussel

Zakboekje voor de preventieadviseur
Veiligheidszakboekje
cd-rom 'Codex Arbeidsveiligheid'
cd-rom 'Milieucodex'
cd-rom 'AREI CD (Algemeen Reglement op Elektrische Installaties)
Kluwer, Antwerpen

Veilig voedsel
Onderzoeks- en informatiecentrum van de VerbruikersOrganisaties (OIVO)
Brussel

Warenwetgeving
Die Keure, Brugge

Welzijn op het werk
D 1999/180/1 – uitgave 1999
Tijdschrift 'Doe het veilig'
Veiligheidscontrolelijsten
Provinciaal Veiligheidsinstituut, Antwerpen

Gezien de uiterst snelle evolutie binnen het computergebeuren, zowel wat betreft de hardware als de software, is het weinig zinvol om veel titels op te geven van boeken en handleidingen daar deze binnen een paar maanden reeds achterhaald zijn.

Het is echter wel een feit dat de fabrikanten van hardware en software duidelijke handleidingen bijleveren die didactisch bruikbaar zijn. Bij de meeste programma's zitten leerpakketten die van een beginsituatie uitgaan tot en met handleidingen voor gevorderden.

In de gespecialiseerde boekhandel zijn ook handboeken en leerpakketten te verkrijgen voor specifieke programma's, op cd of op diskette.

Eerstehulplop. Een product van het Jeugd Rode Kruis (Tel. 02-344 19 18)
Vleurgatsesteenweg 98
1050 Brussel
In samenwerking met de Jongerenbeweging van de Socialistische Mutualiteiten

Nuttige adressen

Belgische Rode Kruis – Vlaamse Gemeenschap
Dienst Leergangen
Vleurgatsesteenweg 98
1050 Brussel
Tel.: 02/645 44 80
Fax.: 02/646 04 41

BIN – Belgisch Instituut voor Normalisatie
Info i.v.m. grootheden, eenheden, symbolen
Brabançonnellaan 29
1000 Brussel
Tel. 02-738 01 11
www.bin.be

Centrum Informatieve Spelen
Naamsesteenweg 164
3001 Leuven
tel.: 016 22 25 17
fax: 016 29 50 99
<http://www.spelinfo.be>
e-mail: cis@spelinfo.be

De Sikkel – Uitgeverij
Nijverheidsstraat 8
2150 Malle
Tel. 03-312 86 30
Fax. 03-311 77 39

DNB – Uitgeverij Pelckmans
Kapalsestraat 222
2080 Kapellen
Tel. 03-660 27 00
Fax. 03-660 27 01
uitgeverij@pelckmans.be
www.pelckmans.be

Electrabel
Naargelang de regio

Federaal Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid – Dienst Publicaties
Belliardstraat 51
1040 Brussel
Tel.: 02/233 42 11
Fax.: 02/233 42 36
www.meta.fgov.be

IBM – Belgium NV
Informatica & Onderwijs
Uitgave educatieve software – jaarlijkse catalogus
Bourgetlaan 42
1130 Brussel
Tel. 02-225 21 11
Fax. 02-225 34 78
www.ibm.be

Instituut voor Praktische Bibliografie (I.P.B.)
Jezusstraat 16 A 1
2000 Antwerpen
tel.: 02/232 80 55
fax.: 02/232 88 55

Kluwer-Veiligheid & Milieu
Santvoortbeeklaan 21-25
2100 Antwerpen
Tel.: 0800/945 71
Fax.: 0800/175 29
www.kluwer.be

Limburgs Universitair Centrum (Hogeschool Limburg)
Universitaire campus (gebouw D)
3590 Diepenbeek
Tel. 011-26 81 11
Fax. 011-26 81 99
www.luc.ac.be

MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP
Departement Onderwijs
Centrum voor onderwijsmedia
o.a. distributie VRT programma's, films, audio-visuele hulpmiddelen
Koning Albert II-laan 15
1210 Brussel
Tel. 02-553 86 11
www.ond.vlaanderen.be

Nationale Vereniging ter Voorkoming van Arbeidsongevallen (N.V.V.A.) – Bijzonder uitgebreid documentatiecentrum (internationale gegevens)

Gachardstraat 88 bus 44
1050 Brussel
Tel.: 02/648 03 37
Fax.: 02/648 68 67

Nationale Vereniging voor Beveiliging tegen Brand (N.V.V.B.) – Documentatiecentrum
Parc Scientifique
1348 Louvain-la-Neuve
Tel. :010/47 52 11
Fax.: 010/47 52 70

Onderzoeks- en informatiecentrum van de verbruikersorganisaties (OIVO)
Ridderstraat 18, 1050 Brussel
Tel.: 02/547 06 11
Fax.: 02/547 06 01
e-mail: crioc.oivo@oivo.crioc.org
www.oivo-crioc.org

Pedagogische begeleidingsdienst OVSG
Ravensteingalerij 3 bus 7
1000 Brussel
tel.: 02/506 41 50
fax.: 02/502 12 64
e-mail: ovsg@pi.be
www.ovsg.be

Provinciaal Veiligheidsinstituut te Antwerpen (PVI) – Dienst Publicaties
Jezusstraat 28
2000 Antwerpen
Tel.: 03/203 42 00
Fax.: 03/203 42 30

Relatiestudio Nand Cuvelier
Voskenslaan 167
9000 Gent
Tel. 09 220 70 00

Stedelijke Openbare Bibliotheek Antwerpen
Diatheek Deurne en Antwerpen

Stichting Lodewijk de Raet
Bijscholingen i.v.m. onderwijs
Liedtstraat 27-29
1030 Brussel
Tel. 02-240 95 00
Fax. 02-242 26 10
e-mail: info@stichtingderaet.be
www.stichtingderaet.be

Test Aankoop
Hollandstraat 13
1000 Brussel

UIA
Departement Didactiek en Kritiek
Universiteitsplein 1
2610 Wilrijk (Antw.)
Tel. 03-820 20 20
Fax. 03-820 22 49
e-mail: aviaene@uia.ua.ac.be
www.ua.ac.be/uia

Uitgeverij De Boeck
Belgiëlei 147a
2018 Antwerpen
Tel. 03-285 72 00
Fax. 03-285 72 99
uitgeverij@deboeck.be
www.deboeck.com

Uitgeverij UGA n.v. - Afdeling Publicaties
Stijn Streuvelslaan 73
8501 Kortrijk-Heule
Tel.: 056/36 32 00
Fax.: 056/35 60 96
www.uga.be

Van In – Uitgeverij
Nijverheidsstraat 92-95
2160 Wommelgem
Tel. 03-480 55 11
Fax. 03-480 76 44
e-mail: uitgeverij@vanin.be
www.vanin.be

VELEWE
Vereniging van leraars in de wetenschappen
Jan Vaernewijck
Boswegel 8
9070 Heusden
Tel. 09-230 68 25
www.fys.kuleuven.ac.be/velewe

Vereniging voor Alcohol- en andere Drugproblemen (VAD)
E. Tollenaerestraat 15
1020 Brussel
Tel.: 02/423 03 33
Fax.: 02/423 03 34
e-mail: vad@vad.be

Vlaams Instituut voor Gezondheidspromotie vzw (V.I.G.)
Schildknechtstraat 9, 1020 Brussel
Tel.: 02/420 33 33
Fax.: 02/422 49 59
www.vig.be

Vlaamse Onderwijsraad (VLOR)
Leuvenseplein 4
1000 Brussel
Tel.: 02/219 42 99
Fax.: 02/219 81 18

VLAM
Leuvenseplein 4
1000 Brussel
tel.: 02/501 62 35
fax.: 02/501 62 05

VRT – Instructieve Omroep
Schooluitzendingen
Didactisch materiaal en gratis programmagids
August Reyerslaan 52
1043 Brussel
Tel. 02-741 31 11
Fax. 02-734 93 51
e-mail: info@vrt.be
www.vrt.be

13 Bijkomende informatie

NUTTIGE ADRESSEN

VELEWE Vereniging van leraars in de wetenschappen Jan Vaernewijck Boswegel 8 9070 Heusden tel. 09 230 68 25	Tijdschrift met nuttige informatie
BIN (Belgisch Instituut voor Normalisatie) Brabançonnelaan 29 1000 Brussel tel. 02 738 01 11 e-mail: info@bin.be website: www.bin.be	Info i.v.m. grootheden, eenheden, ...
Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap Departement Onderwijs Centrum voor Onderwijsmedia Koning Albert II-laan 15 1210 Brussel tel. 02 553 86 11 website: www.ond.vlaanderen.be	o.a. distributie VRT-programma's, films, ...
VRT – Instructieve Omroep Schooluitzendingen August Reyerslaan 52 1043 Brussel tel. 02 741 31 11 fax 02 734 93 51 e-mail: info@vrt.be website: www.vrt.be	Didactisch materiaal en programmagids
Natuur en Techniek Postbus 256 1110 AG Diemen tel. 0031 20 5310 980 e-mail: redactie@natutech.nl website: www.natutech.nl	Tijdschrift
EOS Uitgeverij Cascade N.V. Kleindokkaai 3-5 (bus 3) 9000 Gent tel. 09 268 22 83 fax 09 268 22 71 e-mail: redactie@eosweb.be website: www.eos.be of www.eosweb.com	Tijdschrift
Mens en Wetenschap (Aarde en Kosmos) Gesloten Stad 28 3823 DP Amersfoort tel. 0031 33 4566 359	

IBM Belgium/Luxemburg
Bourgetlaan 42
1130 Brussel
tel. 02 225 21 11
fax 02 225 34 78
website: www.ibm.be

Uitgave educatieve software

UIA
Departement Didactiek en Kritiek
Universiteitsplein 1
2610 Wilrijk
tel. 03 820 20 20
fax 03 820 22 49
e-mail: aviaene@uia.ui.ac.be
website: www.ua.ac.be/uia

Limburgs Universitair Centrum
Universitaire Campus (gebouw D)
3590 Diepenbeek
tel. 011 26 81 11
fax 011 26 81 99
website: www.luc.ac.be

Stichting Lodewijk de Raet
Liedtstraat 27-29
1030 Brussel
tel. 02 240 95 00
fax 02 242 26 10
e-mail: info@stichtingderaet.be
website: www.stichtingderaet.be

Bijscholingen i.v.m. onderwijs

Van In
Nijverheidsstraat 92/5
2160 Wommelgem
tel. 03 480 55 11
fax 03 480 76 44
e-mail: uitgeverij@vanin.be
website: www.vanin.be

Uitgeverij

DNB Pelckmans
Kapelsestraat 222
2080 Kapellen
tel. 03 660 27 00
fax 03 660 27 01
e-mail: uitgeverij@pelckmans.be
website: www.pelckmans.be

Uitgeverij

De Sikkell
Nijverheidsstraat 8
2150 Malle
tel. 03 312 86 30
fax 03 311 77 39
e-mail: info@desikkel.be
website: www.desikkel.be

Uitgeverij

Uitgeverij De Boeck
Belgiëlei 147a
2018 Antwerpen
tel. 03 285 72 00
fax 03 285 72 99
e-mail: uitgeverij@deboeck.be
website: www.deboeck.be

Uitgeverij

Wolters Plantyn
Santvoortbeeklaan 21
2100 Deurne
tel. 03 360 03 37 (39)
fax 03 360 03 30
e-mail: klantendienst@woltersplantyn.be
website: www.wpeu.be

Uitgeverij

Opmerking: Uitgaven vanaf januari 2002 enkel te bestellen in Nederland:

Wolters Nederland
Postbus 58
9700 MB Groningen
tel. 0031 50 522 69 22
e-mail: info@wolters.nl
website: www.wolters.nl

ThiemeMeulenhoff
(Beroepsonderwijs)
Postbus 19240
3501 Utrecht
tel. 0031 30 239 2 239
fax 0031 30 239 2 270
e-mail: info.bve@meulenhoff.nl
website: www.thiememeulenhoff.nl

Uitgeverij

ThiemeMeulenhoff
(Voortgezet Onderwijs)
Postbus 7
7200 AA Zutphen
tel. 0031 575 594 911
fax 0031 575 519 970
e-mail: info.avo@thiememeulenhoff.nl
website: www.thiememeulenhoff.nl

Uitgeverij

14 Bijlagen

14.1 Instructiekaart beoordelingscriteria voor tekstmateriaal

INSTRUCTIEKAART	
Criteria om een tekst kritisch te beoordelen	
Wie is de auteur?	<ul style="list-style-type: none"> - een persoon - een organisatie - een commercieel bedrijf - onbekend
In welke mate is de auteur geloofwaardig t.a.v. het onderwerp?	<ul style="list-style-type: none"> - waarom wel? - waarom niet?
Wat is het doel van de auteur?	<ul style="list-style-type: none"> - informatie geven - overtuigen - verkopen - ontspannen - niet duidelijk
Vind ik een andere bron waarin de gevonden informatie bevestigd wordt?	<ul style="list-style-type: none"> - indien ja: ook bij deze bronnen de eerste drie vragen beantwoorden - indien nee: verder zoeken ! (denk ook aan andere bronnen: encyclopedieën, boeken, schoolhandboeken, internet, kranten, ...)

14.2 Instructiekaart leesvaardigheid

INSTRUCTIEKAART LEZEN	
deel 1: vóór het lezen	
<u>Oriënteren</u>	
Algemeen	
<ul style="list-style-type: none"> - Wat is het doel van de auteur van de tekst: informeren, overtuigen, gevoelens beïnvloeden, aansporen, ontspannen, beoordelen? - Voor welk publiek is de tekst bestemd? - Wie is de auteur?	
Terugkijken	
<ul style="list-style-type: none"> - Heb ik eerder zo'n tekst gelezen? - Welke moeilijkheden heb ik ondervonden? - Welke fouten heb ik toen gemaakt?	
Vooruitzien	
<ul style="list-style-type: none"> - Waarom moet ik deze tekst lezen?	
<u>Vorbereiden: verkennend lezen (skimmen)</u>	
Om de inhoud van de tekst te verkennen	
<ul style="list-style-type: none"> - Lees de titels en tussenkopjes - Bekijk de illustraties en onderschriften - Bij langere teksten: lees de flaptekst en bekijk de inhoudstafel	
Beantwoord daarna de volgende vragen	
<ul style="list-style-type: none"> - Waarover gaat deze tekst? - Wat weet en vind ik zelf al over dit onderwerp? Wat zou ik er meer over willen weten? - Wat verwacht ik van de tekst?	

INSTRUCTIEKAART LEZEN	
deel 2: tijdens het lezen	
<u>Uitvoeren</u>	
Genietend lezen	
Je leest een tekst op eigen tempo en voor je eigen plezier. Achteraf word je alleen gevraagd of je het boeiend of leuk vond, ...	
Zoekend lezen of selecterend lezen (scannen)	
Je leest nauwkeurig dat tekstgedeelte dat een antwoord op de vraag bevat.	
Intensief lezen	
<ul style="list-style-type: none"> - Op het niveau van de hele tekst: je zoekt de inleiding, het slot. - Op het niveau van de alinea: in de alinea duid je de kernzin aan. - Op het niveau van de zin: je zoekt 'verbindingswoorden' en 'verwijswoorden' om het geheel beter te begrijpen.	

INSTRUCTIEKAART LEZEN

deel 3: na het lezen

Reflecteren

Terugkijken

- Heb ik de boodschap begrepen?
- Zijn de vragen die ik had, beantwoord?
- Heb ik nog vragen over de tekst, zijn er nog dingen die ik niet begrijp?
- Begrijp ik het doel van dit soort teksten?
- Begrijp ik de bedoeling van de schrijver?

Vooruitzien

- Op welke punten is mijn aanpak succesvol gebleken?
- Op welke punten moet ik mijn aanpak verbeteren?

14.3 Instructiekaart luistervaardigheid

INSTRUCTIEKAART LUISTEREN	
deel 1: vóór het luisteren	
<u>Oriënteren</u>	
Algemeen	
- Wat is het doel van de spreker: informeren, overtuigen, gevoelens beïnvloeden, aansporen, ontspannen, beoordelen?	
- Voor welk publiek is de tekst gericht?	
- Wie is de spreker? (Welk taalgebruik kun je verwachten: formeel, informeel, ...)	
Terugkijken	
- Heb ik eerder zo'n luisteroefening gehad?	
- Welke moeilijkheden heb ik ondervonden?	
- Welke fouten heb ik toen gemaakt?	
Voorzien	
- Wat moet ik met deze luistertekst doen?	
<u>Vorbereiden</u>	
- Wat weet ik al over het onderwerp?	
- Wat zou ik willen weten over het onderwerp?	

INSTRUCTIEKAART LUISTEREN	
deel 2: tijdens het luisteren	
<u>Uitvoeren</u>	
Genietend luisteren	
Je luistert naar een verhaal, een liedje, een gedicht, ...	
Achteraf word je alleen gevraagd of je het boeiend of leuk vond, of je het mooi of lelijk vond, ...	
Selecterend luisteren	
Je noteert alle informatie waarnaar je op zoek bent	
bv.: antwoorden op vooraf gestelde vragen	
Op basis van die informatie noteer je de hoofdgedachte, onderscheid je hoofdpunten en details.	

INSTRUCTIEKAART LUISTEREN

deel 3: na het luisteren

Reflecteren

Terugkijken

- Heb ik de boodschap begrepen?
- Zijn de vragen die ik had, beantwoord?
- Heb ik nog vragen over de tekst, zijn er nog dingen die ik niet begrijp?
- Begrijp ik het doel van de uiteenzetting?
- Begrijp ik de bedoeling van de spreker?
- Heb ik problemen ervaren?

Vooruitzien

- Op welke punten is mijn aanpak succesvol gebleken?
- Op welke punten moet ik mijn aanpak verbeteren?

Colofon

Dit leerplan werd ontwikkeld door de leerplancommissie 'Jeugd- en Gehandicaptenzorg' derde graad TSO van OVSG met medewerking van vertegenwoordigers van de inrichtende machten Gent en Antwerpen